

VAN TWAALF TOT ACHTTIEN ^{NR 1}

Vakblad voor voortgezet
onderwijs • Jaargang 28
januari 2018

Werkbezoek High Tech High

De ervaringen van vier leraren

'Wil ik hier als leraar werken?'

vraagt een leraar-ambtenaar zich af

Ontwikkel op school een project

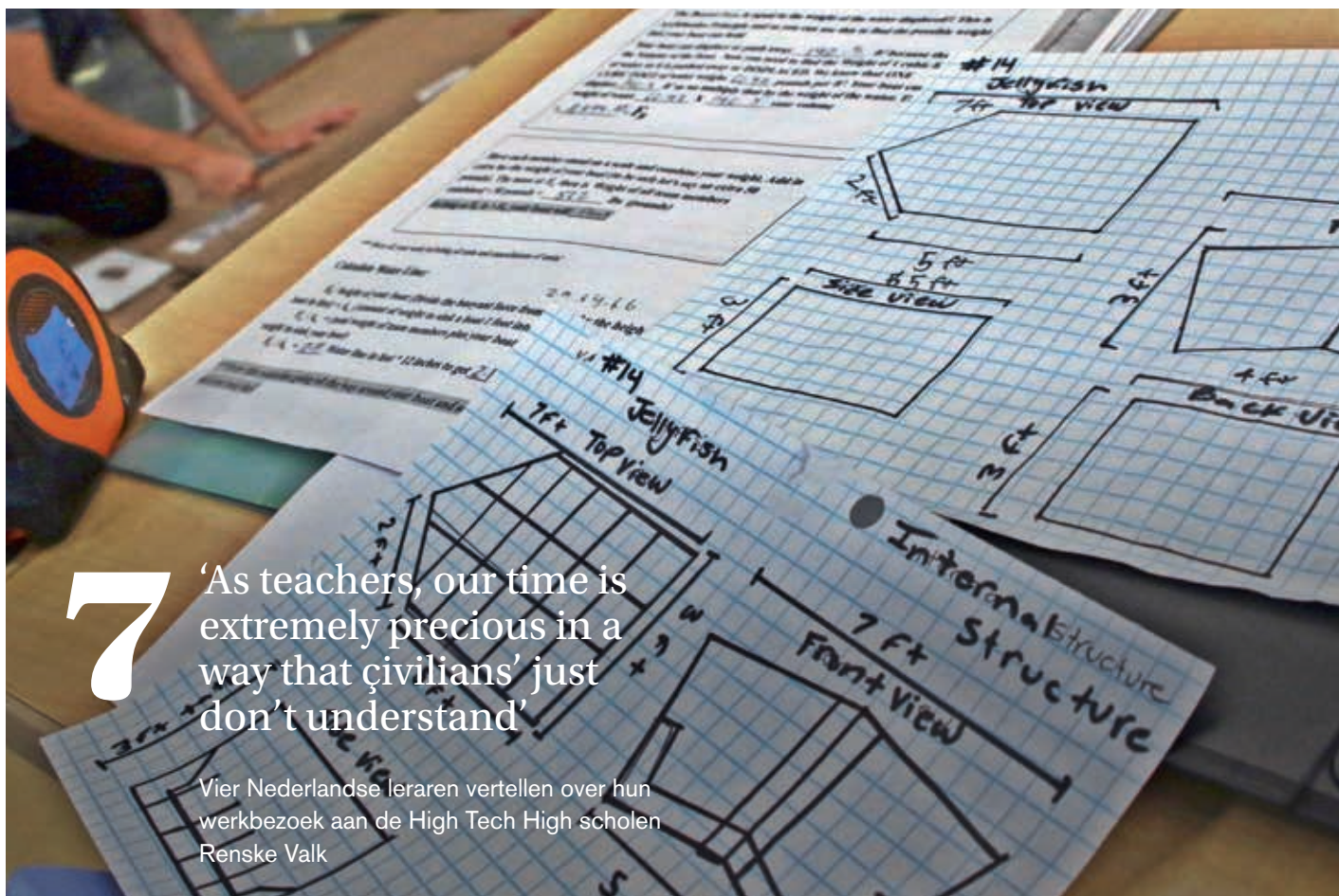
volgens de High Tech High-aanpak

inhoud

VanTwaalfTotAchtien nr. 1 januari 2018

Van Twaalf tot Achtien is een maandblad voor leraren, teamleiders en schoolleiders in het voortgezet onderwijs. Het magazine gaat over werken en leren in een moderne school. Elke maand brengen wij u verhalen over belangrijke onderwijsontwikkelingen, actuele discussies en informatie die uw beroepsuitoefening kunnen verrijken. Wilt u zelf publiceren over uw beroep of school? We zoeken graag een plekje voor uw verhaal. *Van Twaalf tot Achtien*, een onmisbaar magazine, waarin plezier en professionalisering samenkomen.

7 'As teachers, our time is extremely precious in a way that civilians' just don't understand'

Vier Nederlandse leraren vertellen over hun werkbezoek aan de High Tech High scholen
Renske Valk

10 'Kennen en gekend worden. Prachtig!'

Erika Diender, Co Tammeling

Erika Diender (Quadraam, Gelderse Onderwijsgroep) en Co Tammeling (H.N. Werkman Stadslyceum, Groningen) kijken terug op hun ervaringen in San Diego.

14 Hoe projectgestuurd leren en leerontwikkeling centraal kunnen staan

Gerdineke van Silfhout en Hans de Vries

Projectgestuurd onderwijs stelt eisen aan het leerplan en aan de leerplankennis van leraren. Twee leerplanexperts delen hun ervaringen.

16 Gemotiveerde leerlingen, betrokken leraren, doordachte lessen

Mark Oortwijn

En als je nu door de ogen van het nieuwe Inspectiekader naar High Tech High scholen kijkt, wat concludeer je dan?

En verder

18 'Zou ik hier als leraar willen werken, zou ik hier als leerling les willen krijgen?'

Jorrit Blaas

22 Ontwikkel op jouw school een project volgens de High Tech High-aanpak

Gerdineke van Silfhout

26 Het geheim van High Tech High

Dick van der Wateren

32 Hoe breng je talent tot bloei op het vmbo?

Femke van den Berg

34 'Je hoeft niet in het digitale tijdperk te zijn opgegroeid om een kritische houding bij leerlingen te kweken'

Lotte Boot

38 Burgerschapsvorming op scholen in Nederland in vergelijking met andere landen

Anke Munniksma en Dorothé Elshof

40 Burgerschapsvorming, maar dan anders

Piet van der Ploeg en Laurence Guérin

44 Discriminatie tegengaan: wat de wetenschap ons leert

Ikram Taouanza en Hanneke Felten

Tip van de redactie

31
Gastcolumn Jan van Zijl:
Passie voor talent

54
BILDUNG - Erno Eskens
over de bijdrage van Koning Willem-Alexander

Rubrieken

- 5 Editorial
- 13 Column Anne Bergsma: Dialoog
- 21 Column Frans Ottenhof: Voorbeeldfunctie
- 28 Berichten
- 36 Professionalisering
- 43 Rubriek Persoonlijk
- 47 Onderwijsonderzoek, voor u geselecteerd door Didactief
- 48 Boeken
- 50 De Leesclub: Hersenwerk
- 52 Jongerenwereld binnenstebuiten
- 53 Column Piet Post: Aksie

Redactieadres: Pompweg 19, 6574 AP Beek Ubbergen, Tel. 06 14122190, redactie@van12tot18.nl, www.van12tot18.nl

Redactie: Renske Valk (hoofdredactie en eindredactie), Annemoon van den Broek, Henk Sissing (correctie en rubriek Boeken), Harry Rogge (Rubriek Internationalisering)

Redactieadviesraad: Marcia Joosen (SLO), Gonnie Niemeijer (ECNO), Elsa Jonkers (Bureau ICE), Dionne Willems (VOION), Jacqueline Kerkhoffs (Platforms vmbo), Maarten Jiskoot (CED), Yvonne van Sark (Youngworks), Henrico ten Brink (Ten Brink Uitgevers, TBU).

Aan dit nummer werkten mee:

Mattijs Leeffers, Joris Borgdorff, Mark Langerwerf, Stefan Vink, Erika Diender, Co Tammeling, Anne Bergsma, Gerdineke van Silfhout, Hans de Vries, Mark Oortwijn, Jorrit Blaas, Frans Ottenhof, Dick van der Wateren, Jan van Zijl, Femke van den Berg, Lotte Boot, Anke Munniksma, Dorothé Elshof, Piet van der Ploeg, Laurence Guérin, Thijs Noom, Vivianne Goedhart, Ikram Taouanza, Hanneke Felten, Yvonne van Sark, Piet Post, Erno Eskens, Henk Sissing.

Vormgeving: FIZZ | Digital Agency – fizz.nl

Druk: Drukkerij Ten Brink, Meppel

Fotografie: Shutterstock. foto's High Tech High Gerdineke van Silfhout

Abonnementen en adreswijzigingen:

Van Twaalf tot Achttien, Postbus 1064 7940 KB Meppel, tel. 085 273 63 67 e-mail: vta@tenbrinkuitgevers.nl

Abonnementenprijzen: een jaar-abonnement kost € 66,00. Losse nummers € 6,95 excl. verzendkosten. Een abonnement wordt automatisch verlengd, tenzij het drie maanden vóór de vervaldatum schriftelijk is opgezegd.

Advertentie-acquisitie: Recent, Prins Hendrikkade 77b, 1012 AE Amsterdam, telefoon: (020) 330 89 98, e-mail: ray@recent.nl.

Van Twaalf tot Achttien is een uitgave van Ten Brink Uitgeverij te Meppel, in samenwerking met diverse partners.

© Van Twaalf tot Achttien, 2017. Overname uit deze uitgave op welke wijze dan ook is uitsluitend toegestaan met bronvermelding en na schriftelijke toestemming van de uitgever.

ISSN 1380-4731.

Wilt u invulling geven aan **digitaal en gepersonaliseerd onderwijs**?

Het voortgezet onderwijs staat voor een cruciale verandering. ICT wordt de sleutel naar digitaal en gepersonaliseerd onderwijs. CampusShop ondersteunt u daarbij met een speciaal op het Voortgezet Onderwijs gerichte Bring Your Own Device oplossing, waarin de continuïteit van het onderwijs altijd gewaarborgd is. Voor iedereen betaalbaar en helemaal op maat in te richten voor uw school.

- ✓ Meer dan 15 jaar ervaring met Bring Your Own Device projecten
- ✓ Samenwerking met meer dan 200 scholen in het VO, MBO, HBO en WO
- ✓ Maatwerkoplossingen voor het Voortgezet Onderwijs
- ✓ Volledige ontzorging van uw school

Bezoek ons op de IPON. Schrijf u in voor onze informatiesessie!

Meer weten of inschrijven? Ga naar: www.campusshop.nl/vo

Uw partner voor Bring Your Own Device in het Voortgezet Onderwijs!

2018, het jaar van de hond

We zijn aangeland in het jaar 2018. Het jaar waarin de melkprijs weer zal dalen, waarin het op het spoor nog drukker wordt, en het Rembrandthuis een minstens even fijn topjaar verwacht als 2017 was. Het jaar waarin de Nederlandse economie naar verwachting zal stijgen met 3,1 procent en waarin de Nasdaq de 8000 punten voorbij zal knallen, volgens een analist van Merrill Lynch. Het jaar waarin de term 'agility' zal blijven vallen, en waarin het vergaren van data, veel data, alleen maar begeerlijker wordt. Het jaar waarin – dit heb ik van Wilfred Rubens – online professionalisering zal gaan floreren, waarin kennis delen via online communities aan populariteit wint, waarin we steeds meer online communities gaan gebruiken voor co-creatie en ideation (gebruikers ideeën laten aandragen), en waarin de grenzen tussen interne en externe communities vervagen. En iemand van een Amerikaanse nieuwswebsite (The Daily Beast) verwacht dat medewerkers in organisaties actief op het welzijn van hun collega's gaan letten, in de collectieve strijd tegen de burn-out. Het is maar een greep uit de voorspellingmachine.

Voor Van Twaalf tot Achttien zal 2018 een interessant jaar worden. Een jaar waarin we eindelijk gaan werken met een nieuwe redactieraad, namelijk van leraren en schoolleiders en waarin we onze nieuwe website in gebruik gaan nemen. We gaan door met de thematische aanpak die we nu hanteren, waarbij de lijst van mogelijke thema's onein-

dig lijkt, hetgeen ook maar weer aangeeft over hoeveel onderwijs eigenlijk gaat.

We openen dit jaar met de ervaringen van een groep onderwijsprofessionals die een week lang mocht rondlopen op de scholen van High Tech High in San Diego. Wat zij daar zagen en ervoeren hebben zij opgetekend en daarvan geven wij u een impressie. (Met dank aan Gerdineke van Silfhout voor alle foto's!) Het lezen van alle ervaringen is des te meer inspirerend omdat het reisgezelschap erg divers was: leraren, bestuurders, leerplanontwikkelaars, onderwijsinspectie, beleidsambtenaren. Niet alleen wat ze zagen in de scholen was waardevol, ook het samen op reis zijn, en het delen van ervaringen, ieder vanuit de eigen invalshoek. In het openingsartikel zegt leraar Stefan Vink (Liemers College): 'We zijn allemaal mensen met idealen, en uiteindelijk willen we allemaal hetzelfde: het best mogelijke onderwijs organiseren voor onze leerlingen'. En Mattijs Leeffers (Vathorst) zegt: 'De neuzen staan volgens mij meer dezelfde kant op dan wij zelf doorhebben'. En ik denk dat dat waar is. We zijn in Nederland goed in het uitvergroten van verschillen, en ons verenigen in ons eigen gelijk. Soms vergeten we dat wat ons bindt vele malen groter, en doorgaans ook grootser is. En dat ontdek je waarschijnlijk sneller als je samen in den vreemde reist.

Als we dan misschien toch een kleine wens willen uitspreken voor het jaar 2018... Laten we het jaar gebruiken om de ontwikkeling te versterken die op steeds meer

plekken al zichtbaar is: elkaar beter leren kennen, op zoek gaan naar wat de ander beweegt en wat ons bindt. Verschillen overbruggen, of niet zo belangrijk maken. Goed en echt naar elkaar luisteren en elkaar ruimte gunnen. 2018 als jaar van de krachtige ontmoeting. Ik ben voor. 2018 is tenslotte ook het jaar van de hond, en dat betekent: gestalte geven aan eerlijkheid, vriendschappelijkheid, betrouwbaarheid en grootmoedigheid.

Het jaar 2018. Het is ook het jaar waarin zachte paartinten het goed doen, klassiek blauw verschuift in de richting van indigo en kobaltblauw, gedempte kleuren en koperkleurig oranje populair worden, en het groen complexer.

Het is maar dat u het weet.

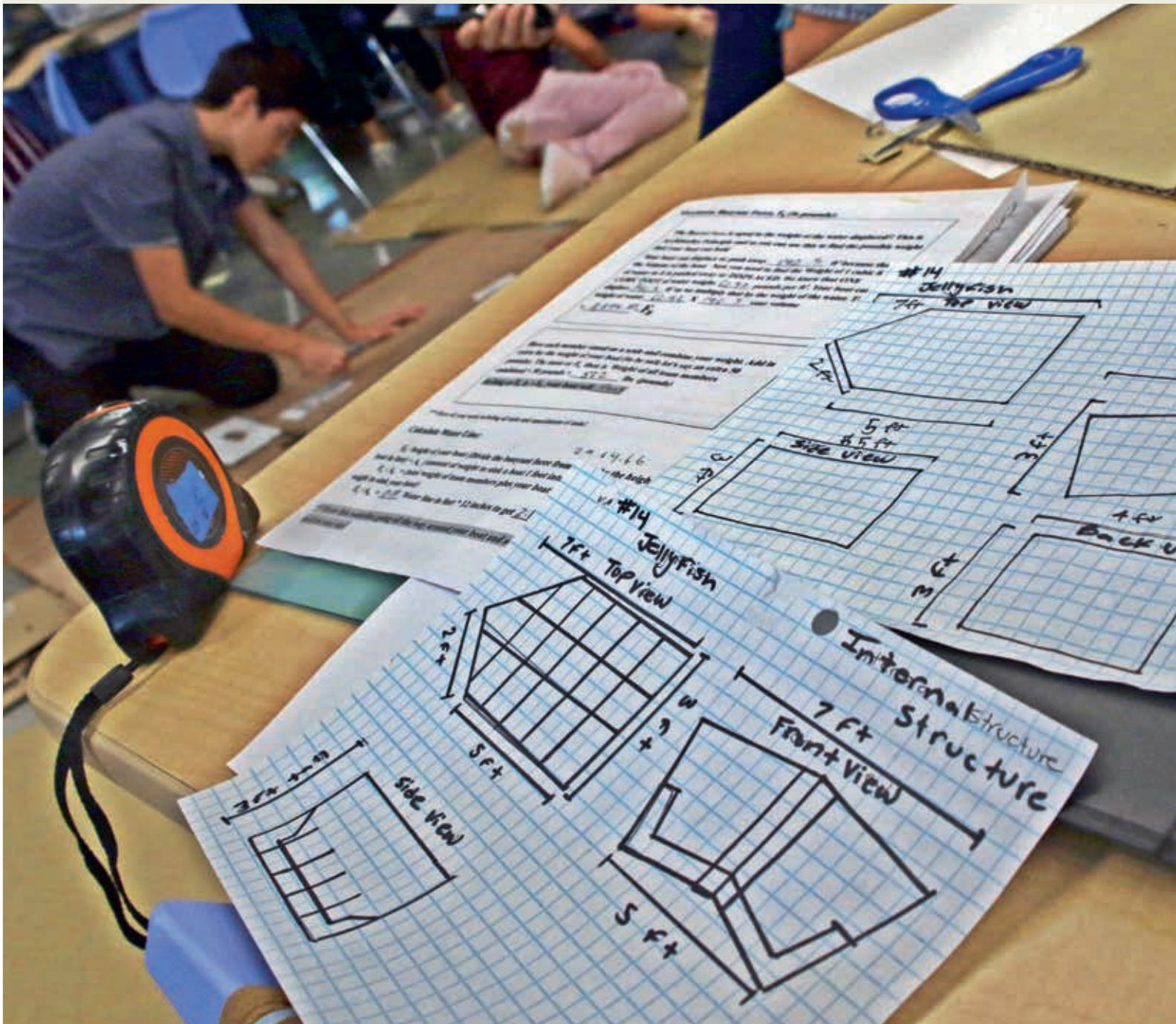
Renske Valk,
hoofdredacteur
@valktekst

P.S. En hoe kun je nu het jaar beter beginnen dan met een boodschap van onze koning vergezeld van een prachtige overweging van Erno Eskens?

High Tech High

In het najaar van 2017 stapte een gemêleerd gezelschap van docenten, schoolleiders en -bestuurders, onderwijsinspecteurs, leerplanontwikkelaars, en OCW-ambtenaren op het vliegtuig naar San Diego, een stad met meer dan een miljoen inwoners in het uiterste zuidwesten van Amerika, grenzend aan Mexico en de grote oceaan. Reisdooel: de scholen van de vooruitstrevende scholengroep High Tech High. Inmiddels is de enkele school uit 2000 uitgegroeid tot een netwerk van 13 openbare scholen met ruim 5000 leerlingen, waaronder primair, voortgezet en hoger onderwijs, een internationale school en een academische lerarenopleiding. Op High Tech High scholen ontbreken een vastomlijnd curriculum en traditioneel klassikale lessen, maar werkt men vooral in kleine groepen aan projecten. Docententeams ontwerpen projecten voor 'handen en hersenen' die de leidraad zijn aan de hand waarvan leerlingen kennis en vaardigheden ontwikkelen. De projecten verbinden de school met de buitenwereld door stages en presentaties aan mensen uit de lokale gemeenschap.

Op de komende pagina's willen we u, de lezer, deelgenoot maken van de ervaringen van de verschillende deelnemers. Wat hebben ze gezien op de verschillende scholen? En ook: wat hebben ze geleerd over elkaar? Ervaringen die misschien input kunnen zijn voor de ontwikkelingen op uw school.

‘As teachers, our time is extremely precious in a way that ‘civilians’ just don’t understand’

Vier docenten vertellen over High Tech High

Stefan Vink is opgeleid als architect maar staat, na omscholing, alweer 5 jaar voor de klas. Hij is mentor en docent natuurkunde en nlt op het Liemers College in Zevenaar. Mark Langerwerf is docent scheikunde en teamcoach op UniC in Utrecht, en Joris Borgdorff is wiskundeleraar op diezelfde school. Mattijs Leeffers werkt op het Vathorst College in Amersfoort, als docent science, mentor en onderwijscoördinator. Alle vier maakten ze deel uit van het reisgezelschap naar de High Tech High scholen in San Diego. Ze hadden eigen leervragen. Mattijs Leeffers, bijvoorbeeld, wilde meer weten en zien over de balans tussen sturing en vrijheid die je aan leerlingen kunt geven. Mark Langerwerf was geïnteresseerd in de professionalisering van docenten, en een van de aandachtspunten voor Stefan Vink was de manier waarop je betekenis kunt geven aan de dingen die leerlingen leren. Wat hebben ze mogen zien en ervaren, in San Diego?

Joris Borgdorff en Mark Langerwerf, UniC

‘Wij wilden van alles leren, tijdens deze reis. Open voor alle ervaringen. Onze focus lag wel op het leren van docenten en de organisatie van het primaire proces.

Wat onmiddellijk in het oog sprong, waren de openheid en de warmte waarmee bezoekers verwelkomd worden. Daarnaast: de enorme gedrevenheid van de leerlingen bij het aanpakken van hun project, en de manier waarop leerlingen kunnen uitleggen wat hun activiteiten moeten opleveren en waarom dat voor hen belangrijk is. Het leren gebeurt niet alleen door de leerlingen, ook de docenten leren voortdurend tijdens het uitvoeren van projecten. Daarbij benaderen leraren leerlingen op een uitzonderlijk positieve manier. *Positive reinforcement* in de praktijk.

De organisatie van het primaire proces is bijzonder eenvoudig. Leerlingen zien in één jaar slechts drie docenten en krijgen ook maar drie vakken. Science, humanities en

wiskunde. Hun rooster is elke dag hetzelfde, elke week hetzelfde en het hele jaar hetzelfde. Dat zorgt voor stevige en diepere relaties tussen docenten en leerlingen. De docenten hebben twee groepen van ca. 25 leerlingen en zien deze leerlingen 10 uur per week. Daarin hebben zij volledige autonomie om die uren van inhoud te voorzien. Eigen passie is leidend bij het vormgeven van de projecten. Een doorlopende leerlijn ontbreekt. Sterker nog, de klassen van hetzelfde leerjaar krijgen niet noodzakelijkerwijs dezelfde projecten en ontwikkelen dus ook andere vakkennis. Op de vraag ‘Hoe weten jullie dan wat de leerlingen weten?’ was het antwoord eenvoudig: ‘Dat vragen we aan de leerlingen.’

Voor ons eigen onderwijs lijkt het hebben van méér contact met minder leerlingen per docent een mooi punt op de horizon. We hebben inmiddels het halen van de gewenste examenresultaten en doorstroomcijfers goed onder controle. We zijn klaar voor de volgende stap.’

Mattijs Leeffers, Vathorst College

'Door mijn werk als docent in het science domein durf ik leerlingen in het leerproces redelijk los te laten, maar vaak vraag ik me af waar ik precies goed aan doe. Wat is mijn rol, wat moet ik faciliteren? Hoeveel begeleiding en aanwijzingen heeft een leerling nodig, welke mate van zelfstandigheid moet ik ze geven? Laat ik ze 'ontdekkend leren' of kies ik voor een meer directe vorm van instructie? En dat iedere dag, iedere les, ieder moment opnieuw. Eigenlijk zou ik leerlingen wel eens voor langere tijd helemaal zelf hun pad willen laten uitstippelen, maar 'mag' dat wel? En wat ik wil ik dan dat ze leren?

Leraren op de High Tech scholen werken erg hard. Ze besteden veel tijd aan de begeleiding van leerlingen en nog meer aan het vormgeven van de projecten. Objectief gezien zou er een hoge werkdruk moeten zijn, deze wordt wisselend ervaren: deze vorm van onderwijs geeft kennelijk veel energie waarmee leraren de investering in tijd kunnen opbrengen. Maar men is ook effectief. Overleg wordt gestructureerd door strakke protocollen, die zorgen voor focus op de inhoud en ook ruimte laten om uit te weiden en in te zoomen op een onderwerp. De lijfspreuk is hier: *As teachers, our time is extremely precious in a way that 'civilians' just don't understand. Because of that, an unproductive meeting is really, really awful. Using protocols makes it much more likely that meetings will be productive. So we use them a lot.*

Ook al passeert er een breed scala aan onderwerpen, leerlingen focussen wel op slechts enkele begrippen of concepten, die ze echt uitdiepen, waarin ze expert worden. De projecten kenmerken zich door de aanwezigheid van complexity, craftsmanship, authenticity. Het raakte me om dit ook echt te zien bij de

leerlingen die met een project bezig waren. Ze duiken er vol in, voelen zich verantwoordelijk, willen weten wat ze aan het doen zijn, willen er iets van zichzelf in stoppen en proberen werk van hoge kwaliteit af te leveren.

Voor leraren en leerlingen van de High Tech scholen heeft maatschappelijke betrokkenheid een grote waarde. De leerstof wordt bij voorkeur geplaatst in een maatschappelijke context, problemen in de samenleving worden gekoppeld aan de opdracht. Het maakt de leerlingen bewust van hun eigen rol in de samenleving en het presenteren van de resultaten aan realistische stakeholders als politici en CEO's zorgt voor extra motivatie om goed werk af te leveren.

Op het Vathorst College willen we dat de leerlingen zelf verantwoordelijk zijn, voor hun leren en voor hun gedrag. Daarbij vergeten we nog wel eens dat we leerlingen ook echt moeten helpen om kennis te verwerven en die te behouden. In docent-gestuurde lessen, daar is niets mis mee. Je kunt leerlingen aan langdurige projecten laten werken, maar als docent het ritme bepalen en helder maken op welk moment ze aan welke leerdoelen werken. Voortgang in het behalen van die leerdoelen kunnen we prima formatief toetsen. Tussen loslaten en vasthouden moet ergens een midden zijn...

Zelf zou ik mijn leerlingen willen helpen om vrijer te denken, meer te associëren. Ze meer ruimte geven om te kiezen voor de vorm waarin ze hun verworven kennis willen presenteren, met hoge verwachtingen van mijn kant. Dat wordt niet direct chaos, dat heb ik nu kunnen zien. De juiste werkvormen kunnen helpen om dat proces te stroomlijnen. En protocollen voor docenten helpen mij om mijn collega's te betrekken bij het bedenken en ontwikkelen van opdrachten.'

Stefan Vink, Liemers College

'Op het Liemers College willen we ons onderwijsaanbod beter laten aansluiten bij de behoeften van de leerlingen, bijvoorbeeld door de dingen die ze leren relevanter te maken. Een van de mogelijkheden hiervoor is het aanbieden van contextrijke, vakoverstijgende opdrachten. High Tech High heeft projectgericht onderwijs (PGO) naar een hoger plan getild, dus als je een kijkje in hun keuken mag nemen, dan zeg ik daar geen nee tegen.

Wat mij het meest heeft gegrepen tijdens ons bezoek aan High Tech High is dat iedereen het onderwijs dat ze aanbieden in hun hele systeem hebben, leerlingen en docenten. Alle neuzen staan dezelfde kant op, ik heb hierop geen uitzonderingen kunnen vinden. De schoolvisie is kraakhelder. Als nuchtere Hollander komt het eerst wat overdreven over als een leerling zijn school amazing noemt, maar je hoort het keer op keer. Centraal staat het pedagogische klimaat dat voornamelijk op groei is gericht. Leerlingen worden onder andere uitgedaagd om na te denken over hoe falen heeft bijgedragen aan hun leerproces en waarom inlevingsvermogen een van de belangrijkste vaardigheden is bij samenwerking

en het verbeteren van hun project.

Leerlingen zijn sociaal en communicatief erg vaardig. Ze staan volwassenen uitgebreid en zelfverzekerd te woord. Op de vraag Can you tell me what you are working on? vertelt een willekeurige leerling gerust minutenlang over het doel, het nut en zijn of haar persoonlijke bijdragen binnen dit project. High Tech High hoort van de vervolgoopleidingen ook terug dat hun leerlingen het daar goed doen, onder andere omdat ze niet bang zijn hun professoren aan te spreken en om hulp te vragen.

Ik ben goed bediend, als het gaat om een inkijsje in PGO. Belangrijk is om niet alles binnen een project dicht te timmeren. Zo blijft er ruimte voor leerlingen om zich het project eigen te maken. Dat betekent wel dat je het project van tevoren uiterst goed hebt moeten ontwerpen. Naast het stevig investeren in het ontwerp, gaat er ook veel aandacht uit naar het vaststellen van de omgangsvormen binnen de groepen en het pedagogische klimaat. De docenten van High Tech High werken allemaal fulltime en leveren vaak vrije tijd in om de projecten in goede banen te leiden. Daarin zijn ze vooral coach. Dergelijk onderwijs ontwikkelen kost dus tijd en die moeten we onszelf gunnen.'

Samen op reis

v.l.n.r. docenten Stefan Vink, Femke Pool en Mattijs Leeffers aan de slag met hun observaties. v.l.n.r. docenten Stefan Vink, Femke Pool en Mattijs Leeffers aan de slag met hun observaties.

Joris Borgdorff en Mark Langerwerf: 'Op UniC willen we met onze leerlingen dezelfde resultaten behalen als die welke leerlingen op andere scholen behalen, maar wel met meer vrijheid en ruimte voor persoonlijke ontwikkeling. De reis was een goede aanleiding om daar eens verder over te praten met mensen van de Inspectie en van OCW. OCW zou wat ons betreft meer ruimte moeten maken om de scholen via eigen gekozen routes dezelfde kwaliteit te laten leveren als nu, maar dan met veel meer oog voor de individuele behoeftes en brede ontwikkeling van onze leerlingen.'

Mattijs Leeffers: 'We moeten veel meer gaan samenwerken en uitwisselen, dwars door verschillende lagen van ons onderwijsstelsel heen. Er heersen zoveel onterechte aannames over andere organisaties in een tijd dat we zo eenvoudig met elkaar in contact kunnen komen. De neuzen staan volgens mij ook meer dezelfde kant op dan wij zelf doorhebben. Dat is me uit gesprekken met beleidsmedewerkers en inspecteurs wel duidelijk geworden. Ook zou ik willen dat we minder bezig zijn met processen, belangen en eigen status, maar de focus op het kind, op de leerling houden. Keuzes maken vanuit dat oogpunt brengt ons sneller tot de kern.'

Stefan Vink: 'We waren met een zeer rijk gezelschap van mensen. Ik zeg hier met opzet *mensen*, omdat ik dat ook echt gemerkt heb. We zijn allemaal mensen met gevoelens en idealen, en uiteindelijk willen we allemaal hetzelfde; het best mogelijke onderwijs organiseren voor onze leerlingen. We hebben allemaal gezien wat er op High Tech High gebeurt. En in de discussies die volgden, bijvoorbeeld over de vertaling naar de Nederlandse situatie, hebben we gemerkt dat we meer beren op de weg zien dan er feitelijk zijn. Bij OCW werken gewoon leuke mensen met een emailadres, een mailtje met vragen is zo gestuurd en beantwoord. Hetzelfde geldt voor de Inspectie, die vooral ook graag met je mee wil denken.'

Wilt u meer lezen over de verschillende ervaringen? Ga dan naar <https://onderwijsreishightechhigh.blog/page/2/>

Waarover zouden jullie in Nederland graag verder praten?

Mattijs Leeffers: 'Over minder versnippering en meer diepgang. Ik zou er wel voor willen pleiten dat onze leerlingen minder vakken krijgen. Of vakken comprimeren en veel sneller afronden. In 4 vwo bijvoorbeeld, zouden we leerlingen een aantal dagdelen per week biologie kunnen aanbieden. Ze kunnen dat dan aan het eind van dat jaar afsluiten. Dat geeft mogelijkheden tot meer diepgang, en ruimte om het leren contextrijker te maken. Je zit minder vast aan dat ene of die twee momenten per week. Ik vind het wel belangrijk dat docenten experts blijven, juist om voor die diepgang te kunnen zorgen.'

Stefan Vink: 'Over meer focus op de sterke kant van iedere leerling. Natuurlijk moeten leerlingen voldoende basiskennis opdoen. Maar of we daar het hele curriculum voor nodig hebben? Ik denk van niet. Ik heb er vertrouwen in dat leerlingen die geleerd hebben om een onderwerp tot in de puntjes uit te zoeken, dit ook voor andere onderwerpen kunnen, of in andere contexten. In het echte leven werken specialisten ook in heterogene teams, spreken procesmatig dezelfde taal, maar hebben elk hun eigen specialisme. Op school zouden we ook meer gebruik moeten maken van elkaars specialisme. En leerlingen in hun kracht zetten, in plaats van af te rekenen op hun zwakste vaardigheden.'

Joris Borgdorff en Mark Langerwerf: 'Over nut en noodzaak van meetbare resultaten. We hebben gezien dat veel van wat er op High Tech High met leerlingen gebeurt niet makkelijk meetbaar is en dat onderwijs met een sterke focus op opbrengstgerichtheid daar moeilijk mee om kan gaan. En over werken vanuit vertrouwen. Uit de positieve reinforcement op High Tech High spreekt een enorm vertrouwen in de leerlingen. Ze vertrouwen erop dat de leerling wil leren en het maximale uit zijn/haar onderwijs wil halen. En we zagen tijdens ons bezoek dat dat ook is wat de leerlingen doen. Dat werken vanuit vertrouwen zouden wij in Nederland zowel met leerlingen als met scholen wel meer willen zien.'

‘Kennen en gekend worden. Prachtig!’

Erika Diender is voorzitter van de Raad van Bestuur van Quadraam, Gelderse Onderwijsgroep. Onder dit bestuur vallen 14 scholen voor voortgezet onderwijs in Arnhem, de Liemers en Overbetuwe. Co Tammeling is rector van het H.N. Werkman Stadslyceum in Groningen. Hoe kijken deze bestuurders terug op hun ervaringen in San Diego?

Erika Diender, Quadraam

‘**B**innen Quadraam zijn we druk bezig met het concept gepersonaliseerd leren. We hebben daar nu een definitiekader voor bepaald, en de verschillende scholen onderzoeken op dit moment op welke manier gepersonaliseerd leren vorm kan krijgen in de school. Dat is een ingewikkelde klus. Zeker wanneer je redeneert vanuit het huidige schoolsysteem. Ik was erg nieuwsgierig op welke wijze de High Tech High scholen het concept gepersonaliseerd leren hebben vormgegeven. Mijn leerdoel was om nieuwe inzichten op te doen rondom dit concept waarmee we binnen Quadraam ook ons voordeel kunnen doen.

Er zijn 3 dingen die veel indruk op mij hebben gemaakt. Het eerste is dat gepersonaliseerd leren daar echt iets anders betekent dan hier. Gepersonaliseerd leren betekent daar dat de relatie tussen leerling en docent centraal staat. Alles draait om die relatie, daar is het gehele schoolsysteem omheen gebouwd. De docenten werken intensief met de leerlingen, geen ‘gebroken’ dag met 8 of 9 lessen maar 2 lesblokken per dag, en dezelfde docenten elke dag een jaar lang. Zo bouw je relatie met elkaar op! Gepersonaliseerd betekent daar dus niet: differentiëren in de klas of mogelijkheden bieden tot gepersonaliseerde leerroutes. Nee, vanuit de opgebouwde relatie ontstaan die routes. Kennen en gekend worden. Prachtig.

De tweede observatie die ik deed was dat het gekozen concept, dat gebaseerd is op een aantal leidende principes, overal consequent terug te vinden is. Of je nu met leerlingen spreekt of met docenten of schoolleiders: je ziet, hoort, voelt en proeft

de principes overal terug. Het concept is echt doorleefd en de principes zijn heel helder. Wat High Tech High **NIET** doet is:

- Leerlingen scheiden op basis van (ingeschat) niveau,
- Hoofd- en handdisciplines scheiden,
- School scheiden van de wereld.

Alle leerlingen ongeacht niveau zitten dus de hele highschoolperiode bij elkaar in de klas. Er wordt veel gewerkt met projecten waarbij vakken geïntegreerd aan bod komen. Een project heeft altijd een verbinding met de maatschappij, de wereld om ons heen.

Wat High Tech High **WEL** doet is werken vanuit de volgende leidende principes: *equity, personalization, authentic work* en *collaborative design*. Principes die tot in de haarvaten van de organisatie zijn doorgevoerd.

Voor mij als bestuurder was het verder heel interessant dat er sprake was van een grote mate van professionele ruimte maar binnen een aantal strak geleide principes die op alle niveaus zichtbaar waar te nemen waren. Kortom: een helder en niet onderhandelbaar kader, daarbinnen veel ruimte. Kom niet met veel regels, protocollen en procedures maar met een beperkt aantal leidende principes die moeten staan als een huis. Daarbinnen is er veel professionele vrijheid om vanuit de eigen expertise van een docent vorm te geven aan het onderwijs. En dan zie je dat mensen zelf de lat hoog gaan leggen vanuit hun eigen expertise. Zo worden projecten bijvoorbeeld door docenten zelf ontworpen aan de hand van een strak geleid proces met protocollen en regels. Dat vinden docenten uitermate plezierig werken, zolang ze maar zelf mogen ontwerpen en vormgeven!’

v.l.n.r. Stefan Vink, Edwin Enzerink, Wiep van der Pal, Erika Diender

Co Tammeling, H.N. Werkman Stadslyceum

'Al onze scholen hebben om de vier jaar een nieuw schoolplan waarin we een nieuwe stip aan de horizon beschrijven. Het Stadslyceum werkt in 2018 aan het opstellen van een nieuw schoolplan dat 1 augustus 2019 moet ingaan. In ons huidige schoolplan staan de 4 woorden ambitie, richting, ruimte en vertrouwen centraal. De HTH is een en al ambitie, richting, ruimte en vertrouwen. Voor ons dus heel mooi te zien hoe daar invulling aan wordt gegeven.

Mijn meest opzienbarende ontdekking in San Diego was dat er in het geheel niet getoetst wordt zoals wij dat doen: proefwerken en schoolexamens zijn niet aan de orde. In plaats van tijdrovende toetsen maken en corrigeren, besteedt de docent tijd aan de leerling. Docenten zien hun leerlingen bijna elke dag dankzij periodisering van de vakken. Docenten 'beoordelen', of liever gezegd waarderen hun leerlingen doorlopend, door met hen in gesprek te zijn, hun voortgang te zien, door hen medeverantwoordelijk te maken van het proces, door samen met hen de projecten vorm te geven. Alles draait om de relatie.

Een andere waardevolle observatie: betekenisvol leren. Alles wat wordt aangeboden is gerelateerd aan de wereld van de leerling van dat moment. Er worden geen standaard-methodes gebruikt, men is onafhankelijk van uitgevers, maar maakt zelf. Er bestaat vanuit de overheid wel degelijk een curriculum, en daarvan

stopt men elementen in de projecten, al naar gelang wat past. Er wordt geen stof behandeld omdat dat nu eenmaal in het volgende hoofdstuk staat. Men spreekt niet van lesgeven maar van 'leren'.

Als het gaat om mijn schoolleiderschap, ik neem vier adviezen mee, die te maken hadden met het tot stand brengen van verandering in de school.

- Bouw aan de relaties met je docenten op school. Steek daar heel veel tijd in.
- Selecteer de mensen die toe zijn aan vernieuwen, die nieuwe dingen willen en kunnen proberen en plaats hen op een voetstuk.
- Zorg ervoor dat deze mensen krijgen wat ze nodig hebben om de nieuwe dingen te kunnen realiseren.
- Laat iedereen ook fouten maken. Leer van de fouten, daar word je met elkaar beter van.

Als school zijn we zelfs zó enthousiast dat we hebben besloten met een eigen groep van (onder meer) 14 docenten terug te gaan naar San Diego op 10 maart aanstaande. Niet om het concept HTH gaan adopteren, maar om onze eigen school te ontwikkelen, onze eigen stip op de horizon zetten. Dat doen we komend jaar door goed om ons heen te kijken, de wereld in te gaan en het beste van wat we aantreffen mee te nemen. En dat doen we ook door het beste van wat we al hebben te bewaren en verder te ontwikkelen.'

High Tech High leerlingen vertellen over hun onderwijs.

Samen op reis

Erika Diender: 'Eigenlijk raakten we met elkaar niet uitgepraat over wat we hebben gezien. Ook buiten het programma werd er tijdens het eten en tot laat in de avond doorgesproken over onze observaties en de relatie met de ontwikkelingen in ons eigen onderwijs. Daarbij kwamen alle invalshoeken aan bod: die van beleidsmakers, inspecteurs, docenten en schoolleiders. Dat maakte de gesprekken enorm zo rijk.'

Co Tammeling: 'Ik heb de mensen van de Onderwijsinspectie en van OCW leren kennen als zeer geïnteresseerd in onderwijsvernieuwing. We spraken steeds over wat de overheid kan of zou moeten doen om scholen de ruimte te geven te vernieuwen, ook buiten de kaders. Ik heb hen als partners in vernieuwing ervaren. Verder was het goed om te zien hoe

andere docenten met hun eigen rector de reis beleefden. Ik weet nu beter hoe ik het beste uit de reis kan halen, als ik weer terug ga naar San Diego met mijn eigen docenten.'

Wat zouden jullie willen meenemen in het gesprek in Nederland over onderwijs?

Co Tammeling: 'Dat de huidige tendens van 'teaching to the test' zo snel mogelijk moet verdwijnen. Geef ons als scholen nog vandaag de ruimte om het anders te doen. Eis van de scholen toekomstbestendig onderwijs van hoge kwaliteit, maar geef hun de ruimte om dit in te vullen zoals ze dit zelf het beste kunnen. Maak dat de leerlingen en de ouders meer zeggenschap krijgen over het onderwijs dat scholen bieden.'

Erika Diender: 'Dat het weer moet gaan

draaien om de relatie tussen docent en leerling. Dat we het aantal vakjes waarin we leerlingen, vakken en docenten stoppen moet verminderen. En dat geldt ook voor de wereld aan hulpstructuren die zijn opgetuigd. We mogen en moeten meer vertrouwen hebben in de docent en het feit dat hij/zij in de relatie met de leerling zoveel meer kan dan nu wordt verondersteld. Er is veel meer professionele ruimte nodig binnen een aantal leidende principes die vertaald zijn naar een beperkt aantal zeer strakke kaders. Dat kan ook binnen het huidige onderwijsstelsel en onderwijsbestel. Maar het vraagt wel lef, een verhaal en met elkaar bouwen aan onderwijs dat in ontwikkeling blijft. Want wat af is, is niet gemaakt!' ●

Dialog

In september was ik mee naar San Diego, op studiereis naar High Tech High. Mijn twee meereizende collega's en ik hebben over deze studiereis een aantal blogs en columns geschreven die nogal wat aandacht trokken van belangstellende lezers. De boodschap van wat wij schrijven is steeds tweërlei: in de eerste plaats willen we laten zien dat de Onderwijsinspectie niet de instantie is die onderwijsvernieuwing blokkeert of afremt. Dat wordt wel vaak gedacht. Hoe vaak horen wij niet van leraren, maar ook van directeuren en zelfs van schoolbesturen: maar dat mag toch niet van de inspectie? Vaak komt deze vrees dat de inspectie het wel niet zal goedkeuren voort uit onbekendheid met de grote ruimte die scholen hebben om hun onderwijs in te richten op de wijze die zij zelf verkiezen. Een enkele keer lijkt het wel alsof wij gebruikt worden als stok om de hond te slaan.

De boodschap die wij met onze blogs en columns wilden brengen, was echter niet alleen bedoeld voor het onderwijsveld. We hebben ook vragen gesteld over onszelf, over onze werkwijze, over onze aannames en ook wel over onbedoelde effecten van ons optreden. Een voorbeeld van dat laatste was een web-

log die ik in oktober jongstleden op de website van de Onderwijsinspectie publiceerde. Ik had het daarin over de wet van een zekere Campbell, Campbell's law. Deze wet zegt dat naarmate je meer kwantitatieve gegevens gaat gebruiken om beslissingen op sociaal terrein te nemen, de kans groter wordt dat er ongewenste neveneffecten ontstaan. '[...] When test scores become the goal of the teaching process, they both lose their value as indicators of educational status and distort the educational process in undesirable ways.' Aldus Campbell.

In mijn oktoberblog paste ik deze wet toe op het gebruik van toets- en examenuitslagen door scholen en door de inspectie. Als je deze gebruikt waarvoor ze in eerste instantie bedoeld zijn, namelijk om leerlingen verder te helpen, is er niets aan de hand. Als je deze cijfers gaat benutten om er leraren of scholen mee te beoordelen is dat een ander verhaal. Als je dat doet, zo schreef ik, moet je niet raar opkijken als je daarmee het onderwijs beïnvloedt en dat niet steeds op een positieve manier. Werken we met dit gebruik van toetsen en examencijfers niet een vershraling van het onderwijs in de hand?, zo vroeg ik me af.

Op de website van de inspectie riep mijn blog veel reacties van onderwijsgeevenden op. Toen ik een koppeling naar deze blog plaatste op de Facebookgroep 'Actief leren zonder cijfers', kwamen ook daar de pennen in beweging. Sommigen waren mijn vragen uit het hart gegrepen. Anderen vonden dat ik wel wat laat met mijn bespiegelingen en inzichten kwam. Over het algemeen waren de reacties heel positief. De fraaiste reactie vond ik: 'Kom je daar nu pas achter?'

Een van de mooie dingen van onze studiereis was dat we er met een heel gemêleerde groep waren: leraren, directeuren, bestuurders, inspecteurs, ambtenaren van OCW. Dit leidde tot mooie en vruchtbare gesprekken. Eens te meer werd duidelijk dat we allemaal hetzelfde doel hebben: goed, hedendaags en aantrekkelijk onderwijs voor alle leerlingen. Daarom is het belangrijk dat het gesprek over dat goede onderwijs doorgaat.

Innovatief onderwijs en stimulerend toezicht gaan heel goed samen. ●

► Anne Bergsma is Inspecteur voortgezet onderwijs

SLO ging op reis en nam mee terug...

Leerplan-inspiratie: hoe projectgestuurd leren en leerontwikkeling centraal kunnen staan

Op veel scholen voeren leraren en schoolleiders in meer of mindere mate met leerlingen de discussie wat leerlingen nodig hebben om adequaat en verantwoord deel te kunnen nemen aan onze complexe, multiculturele maatschappij en hun steentje daaraan bij te dragen. Om grip te krijgen op de wereld om hen heen, hun eigen identiteit te verkennen - en die van anderen - en deze te ontwikkelen.

DOOR GERDINEKE VAN SILFHOUT EN HANS DE VRIES

Datzelfde vraagstuk ligt binnenkort ook op het bord van de leraren en schoolleiders - en nog vele andere betrokkenen - die in Curriculum.nu aan de slag gaan om bouwstenen te ontwikkelen voor het landelijk curriculum in primair en voortgezet onderwijs. Met die wetenschap in hun achterhoofd reisden wij, Hans de Vries en Gerdineke van Silfhout, leerplanontwikkelaars bij SLO, landelijk expertisecentrum leerplanontwikkeling, af naar de High Tech High scholen in San Diego. 'Een leervraag hadden we ook, namelijk: welke elementen zou een landelijk curriculum kunnen bevatten om *project based learning* op scholen mogelijk te maken en om de leerontwikkeling van leerlingen centraal te stellen?'

Drie dagen lang kregen we de kans om rond te kijken op verschillende High Tech High scholen, te spreken met leerlingen, leraren, schoolleiders en met de *founding father* van HTH, Larry Rosenstock. 'Dat was een overweldigende ervaring: de harte-lijkheid en betrokkenheid van iedereen die we tegenkwamen. De kracht van het onderwijsconcept en de merkbare invloed daarvan op het denken en handelen van leerlingen.'

Heldere uitgangspunten

Het onderwijs op High Tech High wordt voornamelijk in de vorm van projecten aangeboden. Leraren ontwerpen hun eigen projecten, verbeteren de opzet van die projecten met behulp van feedback van hun collega's. Feedback vragen/krijgen

en herontwerpen is vast onderdeel van de werkwijze. Bij het ontwerp, maar zeker bij de uitvoering van de projecten worden leerlingen betrokken. Zij hebben actief invloed op de aard en inhoud van het project. Daarmee hebben we een van de vier uitgangspunten van High Tech High beschreven: *collaborative design* met leraren én leerlingen.

De andere drie uitgangspunten zijn:

- *Equity*, de aandacht voor de gelijkwaardigheid van mensen en de toegankelijkheid van het onderwijs voor iedereen. High Tech High is geen eliteschool, maar toegankelijk voor leerlingen uit alle lagen van de samenleving. Loting bepaalt wie een plek krijgt. Geloot wordt met behulp van postcodes om zo leerlingen met verschillende achtergronden binnen te krijgen.
- *Personalisation*. Deze term lijkt op de term personaliseren die in Nederland ook wel gebruikt wordt. Maar High Tech High geeft daar een iets bredere invulling aan. Het gaat om de persoonlijke ontwikkeling van leerlingen, hun cognitieve ontwikkeling, maar zeker ook hun ontwikkeling als mens. Basis voor de ontwikkeling van leerlingen is de intensieve relatie tussen leerling en leraar: pas als je elkaar echt kent, weet je wat de ander nodig heeft.
- *Authentic Work*. De projecten op High Tech High hebben altijd een relatie met de buitenwereld. Een goed project is, volgens een leerling die we spraken, 'een project dat betekenis heeft voor de wereld'. Werken aan levensechte onderwerpen motiveert leerlingen en zet hen aan tot leren.

<< Leerplanexperts Hans de Vries (l) en Gerdineke van Silfhout (r)

Leerlingen denken mee over de deelvragen, de fasering en de uitvoering van de projecten. Zij leren kritisch te zijn op hun eigen werk en dat van anderen. Elk project levert een concreet product op en leerlingen houden *presentations of learning*. Bij de uitvoering van projecten is het maken van fouten onderdeel van het leren. Fouten geven aanleiding tot verbetering. Producten komen nooit in een keer tot stand, maar in een cyclisch proces van ontwerp-uitvoering-testen en feedback ophalen-verbeteren-testen enz. tot het resultaat naar tevredenheid is.

Keuzes maken en focus hebben

In de werkwijze van High Tech High vielen ons een aantal dingen op, waarvan we kunnen leren.

- Het concept van de school wordt op alle niveaus consequent uitgevoerd. Al op de basisschool leren kinderen reflecteren, zijn ze met de ontwikkeling van hun vaardigheden bezig en leren ze feedback te geven en te ontvangen. Onderzoeksvaardigheden, het stellen van onderzoeksvragen en deze beantwoorden, zijn al in de kleuterklas te zien en te horen.
- De school redeneert consequent vanuit het eigen concept en durft daarbij, soms scherpe, keuzes te maken:
 - De school biedt bepaalde vakken niet aan. Zo staat sport niet op het rooster. Dat maakt tijd vrij voor de andere vakken en houdt ook het lerarenteam klein en slagvaardig.
 - Niet alle vakken hoeven in elk leerjaar aan de orde te komen. High Tech High biedt bijvoorbeeld het ene leerjaar biologie aan en het andere jaar scheikunde.
 - Diep leren is beter dan breed leren. Wát leerlingen leren, beklijft goed door de intensieve manier waarop ze ermee bezig geweest zijn. Omdat leerlingen geleerd hebben te leren, zijn ze in staat om ontbrekende kennis snel te verwerven.
 - Het rooster is eenvoudig en duurzaam. Leerlingen werken gedurende een aantal weken aan projecten voor twee vakken die in grote blokken op het rooster staan: 2 blokken op één dag, gedurende het blok elke dag hetzelfde.
 - De kwaliteit van het werk van leerlingen moet altijd goed zijn. Er worden cijfers gegeven, gebaseerd op werkhouding en compleetheit van het werk.
 - Er is veel aandacht en tijd voor het proces, waarbij academic coaches leerlingen in hun schoolloopbaan ondersteunen en hen ook helpen bij hun toelating tot het vervolgonderwijs.
- De staat Californië heeft op staatsniveau een curriculum geformuleerd. High Tech High leraren ontwerpen het onderwijs niet vanuit dat curriculum, maar ontwikkelen eerst betekenisvolle

projecten. Ze controleren pas achteraf of en in hoeverre de relatie met het statelijk curriculum te leggen is. Eventuele lacunes worden gedicht in de *elective*, een ingeroosterd moment waarop leerlingen kunnen kiezen aan welke onderwerpen ze werken en waarin zij gestelde doelen alsnog kunnen behalen.

Kansen voor Curriculum.nu

Welke kansen zien we voor Curriculum.nu als we High Tech High zo inspirerend vinden? Het High Tech High concept is zo uitgesproken, dat het uitgesloten is dat dit als voorbeeld gehanteerd wordt voor het landelijk curriculum in Nederland. Dat zou te weinig ruimte laten voor de scholen om eigen keuzes te maken. Daarbij is het High Tech High curriculum een echt schoolcurriculum, waarbij niet alleen de doelen en de inhoud van het onderwijs beschreven zijn, maar ook keuzes zijn gemaakt voor leeractiviteiten; leerling- en docentrollen zijn ingevuld en keuzes zijn gemaakt bij de evaluatie en beoordeling van het leren. Toch zijn er zeker lessen te trekken:

1. De herziening van het Nederlandse curriculum beoogt een betere balans te bereiken tussen de hoofddoelen van het onderwijs: kennisontwikkeling, persoonsvorming en maatschappelijke toerusting. Op High Tech High hebben we gezien dat deze drie doelen op een vanzelfsprekende manier en in samenhang met elkaar aan de orde kunnen komen. De aandacht voor de persoonlijke ontwikkeling heeft effect op kennisontwikkeling en maatschappelijke toerusting draagt bij aan persoonlijke én kennisontwikkeling van leerlingen. Dat benadrukt het belang om deze drie doelstellingen van het onderwijs in balans en samenhang met elkaar te beschrijven in het landelijk curriculum.
2. Een van de uitgangspunten van Curriculum.nu is ook dat op landelijk niveau de kern van het curriculum wordt vastgelegd. Dat voorkomt overladenheid en biedt ruimte aan de scholen. Op High Tech High zagen we dat het verwerven van onderzoeksvaardigheden en het werken aan de persoonlijke ontwikkeling van leerlingen tijd kost. Daarvoor moet dan ruimte zijn in het curriculum. Het landelijke curriculum zal daarom tot de kern beperkt moeten zijn.
3. Ten slotte wordt het landelijk curriculum in een doorlopende leerlijn beschreven. Bij High Tech High hebben we gezien hoe goed zo'n doorlopende leerlijn van basisschool naar voortgezet onderwijs werkt. Alle redenen om daar echt werk van te maken. ●

► Hans de Vries is leerplanontwikkelaar bij SLO, en houdt zich bezig met thema's als toetsing, ICT en leren, digitale geletterdheid en taalonderwijs. Gerdineke van Silfhout is leerplanontwikkelaar bij SLO, met speciale aandacht voor taalonderwijs en toetsing.

Naast leraren, schoolleiders, leerplanontwikkelaars en beleidsmedewerkers, reisde ook drie onderwijsinspecteurs mee naar San Diego. Mark Oortwijn is onderwijsinspecteur primair onderwijs. We vroegen ook aan hem om zijn ervaringen met ons te delen.

Gemotiveerde leerlingen, betrokken leraren, doordachte lessen

DOOR MARK OORTWIJN

Hoe kijken wij, vanuit ons eigen inspectiekader, naar een innovatieve school als die van de High Tech High scholen? Dat was voor ons als onderwijsinspectie de belangrijkste vraag. Ons nieuwe inspectiekader heeft ook in zich dat we stimulerend toezicht doen, als 'kritische vriend'. Dat vraagt van ons om goed op de hoogte te zijn van de ontwikkelingen in het onderwijs. Een bezoek aan innovatieve scholen, zoals High Tech High, helpt me kritisch naar het onderwijs te kijken.

Positief en betrokken klimaat

Opvallend vond ik het positieve pedagogisch klimaat. De leraren reageren positief op alles wat er gebeurt op school en weten daarmee de gewenste gedrag te stimuleren. Wat ook in het oog sprong was de manier waarop de scholen de leerlingen bewust maken van het belang van leren. Diverse keren heb ik de link zien maken naar het beroepsleven. De scholen zijn sterk gericht op leren, en vooral op samen leren. Het was dan ook mooi om dat samen leren van leerlingen en leraren te zien. Presentaties zijn het belangrijkste middel om ontwikkeling van leerlingen in beeld te brengen, je wordt er dan ook in ondergedompeld. Zowel leraren als leerlingen kwamen op mij gemotiveerd over. De betrokkenheid bij het onderwijs was groot.

Door de ogen van de inspectie

Laat ik eens reneren vanuit een aantal kwaliteitsgebieden en standaarden uit ons nieuwe inspectiekader. Dan vielen mij de volgende zaken op.

OP1 (onderwijsaanbod): op High Tech High worden alle vakken geïntegreerd aangeboden in de projecten die ze doen. Tijdens een observatie is dus niet zo maar te overzien of bijvoorbeeld

alle kerndoelen aan bod komen. De leraren die het project bedenken zijn zich echter wel bewust van de doelen waaraan ze willen werken. Aan persoonlijkheidsvorming van leerlingen wordt veel aandacht besteed, en het verhaal is dat leerlingen zich in het vervolgonderwijs prima weten te redden, mocht er aanbod/kennis gemist zijn: ze weten namelijk hoe ze aan de kennis moeten komen. Ik zie hier elementen van de 21ste eeuwse vaardigheden in terug.

OP2 (zicht op ontwikkeling): de leraren hebben in de gaten wat leerlingen wel en niet kunnen en wat zij moeten doen om het de leerlingen te leren. Maar kunnen ze het zicht op ontwikkeling ook inzichtelijk maken naar mij als inspecteur? Vooral bij opdrachten die leerlingen samen doen is de bijdrage van de individuele leerling moeilijk te achterhalen. Leerlingen werken tijdens een project vaak aan de dingen waar ze goed in zijn. Er wordt dus gewerkt vanuit de talenten van leerlingen. Of ze dan alle vaardigheden leren die een leraar voor ogen heeft is de vraag. Maar, wordt er gezegd, in de gewone maatschappij ga je bij opdrachten die je samen moet uitvoeren ook taken verdelen en laat je ook iemand die onderdelen doen die hij het beste kan. Dan maak je ook gebruik van ieders talenten. Alle niveaus werken door elkaar in de klas, en ieder ontwikkelt zich in de zone van naaste ontwikkeling. Doordat de leerlingen gemotiveerd zijn om te leren, leren ze ook.

OP3 (didactisch handelen): als positief ervaar ik dat de leraren directe feedback geven aan leerlingen op het gemaakte werk én op het proces. Ze laten de leerlingen reflecteren op hetgeen ze hebben uitgevoerd. Wat mij ook opviel is dat de projecten die

de leraren gemaakt hebben allemaal via vaste protocollen lopen en dat de leraren zich daar ook aan houden. De 'lessen' zijn doordacht.

SK1 (schoonklimaat en veiligheid): als gezegd, het pedagogisch klimaat trof mij als positief en betrokken. Qua veiligheid heb ik iets moois gezien. Leerlingen moeten voor bepaalde onderwerpen machines gebruiken. Machines waarvan wij in Nederland zouden zeggen dat volwassenen deze moeten bedienen. Heeft een leerling op High Tech High zo'n apparaat nodig, dan krijgt hij gewoon eerst les in de bediening ervan. Hij moet aan de hand van de handleiding ontdekken hoe het werkt. En pas wanneer de leerling de werking kent en de veiligheidseisen kent mag hij ermee werken. In de projectplanning heeft de leraar het zelfstandig werken met een dergelijke machine als een van de lesdoelen opgenomen.

ORI (Resultaten): over toetsen heeft Anne Bergsma een mooie blog geschreven. In onze eigen blogs beschreven we dat de leerlingen aangaven beter voorbereid te willen worden voor het

examen. Wat ik het mooist vind is dat je 'teaching to the test' niet ziet op High Tech High. Waarmee de school zich verantwoordt is het succes van leerlingen in het vervolgonderwijs. High Tech High geeft aan dat 98% van de leerlingen aangenomen wordt op college. Misschien niet in de laatste plaats, trouwens, door de 200% inzet van een medewerker van High Tech High. En men zegt dat eventuele achterstand bij leerlingen binnen enkele maanden is ingelopen omdat leerlingen de skills hebben om hier mee om te gaan.

KA1 (kwaliteitszorg en ambitie): door het werken met vaste structuren en heldere protocollen blijft de visie en het daarbij passende systeem van High Tech High gewaarborgd. Mooi vind ik dat leraren in principe nooit twee maal hetzelfde project doen, om ook zelf telkens weer echt te kunnen ontdekken en onderzoeken. Op routine werken wordt hiermee uitgeschakeld.

KA2 (kwaliteitscultuur): de mensen die willen werken op High Tech High zijn enthousiast en onderschrijven de visie. Ze hebben een jaarcontract, ieder jaar weer, maar we hebben veel leraren ontmoet die er al jaren werken. Een interessante vraag die dit bij me oproept is of je een innovatieve school alleen maar kunt draaien met gepassioneerde leraren. En hoe zorg je er op iedere school voor dat alle leraren gepassioneerd blijven? Tenslotte is iedereen doorgaans vanuit passie het onderwijs ingegaan.

Samen leren

Buiten de bezoeken om werd er heel veel over onderwijs gesproken. Wat we overdag zagen en meemaakten leverde veel gespreksstof op. Dan is het juist waardevol om met een gemeëerd gezelschap op reis te zijn. Onderwijs is wat ons bindt. Wat ik ervaren heb is dat we vastzitten in onze eigen mentale modellen, ook al denken we dat we dat goed kunnen loslaten. Zo'n reis helpt om er echt van los te komen.

Wat ik als inspecteur belangrijk vind is de bewustwording van leraren waarom ze de dingen doen die ze doen. Vaak handelen leraren onbewust bekwaam. Die ontwikkeling naar *bewust* bekwaam wordt gestimuleerd door in een heel ander omgeving te vertoeven en veel over het onderwijs te praten.

Wat nemen we mee naar het onderwijsgesprek in Nederland? Er zijn hier al verschillende zaken onderwerp van gesprek, bijvoorbeeld 'toetsen', 'formatief evalueren', 'betrokkenheid van leerlingen', '21ste eeuwse vaardigheden', enz.

Waar naar mijn idee het gesprek ook over moet gaan is ons onderwijsstelsel. Wanneer we nadenken over goed onderwijs zouden we dat moeten doen, los van alles wat we al kennen, en ons focussen op de vraag: wat hebben leerlingen nodig om te ontwikkelen? Waar we dan uitkomen, kan een ander stelsel zijn. Overigens vermoed ik zelf - ik kan dat natuurlijk niet hard maken - dat een nieuw stelsel verbazend veel zal lijken op ons huidige stelsel. We hebben namelijk best goed onderwijs in Nederland. ●

► Aan de onderwijsreis namen de onderwijsinspecteurs Anne Bergsma, Daniëlla Nicolaes en Mark Oortwijn deel. Hun eigen blog is terug te vinden op www.onderwijsinspectie.nl

De blog van Anne Bergsma over toetsen vindt u op <https://www.onderwijsinspectie.nl/actueel/weblog/weblogberichten/2017/weblog-leren-voor-de-toets>

Jorrit Blaas is zowel leraar (economie) als beleidsmedewerker bij OCW, een zogenaamde leraar-ambtenaar. Met een brede glimlach noemt hij zichzelf schizofreen ('ik hoor vaak meerdere stemmen in mijn hoofd'). Hij ging mee op reis, en beschreef zijn ervaringen voor ons. Vanuit de beide invalshoeken.

'Zou ik hier als leraar willen werken, zou ik hier als leerling les willen krijgen?'

DOOR JORRIT BLAAS

Mijn dubbele functie brengt met zich mee dat ik vaak op zoek ga naar de buitengrenzen van ons onderwijsstelsel. Daar bedoel ik mee: de vraag stellen waar regels meer in de weg zitten dan dat ze goed doen. In San Diego hoopte ik een systeem te treffen dat ons meer zou vertellen over de mogelijkheden voor ons eigen onderwijs, bijvoorbeeld als het gaat om toekomstbestendigheid van de toetsing, examinering en curriculum.

Bij de voorbespreking van deze onderwijsreis met mijn achterblijvende collega's van OCW kreeg ik een indrukwekkend lijstje vragen mee. De hoofdthema's: 1) curriculum, 2) examinering en 3) flexibilisering (van wet- en regelgeving).

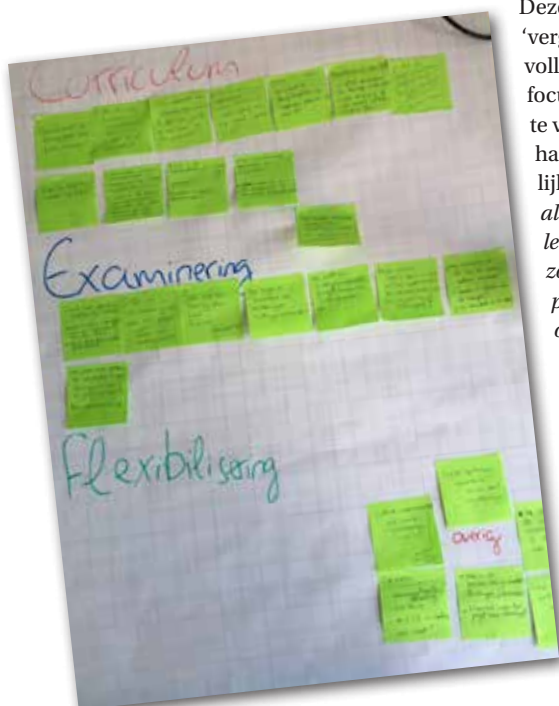
Deze ben ik vervolgens expres 'vergeten' (☹) zodat ik mij volledig op de grote lijnen kon focussen in plaats van mijzelf te verliezen in de details. Ik had ook een eigen persoonlijke hoofdvraag: 'Zou ik hier als leraar willen werken, als leerling les willen krijgen, en zou dit (concept) dan ook passen in het Nederlandse onderwijssysteem?'

Om maar gelijk met de deur in huis te vallen. Ja, ik zou hier (op High Tech High) willen werken als leraar. Ja, ik zou hier als leerling les willen krijgen. En ja, voor een groot gedeelte is dit onderwijsconcept mogelijk in het Nederlandse onderwijssysteem.

De *leraren* van High Tech High hebben een enorme autonomie over hun lesprogramma. Grof gezegd doen ze wat ze cool vinden en waar de leerlingen interesse in hebben. Doordat de decanen van High Tech High dusdanig goed de regels van de toelating tot de universiteit kennen, kunnen de leraren het zich veroorloven om hun eigen curriculum te ontwikkelen dat hun toestaat om meer de diepte in te gaan, en minder de breedte. Dit biedt *leerlingen* de ruimte om zich ergens in te verdiepen, zodat zij op een projectmatige manier veel 21ste eeuwse vaardigheden kunnen aanleren. Jazeker, ik durf woorden als '21ste eeuwse vaardigheden' en 'growth mindset' in de mond te nemen, ik heb daar gezien dat het daadwerkelijk realistische onderwijsbegrippen (kunnen) zijn en niet alleen woorden voor een doordeweekse bullshitbingo.

Op enkele scholen in het *Nederlandse onderwijssysteem* vindt een verschuiving plaats naar meer projectmatig onderwijs, zoals bijvoorbeeld bij VOX in Amsterdam of Agora in Roermond. Het kan dus hier ook. Hierbij is het grootste 'struikelblok' nog steeds het Centraal Examen. Toch ben ik na dit bezoek zeker niet overtuigd dat dit zomaar de deur uit kan. Mijn vraag aan de decanen op High Tech High was dan ook wat er zou gebeuren als alle scholen even sterk zouden inspelen op de regels van de toelating als dat zij deden. Hun antwoord was: 'Dan zouden universiteiten niet meer weten wie er te vertrouwen is en wie ze moeten aannemen.' En wat zou het gevolg zijn? 'Een groeiende kansonmogelijkheid en om dat tegen te gaan (nog) meer gestandaardiseerde (toelatings)toetsen'.

En hier worstel ik. Als leraar ben ik overtuigd (geraakt) van de meerwaarde van Project Based Learning (het hoe), de ruimte in het curriculum (het wat) en de vrijheid in de verantwoording daarvan in (centrale) toetsing. Maar ik ben ook een beleidsmaker en als ik iets 'fijn' vindt als leraar, kan dat op stelselniveau alsnog averechts werken. Dat ik ruimte in het curriculum heb, betekent dat mijn leerlingen een kennisachterstand kunnen

Leraar en beleidsmedewerker Jorrit Blaas

oplopen. Dat ik vrijheid in toetsing heb, kan er toe leiden dat leerlingen in een ander deel van het land ander onderwijs hebben genoten voor 'hetzelfde diploma'. En dan liggen kansenongelijkheid en diploma-inflatie op de loer.

Ik heb hier helaas niet over kunnen spreken met de echte beleidsmakers in de VS, dus daarom kan ik alleen wat zeggen over hoe het beleid daar werd *ervaren*. In feite worstelen ze

‘Met name op het gebied van curriculum en examinering zouden we baat hebben bij een diepgaander en openhartig gesprek.’

daar met dezelfde problemen als wij: een imagoprobleem voor de leerkrachten, een grote maatschappelijke druk en een snel veranderende wereld. Behoorlijk dezelfde beleidsproblematiek als in Nederland dus.

Het was bijzonder gaaf om met zo'n diverse groep te reizen. Ik vind mijzelf nog steeds 'een broekie' in het onderwijs en heb zeer veel inhoudelijke inzichten gekregen door op te trekken met deze collega's, gelijkgestemd en anders gestemd.

Wat nemen we mee naar de Nederlandse onderwijsagenda? Nou, volgens mij staat er al fenomenaal veel op. Er wordt al

bijzonder veel landelijk besproken en mijns inziens soms zelfs wat oppervlakkig en te luidruchtig. Met name op het gebied van curriculum en examinering zouden we baat hebben bij een diepgaander en openhartig gesprek. Zo eentje waarbij er ook echt wordt geluisterd naar alle argumenten van een andere partij.

Zo zou ik graag een serieus gesprek willen voeren over de vraag of je bij bepaalde kennisgebieden meer de diepte of de breedte in moet gaan. Ik zou me bijvoorbeeld kunnen voorstellen dat ik slechts de helft van de eindtermen van economie behandel, waardoor ik wél onderwerpen als Bitcoin, bankieren en beleggen veel sterker kan uitdiepen. Waar zullen mijn leerlingen 'meer' van leren denken jullie?

Daarnaast kunnen we ons afvragen of we wel overal centrale examens voor nodig hebben. Wanneer er op vmbo-basis en vmbo-kader voor Frans maar respectievelijk 6 en 62 leerlingen een centraal schriftelijk examen maken, is het dan nog wel de moeite om daar een centraal examen voor te laten maken?

Veel - maar dan ook echt véél - belangrijker vind ik de zaken die we in gesprekken *binnen onze eigen scholen* moeten meenemen. En eigenlijk komt het dan op deze vragen neer: *'Zou ik hier als leraar willen werken, als leerling les willen krijgen, en zou dit (concept) dan ook passen in het Nederlandse onderwijssysteem?'* ●

► **Jorrit Blaas is leraar Economie op het Hyperion, en beleidsmedewerker vo bij OCW.**

Iedere
25e persoon
gratis!*

EEN ONVERGETELIJKE SCHOOLREIS BEGINT BIJ DIOGENES REIZEN!

Waar gaat jullie schoolreis naartoe?

Een educatieve schoolreis naar Parijs, een actieve werkweek in de Ardennen, of toch een cultuurreis naar Rome? Bij Diogenes Reizen zorgen we voor een schoolreis op maat, tot in de puntjes verzorgt!

Ontdek, beleef en geniet!

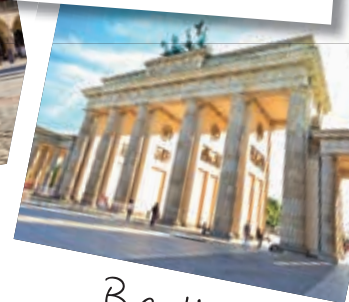
Al twintig jaar is Diogenes Reizen dé specialist op het gebied van schoolreizen. Diogenes Reizen kent de weg in meer dan 100 inspirerende bestemmingen binnen en buiten Europa. Geen kanten-klare programma's, maar een reis passend bij uw wensen en budget.

Madrid

Krakow

Berlijn

Benieuwd naar de mogelijkheden voor uw schoolreis?

Bel 088 10 30 700 of ga naar www.diogenesreizen.nl/schoolreizen

* VOORWAARDEN: ACTIE IS GELDIG BIJ BOEKING IN 2018 OP ALLE SCHOOLREIZEN - GEBRUIK ACTIECODE: DIO12

Voorbeeldfunctie

Heeft U een hekel aan zedenprekerij? Blader dan maar door.

U bent er nog? Ook goed, daar gaan we. Waarom bent U vanochtend niet op de fiets naar school gegaan? U bent leraar en dat betekent dat U een voorbeeldfunctie hebt. Niets aan te doen. Er zijn twee mogelijkheden. Of U bent van mening dat die pubers volstrekt hun eigen gang gaan, dat U er voor hen niet toe doet, dat U eigenlijk niet bestaat. Behalve als hoofd met bril dat een boek uit staat te leggen. Tegen hun heug en meug.

Of U bent van mening dat U een inspirerende volwassene bent die leuke lessen geeft en ook met hen praat over zaken waarover zij het met hun ouders niet willen hebben. De liefde, drugs en het geloof, zal ik maar zeggen. Geloof het of niet, maar dit is de top drie van favoriete gespreksonderwerpen. Dat U de grote broer, tante of opa bent, waar ze een voorbeeld aan nemen. Dat het uitmaakt, wie U bent.

Dat zou U wel willen.

Voorbeeld zijn schept verplichtingen. Voor pubers telt niet wat U zegt, maar wat U doet. Dus zet de auto maar aan de kant en pak de fiets, want de opwarming van de aarde is een serieus probleem, waar de puber later echt mee te maken krijgt. Ik schrijf dit stukje, terwijl ik pas op school ben en het regenwater nog uit mijn haren druipt. Net was ik nog buiten in de stromende regen mijn fiets op slot aan het zetten, terwijl links en rechts mijn collega's uit hun behaaglijke auto's met Dolby Surround system en voorverwarmd stuur stappen. U begrijpt dat deze situatie mij geweldig motiveert dit stukje te typen voordat ik de klas in loop.

'Fietsen? Ik dacht het niet... Ik moest als puber elke dag dertig kilometer naar school fietsen. Ik haat fietsen!' Dit zegt mijn liefste collega. Wat nu? Preken is makkelijk tegen mensen die je niet kent. Goed, fiets dan maar niet en wees een voorbeeld in iets anders. Stop met

roken, drink fair trade koffie, trek een t-shirt aan van recycled plastic uit de oceaan, ga vrijwilligerswerk doen in je vakantie, behoed een dier voor uitsterven. Maakt mij niet uit, maar doe iets om de wereld beter te maken en laat dat ook zien.

Leef groots en meeslepend, haal het beste uit jezelf. Duik in de diepzee en fotografeer de blauwe, koude ogen van de reuzeninkvis die zijn meterslange tentakels om je middel wikkelt. Lees hartstochtelijk een boek en vertel het verhaal alsof je zelf de hoofdpersoon bent. Begin een romance in Florence en schrijf stiekverliefde sonnetten voor hem of haar en deel die met je leerlingen. Haak geen onderzetter, maar een wandkleed voor in het klaslokaal.

Je hoeft niet te fietsen! Er zijn legio andere mogelijkheden. Maar doe iets! Wees een voorbeeld! ●

Het is een aantal keren genoemd: de protocollen die High Tech High scholen hanteren gedurende het gehele proces van projecten ontwerpen. Gerdineke van Silfhout, leerplanontwikkelaar bij SLO, maakte een vertaling voor de lezers.

Ontwikkel op jouw school een project volgens de High Tech High-aanpak

DOOR GERDINEKE VAN SILFHOUT

Projectgericht leren en gezamenlijk creatieve, complexe projecten ontwikkelen gaat op High Tech High schijnbaar paradoxaal samen met hele heldere kaders, strakke protocollen en duidelijke criteria. Neem bijvoorbeeld de regel Een project ontwikkel je nooit alleen. Of Je evalueert gezamenlijk met collega's een project vooraf, tijdens en na het uitvoeren ervan op complexiteit, vakmanschap en authenticiteit, het liefst met leerlingen. Volgens High Tech High docent Edrick bepaalt dat het succes van de High Tech High-projecten: het gebruik van protocollen om projecten te ontwikkelen. Vrijheid en creativiteit ervaar je, doordat je weet wat de kaders zijn.

In dit artikel beschrijven we stapsgewijs hoe jij als leraar met jouw collega's van verschillende vakken een origineel en betekenisvol project ontwikkelt volgens High Tech High-principes. Let op: juist het doorlopen van alle stappen bepaalt het succes van het project.

Waarom een protocol?

'We gebruiken HTH-protocollen omdat onze tijd extreem kostbaar is – iets wat buitenstaanders niet altijd begrijpen. Een niet-productieve vergadering is daarom 'really, really awful'. Het gebruik van protocollen maakt het veel waarschijnlijker dat vergaderingen productief verlopen. 'So we use them a lot.'

De normen

1. Wil je veel inbreng hebben, zorg ervoor dat je het gesprek niet overheerst en dat iedereen de gelegenheid krijgt zijn zegje te doen. Of, als je juist weinig inbrengt, zorg ervoor dat anderen

toch op welke manier dan ook 'will get the benefit of your insights'.

2. 'Be hard on the content, and soft on the people.' Discussie en feedback is gericht op het project, niet op de collega('s). 'This distinction needs to be crystal-clear' om een strenge én collegiale cultuur te behouden.
3. 'Be kind, specific, and helpful': als je je werk presenteert aan collega's, stel je je heel kwetsbaar op. Houd dat in je achterhoofd wanneer je feedback geeft. En doe dat helder, bondig en duidelijk, wat ook betekent dat je komt met oplossingen voor gesignaleerde problemen.

De grootte van de groep

Een facilitator, een presentator (of meerderen wanneer het project door meerderen ontwikkeld is) en 3-10 collega's – indien mogelijk ook leerlingen.

Wat brengt de presentator mee?

- Een eerste versie van je projectplan en eventuele uitwerkingen die je hebt gemaakt en voorbeelden van wat voor soort product/opbrengst je leerlingen laat maken.
- Denk na over de brandende vraag waarmee de groep je helpt die te beantwoorden. Bijvoorbeeld: hoe kan ik dit project zo ontwikkelen dat leerlingen die moeite hebben met taal ook succesvol zijn? Of: Wat zou een authentiek publiek zijn voor dit project?

Protocol

Stap 1. Deel het projectplan met je groepsleden (tijd: 5 minuten)
De groep zit in een cirkel of aan een ronde tafel. Neem een

moment om iedereen aan de normen te herinneren. Deel vervolgens je projectplan uit.

Stap 2. De presentator introduceert zijn project (tijd: 10 minuten)

De presentator legt zijn doelen met het project uit, geeft een overzicht hoe het project wordt uitgewerkt, wat er opgeleverd wordt en hoe het project past in de bredere context van projecten. Aan het einde van deze introductie geeft de presentator zijn brandende vraag.

Stap 3. Verhelderingsvragen stellen (tijd: 5 minuten)

Groepsgenoten stellen verhelderingsvragen om het project beter te begrijpen. Het zijn korte, feitelijke vragen. Bijvoorbeeld: Hoelang duurt het project? Hoeveel uur per week werken leerlingen aan het project? Waar wordt het werk tentoongesteld? Wie ga je voor de tentoonstelling uitnodigen?

Stap 4. Verdiepingsvragen stellen (tijd: 5 minuten)

Deze vragen helpen de presentator om diepgaand en uitgebreid na te denken over zijn project. Bijvoorbeeld: hoe wordt het diepe begrip van leerlingen in het eindproduct zichtbaar? Wat doe je als het proces langer duurt dan je had verwacht? Belangrijk:

Evalueer altijd de kwaliteit van je project a.d.h.v. de criteria rond:

1. Complexiteit: het lokt hogere denkvaardigheden uit - toepassen, analyseren, evalueren en creëren -, het verbindt grotere concepten onderliggend aan verschillende disciplines, het is vanuit meerdere perspectieven ingestoken, het maakt de transfer naar nieuwe contexten mogelijk, het doet een beroep op hogere taalvaardigheden door het gebruik van complexe teksten en onderbouwde schrijfproducten en presentaties.
2. Vakmanschap: accuraatheid, schoonheid en detail zijn belangrijk, het gaat om mooi werk in zowel het concept (creatieve, diepe ideeën, meerdere versies) als in uitvoering.
3. Authenticiteit: er is ruimte voor de creatieve inbreng van leerlingen, het bevat elementen uit het 'echte' leven, er is sprake van realistische vraagstukken en het werk is belangrijk voor leerlingen en draagt idealiter bij aan een grotere gemeenschap.

Welke 10 onderdelen bevat mijn projectplan?

1. Doel: waarom is dit project van belang? Wat maakt dat leerlingen enthousiast zijn om elke dag naar school te komen voor het werken aan dit project?
2. Het product: wat gaan leerlingen doen, schrijven, creëren of bouwen? Stel je het eindproduct voor: welke elementen zien we in een eindproduct van hoogwaardige kwaliteit? Wat blijft er over van je product na de tentoonstelling? Hoe vermijd je dat het al snel totaal vergeten is?
3. Leerdoelen: Wat moeten leerlingen weten om te slagen in dit project en hoe en wanneer kunnen ze dit leren? Welke vaardigheden ontwikkelen leerlingen als ze werken aan dit project? Welke academische inhouden leren leerlingen?
4. Welke tussenstappen zijn nodig om te komen tot een hoogwaardig eindproduct? Denk aan prototypes, drafts, herhaling, feedbackronden.
5. Wat zijn belangrijke mijlpalen gedurende het project? Deadlines voor onderdelen en tussenversies, momenten van feedback en reflectie op doorgemaakte ontwikkeling.
6. Welke teksten lezen en bediscussiëren leerlingen gedurende het project? Wat is de relatie tussen tekst(en) en product? Welke academische woordenschat en thematieken hebben leerlingen nodig?
7. Welke voorbeelden van excellent werk bestuderen leerlingen om inspiratie op te doen (van leerlingen, van professionals)?
8. Welke professionals van buiten kun je als gastspreker of feedbackgever vragen? Welke praktijkervaringen kunnen leerlingen opdoen?
9. Hoe wordt groepswork georganiseerd zodat elke leerling actief betrokken is in het project en zich verantwoordelijk voelt voor het proces en product?
10. Hoe organiseer je het leren en bed je scaffolding in? En hoe wil je het leren evalueren?

de vragen mogen geen impliciete adviezen te zijn, zoals 'heb je gedacht aan...'

Stap 5. Discussie (tijd: 15 minuten)

De presentator stelt opnieuw zijn brandende vraag. Vervolgens verlaat de presentator de kring en gaat daarbuiten zitten. Hij luistert vervolgens naar de discussie van de groep. De discussie start met positieve feedback over het project. De facilitator borgt dit en benoemt dit expliciet. Na ongeveer acht minuten vraagt de facilitator aan de groep of ze de brandende vraag nog in het vizier hebben. Dit helpt het gesprek te focussen.

Stap 6. Reactie van de presentator (tijd: 5 minuten)

De presentator deelt met de groep wat hem het meest trof tijdens de discussie, hoe hij nu tegen het project aankijkt en wat de volgende stappen zijn die hij van plan is te gaan zetten naar aanleiding van de geopperde ideeën en suggesties. Het is niet nodig om alle punten van de groep te benoemen.

Stap 7. Debrief (tijd: 5 minuten)

Het is tijd om op het proces zelf terug te kijken. De facilitator leidt dit door vragen te stellen aan de hele groep. Bijvoorbeeld: hebben we een goede brandende vraag gehad? Hebben we ons vastgehouden aan deze vraag? Waar dwaalden we af? Hebben onze verdiepvragen de presentator aan het denken gezet? Weersta de neiging het over de inhoud van het project te hebben.

Stap 8. Afsluiting

Iedereen heeft nog een keer een kans te zeggen wat hij nog had willen zeggen. Deelnemers delen wat ze meenemen uit deze sessie. Ze kunnen ook delen hoe deze sessie hun eigen project/praktijk zal beïnvloeden. En bedenk ten slotte, dat een deel- en denksessie als deze inspanning van iedereen vereist: van de presentator en de meedenkers. Bedank elkaar dus ook. ●

► **Gerdineke van Silfhout is leerplanontwikkelaar bij SLO. Zij ondersteunt het ontwikkelteam Nederlands in Curriculum.nu en is betrokken bij projecten rondom toetsing en evaluatie. E-mail: G.vansilfhout@slo.nl**

Dick van der Wateren staat voor de klas op het Eerste Christelijk Lyceum in Haarlem en begeleidt talentvolle en begaafde leerlingen die meer uitdaging nodig hebben. Ook hij reisde mee naar San Diego. Opvallend? Dat de leerlingen, vanuit een geest van samenwerking, in groepsbesprekingen goed naar elkaar luisteren en elkaar respectvol feedback geven zonder dat de docent hoeft in te grijpen. Hoe komt het, dat dit hier werkt? Wanneer leren de kinderen dit? En nog meer vragen.

Het geheim van High Tech High

DOOR DICK VAN DER WATEREN

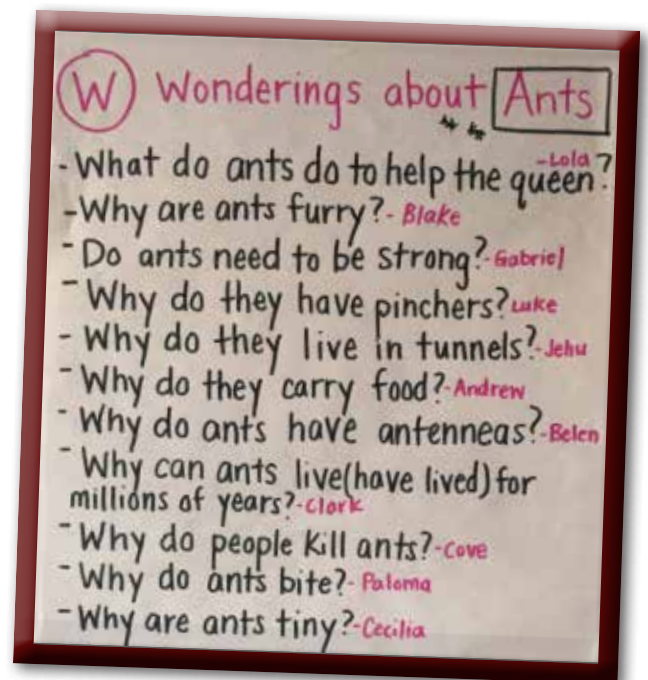
Het is al een aantal keren geschreven, als je op HTH *elementary, middle* en *high* rondloopt is dat het eerste wat opvalt, de rust, discipline, gemotiveerdheid en enthousiasme van de leerlingen als ze aan hun projecten werken. De trots op hun resultaten en de heldere manier waarop ze onder woorden brengen hoe ze die resultaten hebben bereikt – met andere woorden wat ze geleerd hebben en hoe. En niet te vergeten de schone gangen en lokalen. Heel opvallend is ook dat iedereen hier zichzelf ziet als deel van de gemeenschap. Er is een grote bereidheid elkaar te helpen en een net zo grote bereidheid iets te betekenen voor de wereld buiten school. Bijna alle projecten hebben als doel de persoonlijke ontwikkeling van leerlingen te bevorderen. Op de *middle* en *high school* zien we veel voorbeelden van projecten die wijzen op een sterke betrokkenheid bij de directe omgeving en de bredere wereld. De vragen raken veelal direct aan de waarden van de leerlingen zelf en helpen hen op te groeien tot volwassen wereldburgers. Voor de projecten hebben ze in de praktijk beproefde protocollen. Alle projecten – in feite al het onderwijs – worden beoordeeld aan de hand van de waarden *equity, personalization, authentic work, collaborative design*. Wat mij interesseert is de vraag waar, wanneer en hoe leren de leerlingen vanuit deze waarden werken?

Volwassenwording

Op HTH zie je de onderwijspedagogische visie van Gert Biesta in de praktijk. In alles wordt gestreefd naar een balans tussen kwalificatie, socialisatie en subjectificatie. Voor wie niet bekend is met Biesta's werk:

Goed onderwijs, volgens Biesta, omvat drie domeinen, die voortdurend met elkaar in balans zijn:

- **kwalificatie**, ofwel het je eigen maken van kennis en vaardigheden (specifiek of breed);

- **socialisatie**, ofwel je voorbereiden op een leven als lid van een gemeenschap en kennismaken met tradities en praktijken (bijv. sociaal-politiek, cultureel, professioneel);
- **subjectificatie**, ofwel vorming van de persoon (bijv. autonomie, verantwoordelijkheid, volwassenheid).

Goed onderwijs is dus wereldgericht en helpt het kind volwassen te worden. Daarbij verstaan we onder volwassenheid een levenshouding die niet het *ik* centraal plaatst, of de directe bevrediging van de eigen verlangens, maar *de ander* en *de wereld*. HTH-leerlingen vertonen een grote mate van betrokkenheid en verantwoordelijkheid voor maatschappelijke en duurzaamheidsvraagstukken.

Onderzoek met kleuters

Ik heb een dag meegelopen in de kleuterklas (groep 1 en 2) van Ms Cereescia Sandoval, een heel bijzondere leerkracht. In al haar lessen staan verwondering en de vragen die de kinderen bedenken centraal. Die vragen komen in de lijst met verwonderingen en samen kiezen de kinderen daaruit de mooiste die ze met de hele klas gaan onderzoeken.

Twee broertjes in deze klas hadden thuis in de badkamer mieren gezien die hen fascineerden. Vanuit die verwondering startte Cereescia een project waarin de klas leerde over mieren. De hele klas dacht mee en zo kwam er een lange lijst met vragen, die Ms Cereescia voor hen opschreef. De kinderen werden het eens over één vraag die ze verder zouden onderzoeken:

'Wat vinden mieren lekkerder, tandpasta, een goudvis of broccoli?'

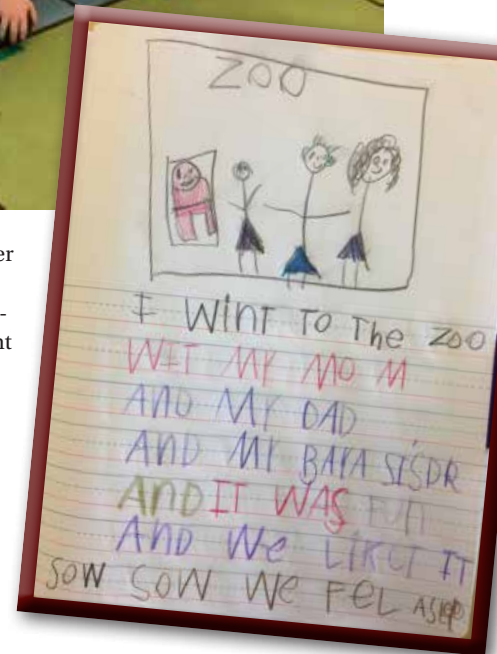
Tijdens de discussies over het mierenonderzoek houdt Ms Cereescia zich op de achtergrond. Ze laat de kinderen hun eigen vragen stellen over wat hun verwondert. Haar inbreng beperkt zich tot vragen over de aanpak, bijvoorbeeld: 'Hoe denk je dat te kunnen onderzoeken?' Vervolgens bedenken de kinderen zelf een experiment: een beetje tandpasta, een dode goudvis en een stukje broccoli neerleggen bij een mierennest en tellen hoeveel mieren naar het ene of het andere gaan. Die gegevens, 'data', schrijven ze netjes op.

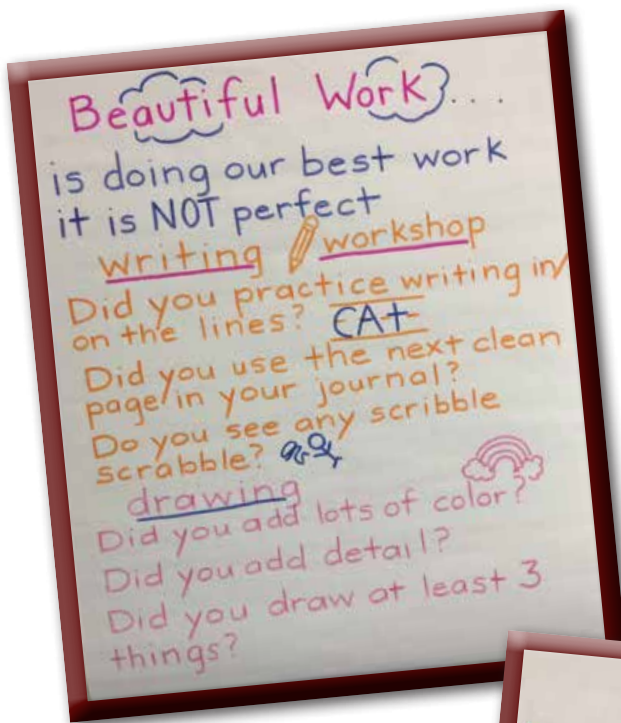
Als de kinderen dat hebben gedaan kan ze vragen: 'Hoeveel data heb je nodig om een conclusie te trekken?' De kinderen kunnen dan bedenken dat twee of drie mieren die naar de tandpasta gaan maar de broccoli negeren niet voldoende zijn om

iets zinnigs te zeggen over de onderzoeksvraag. Of ze zien dat de mieren ongeveer evenveel aandacht hebben voor alle drie de hapjes. Dat kan leiden tot de vraag wat lekker is aan tandpasta (zoet?), goudvis (vissmaak?) en broccoli (bitter?) en tot een nieuw experiment waarbij de mieren kunnen kiezen uit suiker en verschillende bittere

dingen. Steeds weer leiden antwoorden en conclusies tot nieuwe onderzoeksvragen. Aan het eind schrijven de kinderen een verslag. Soms nog niet goed leesbaar, maar dan mogen ze voor de klas komen vertellen wat er in staat.

Pas bij de afronding van het project, wanneer de klas een wetenschappelijke verklaring probeert te bedenken voor hun waarnemingen vertelt Cereescia iets meer over mieren en andere insecten of voedingsmiddelen; de waarde van suiker, groente, eiwitten enz. Steeds zijn het de kinderen die bepalen wat ze onderzoeken en op welke manier, terwijl de leerkracht vragen stelt over de onderzoeksmethode en de betrouwbaarheid van de conclusies. De manier van onderzoeken en nadenken verschilt niet wezenlijk van die in hogere leerjaren of zelfs van professionele onderzoekers. De taal is natuurlijk aangepast aan de kleuteronderzoekers. Maar nooit zal de leerkracht op haar hurken gaan. De kleuters worden heel serieus genomen bij hun vragen en hun onderzoek.

Voor mij was het interessant om te zien dat de manier van werken die ik in mijn boek *Verwondering* beschrijf – beginnen bij verwondering, daarna zoveel mogelijk vragen stellen en daaruit één mooie vraag kiezen voor verder onderzoek – ook geschikt is voor jonge kinderen. Ik krijg vaak te horen dat mijn manier van werken heel interessant is, maar vooral voor gymnasiasten. Havo-leerlingen, vmbo-ers, laat staan basisschoolleerlingen hebben daarvoor onvoldoende niveau, is de aanname. Ik geloof daar niets van en in de klas van Ms Cereescia heb ik mijn gelijk gekregen.

Vorming

Ik wilde begrijpen wat er precies gebeurt in Cereescia's klas. Haar klas is, net als de hele school, een afspiegeling van de bevolking van San Diego en omgeving: grote verschillen in culturele achtergrond en sociaal-economische status, van straatarme Spaanstalige gezinnen, tot vluchtelingen en rijke blanke gezinnen. Dat vraagt om een benadering waarbij alle kinderen gelijkwaardige kansen krijgen (*equity*).

Personalisatie wordt op HTH vertaald als: 'Iedereen wordt gezien en wordt *goed* gezien.' Dat wil zeggen, iedere leerling (maar ook leraar) krijgt wat hij of zij nodig heeft om zich te ontwikkelen. Differentiatie in de les is hier routine. Kinderen werken bij de reken- en taallessen in verschillende niveau-groepjes. Bij projecten wordt goed opgelet of de leerlingen hun capaciteiten goed benutten en verder ontwikkelen en hun zone van naaste ontwikkeling uitbreiden. Leerlingen zijn zich op elk moment bewust van de doelen die ze willen bereiken, en van hoe ver en op welke manier ze daarin zijn gevorderd. Met andere woorden, leerlingen hebben inzicht in hun eigen leerproces. Het mierenproject is een voorbeeld van wat hier onder authentiek werk wordt verstaan. De vragen die de kinderen bedenken

zijn hun eigen vragen, niet die uit een leerboek. Het zijn vragen die hen werkelijk interesseren en die voortkomen uit hun leefomgeving. Cereescia brengt in de klas ook de waarden van haar eigen cultuur, zoals respect voor de aarde en respect voor je gemeenschap, die zij als *native American* en geboren in de Pueblo Nation weer van de ouderen van haar volk heeft meegekregen.

Het geheim

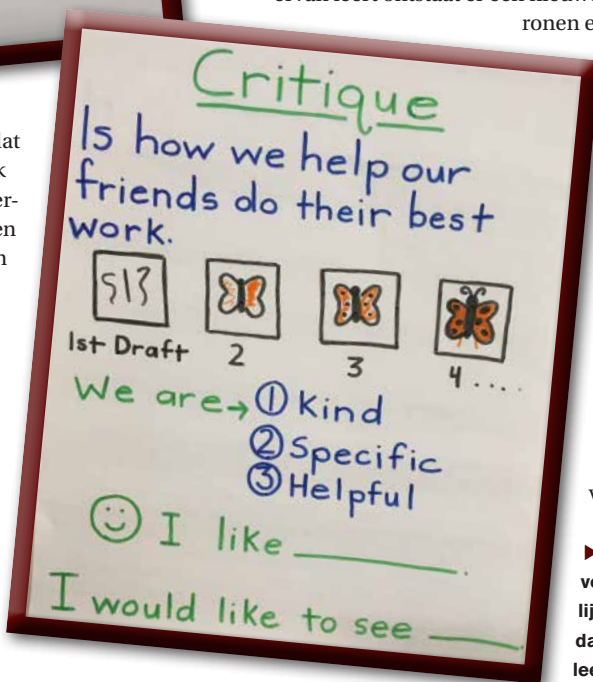
Het geheim is dat kinderen dit vanaf de eerste dag leren in kleuterklassen als die van Ms Cereescia. Daar leren ze vanuit verwondering goede vragen stellen. Ze leren samenwerken en elkaar feedback geven ('*Critique*') met als doel hun vrienden te helpen. Daar leren ze dat mooi werk niet perfect is. Ze leren tenslotte dat fouten maken nodig is om te leren. In Cereescia's klas worden fouten gevierd en klappen de kinderen als iemand een fout maakt. Ze vouwen hun handen in elkaar en roepen: '*Synapse!*' Met andere woorden, als iemand een fout maakt en ervan leert ontstaat er een nieuwe verbinding tussen twee neuronen en groeien de hersenen.

Cereescia en haar collega's laten zich inspireren door het werk van Ron Berger, met name zijn boek *An Ethic of Excellence*.

De kleuterschool vormt hier letterlijk de basis voor het onderwijs in de tien jaar erna. Alles wat de oudere leerlingen kunnen, hebben ze al geleerd in de eerste jaren, als ze tenminste vanaf het begin op deze school hebben gezeten. Een sterk argument voor een doorgaande leerlijn van 4 tot 18. ●

► **Dick van der Wateren staat voor de klas op het Eerste Christelijk Lyceum in Haarlem en begeleidt dagelijks talentvolle en begaafde leerlingen die meer uitdaging nodig hebben. Van der Wateren is ook**

onderzoeker, was wetenschapsvoorlichter, is auteur van het boek *Verwondering*, edublogger, en medeoprichter van het Blogcollectief *Onderzoek Onderwijs* (onderzoekonderwijs.net).

Bronnen

- **Ron Berger (2003).** *An Ethic of Excellence: Building a Culture of Craftsmanship with Students.* Heinemann, 156 pag.
- **Ron Berger, Leah Rugen & Libby Woodfin (2014).** *Leaders of Their Own Learning: Transforming Schools Through Student-Engaged Assessment.* Jossey-Bass, 400 pag.
- **Gert Biesta (2015).** *Het prachtige risico van onderwijs.* Culemborg: Uitgeverij Phronese.
- **Dick van der Wateren (2016).** *Verwondering. Leren creatief en kritisch denken door vragen te stellen.* Meppel: Ten Brink Uitgevers, 109 pag.

berichten

Project 'Van bekwaam naar bevoegd'

Begin november startte het project 'Van bekwaam naar bevoegd'. Met het project worden in twee jaar 100 nu nog on(der)-bevoegde maar bekwame leraren opgeleid en begeleid naar een bevoegdheid. Er worden met diverse lerarenopleidingen maatwerktrajecten opgezet die recht doen aan de reeds verworven kennis en competenties van de betreffende leraren. Ook wordt er een gezamenlijke werkwijze en methodiek ontwikkeld en beproefd die deze maatgerichte aanpak ondersteunt. Op basis hiervan kunnen in de toekomst grotere aantallen onbevoegde maar bekwame leraren een bevoegdheid verwerven.

De VO-raad moedigt besturen en scholen aan om deel te nemen aan het project. Voor meer informatie over deelname aan dit project, neem contact op met Nienke Wirtz (steunpuntopleidingscholen@vo-raad.nl).

Het project wordt deels gefinancierd door het ministerie van OCW, en zal vormkrijgen met instemming van de VSNU en de Vereniging Hogescholen.

Genomineerden Onderwijsblogprijs 2017 bekend

De genomineerden voor de Onderwijsblogprijs 2017 zijn bekend. Op vrijdag 19 januari 2018 zal de Onderwijsraad de prijs voor de tweede keer uitreiken. Met de prijs wil de Onderwijsraad de kwaliteit van het publieke debat over onderwijs via sociale

media bevorderen.

Genomineerden Beste Onderwijsblog 2017

- Steven Geurts, Zomerscholen: Gesubsidieerde vercommercialisering
- Frans van Haandel en Hans Duijvestein, Waar is het geld voor het VO gebleven?

- Paul A. Kirschner, Worden de onderwijs-wetenschappen ooit volwassen?
- Michel Pijpers, Het begon zo onschuldig...
- Dick van der Wateren, Ontdekkend leren, waarom eigenlijk niet?
- Dick van der Wateren, Wat heeft het onderwijs NU nodig?

De prijs bestaat uit een kunstwerk van Christine van der Ree en een geldbedrag van 1.500 euro.

De uitreiking vindt plaats op 19 januari in de Balie in Amsterdam. Naast de uitreiking van de Onderwijsblogprijs worden tijdens deze avond ook de Nationale Prijs voor de Onderwijsjournalistiek en de Werkbeurs Onderwijsjournalistiek uitgereikt. Het thema van de avond is de rol van onderwijsjournalistiek in het onderwijsdebat.

Nieuwe start Lerarenregister

Het lerarenregister waarin elke bevoegde leraar zich zou moeten inschrijven en zijn professionele ontwikkeling bijhouden vraagt om een nieuwe start. Dat vinden de ministers Arie Slob en Ingrid van Engelshoven. Het register moet draagvlak hebben en echt van, voor en door de leraar zijn. Over nut, noodzaak en eige-

naarschap van het lerarenregister is in de afgelopen tijd namelijk veel discussie ontstaan. De ministers vinden een lerarenregister onveranderd een waardevol instrument in het kader van de versterking van de beroepsgroep. Maar zij volgen ook de aanbevelingen van de Onderwijsraad, die waarschuwt voor een 'technisch-bureaucratische exercitie, die ver afstaat van de leraren in de klas en van de praktijk binnen scholen.'

De verplichte registratie per juni 2018 wordt tot nader order uitgesteld. Eerst krijgt een groep van 24 leraren de tijd om een goed kwaliteitskader neer te zetten. Deze 24 leraren zijn een afvaardiging van de leraren die zich al vrijwillig hadden ingeschreven in het Lerarenregister, de zogenaamde Deelnemersvergadering. Het lerarenregister zal wel open gaan vanaf augustus 2018. Leraren kunnen dan alvast een basisportfolio samenstellen.

Oproep aan politiek: 'Schrap de doelmatigheidskorting voor het hele onderwijs'

Schrap de doelmatigheidskorting oplopend naar 183 miljoen voor onderwijs. Dat is de oproep in een brief aan de onderwijswoordvoerders van de Tweede Kamer van de Stichting van het Onderwijs, het platform van alle werkgevers- en werknemersorganisaties in het onderwijs. De ambities voor de samenleving en kenniseconomie, en daarmee het onderwijs, zijn onveranderd hoog. De korting in het teken van 'doelmatiger onderwijs' rijmt daar niet mee.

Voorzitter Paul Rosenmöller, tevens voorzitter VO-raad: 'Een doelmatige besteding van onderwijsmiddelen is belangrijk en daar wil de sector zich ook voor verantwoordelijk richten overheid en samenleving. Het kabinet vertaalt de focus op doelmatigheid echter

naar een besparing op onderwijs. Dat is niet de manier om met onderwijs om te gaan. Omwille van de belangen van onze leerlingen, studenten en ons onderwijspersoneel roepen wij dan ook de politiek op om de doelmatigheidskorting voor alle onderwijssectoren ongedaan te maken.'

Het onderwijs staat voor veel uitdagingen, zoals het oplossen van de lerarentekorten, het stimuleren van een leven lang ontwikkelen en het bevorderen van gelijke kansen. De Stichting wil met alle partijen werken aan toegankelijk, hoogwaardig en eigentijds onderwijs, waarin elke leerling en student zich optimaal kan ontwikkelen en waarin het aantrekkelijk is om te werken. Dat kan als de politiek voldoende in onderwijs investeert.

Nieuwe website Veilige praktijklokale PIE

Op donderdag 7 december 2017 is de nieuwe website www.veiligepraktijklokale.nl/pie live gegaan. De website is ontwikkeld door Platform PIE (Producteren, Installeren en Energie), samen met Voion. De site geeft docenten, afdelingsleiders en directies informatie en tools om samen het gesprek aan te gaan, om zo het onderwijs veiliger en gezonder te maken. Niet alleen voor de docent, maar ook voor de leerlingen. Op de site staat onder andere informatie over wet- en regelgeving rond veiligheid (bijvoorbeeld over machines en afzuiging), machine-instructiekaarten voor leerlingen

en handige checklists voor een veilig lokaal en apparatuur. Daarmee kunnen docenten periodiek checken of het praktijklokaal aan alle aspecten rond veiligheid voldoet. Er zijn onder andere checklists voor het lokaal, geluid, persoonlijke beschermingsmiddelen en voor machines en apparaten.

De nieuwe website bevat al veel nieuwe informatie, maar het is het zaak deze verder aan te vullen en te onderhouden. De hulp van docenten is daarbij onontbeerlijk. Daarom zal Platform PIE tijdens haar regio-bijeenkomsten structureel aandacht aan dit onderwerp besteden.

Kunstbende

Kunstbende, de wedstrijd voor creatief talent van 13 t/m 18 jaar, krijgt dit jaar maar liefst acht boegbeelden. Elk boegbeeld vertegenwoordigt een

van de acht categorieën van Kunstbende: Shay Latukolan (Dans), De Sluwe Vos (DJ), Annegien Schilling (Expo), MAISON the FAUX (Fashion), Cinemates (Film), Lucas Hamming (Muziek), Özcan Akyol (Taal) en Stefano Keizers (Theater). De meesten zijn oud-deelnemer en weten dus als geen ander hoe het is om de eerste stappen op het podium te zetten.

Kunstbende vindt het belangrijk dat jongeren rolmodellen hebben die laten zien dat ze zelf vroeger gestimuleerd zijn, zodat jongeren net dat extra zetje krijgen om zelf iets aan kunst te gaan doen. Zeker als het gaat om jongeren die vanuit hun achtergrond niet direct met kunst en cultuur in aanraking komen. De Kunstbende-campagne 2017-2018 staat in het teken van 'op weg'. Dit kan op meerdere manieren worden geïnterpreteerd: de weg naar Kunstbende, de weg naar succes of bijvoorbeeld de weg naar het beoefenen van een kunstdiscipline.

Rekentoets

De rekentoets zal dit schooljaar niet meer beslissend zijn voor het behalen van het vwo-diploma. Dat zei minister Arie Slob (Onderwijs) donderdag. Het vwo is de enige schoolopleiding waar de rekentoets nog meetelt. Bijna alle vwo-leerlingen slagen trouwens voor de toets.

De rekentoets is niet populair in het voortgezet onderwijs. De toets zou het rekenonderwijs niet verbeteren zoals oorspronkelijk bedoeld. Sinds 2016 telt de rekentoets niet meer mee voor leerlingen van het vmbo, havo en mbo. Zij maken de toets nog wel. Er wordt inmiddels aan een alternatief gewerkt door de Nederlandse Vereniging van Wiskundeleraren.

De praktijk van de leeslijst

Elk jaar behalen zo'n 55.000 havisten en zo'n 35.000 vwo-leerlingen hun diploma aan de middelbare school. Onderdeel van het school-examen is het 'lezen voor de lijst'. Hoe zien die leeslijsten van onze 90.000 scholieren er nu eigenlijk uit? Vooralsnog is dat giswerk. Vanuit academische hoek (vakdidactiek, literatuursociologie, onderwijskunde) is nog nooit onderzoek gedaan naar wat havisten en vwo'ers nu daadwerkelijk voor Nederlands (en andere talen) lezen. Het project 'De praktijk van de leeslijst' wil hierin verandering brengen door systematisch te onderzoeken wat Nederlandse havo- en vwo-scholieren lezen om aan de exameneisen voor het vak Nederlands te voldoen. De resultaten van dit onderzoek kunnen relevante inzichten bieden voor de literatuurdidactiek. Zijn er bijvoorbeeld leeslijstgerelateerde verschillen tussen jongens en meisjes of tussen leerlingen met verschillende

profielen, en hoe kan daar in de les op worden ingespeeld? Als blijkt dat scholieren canonieke werken als De avonden en Het stenen bruidsbed niet (uit)lezen, kunnen dat soort teksten – indien een sectie wenst dat leerlingen ermee in aanraking komen – dan niet beter klassikaal behandeld worden?

Er zal een enquête worden gehouden, die in maart 2018 in de les Nederlands afgenomen zal worden.

Momenteel hebben secties Nederlands van 111 verschillende scholen zich aangemeld als deelnemer aan dit onderzoek.

Wilt u meedoen? Onderzoeker Jeroen Dera komt graag met nog meer secties in contact. Neem bij interesse contact op: j.dera@docentenacademie.ru.nl

Ooproep!

LAKS akkoord met LOB-agenda

Het Landelijk Actie Komitee Scholieren heeft een akkoord bereikt met de VO-raad, de NVS-NVL en de VvSL over Loopbaanoriëntatie en begeleiding (LOB). In het akkoord staat o.a. dat scholen voortaan het beleid over LOB in het schoolplan moeten opnemen. Dat is een grote overwinning, want voorheen had nog niet elke school beleid hierover op papier staan. De bedoeling is dat elke school én scholier de voorbereiding op de toekomst serieus gaan nemen. De overstap vanuit het VO naar het vervolgonderwijs verloopt problematisch: veel studenten vallen uit of maken een verkeerde studiekeuze. Dat kan jaren vertragen en demotiveren. Dat kan en moet beter. Het LAKS hoopt dat de LOB-ambitieagenda daar aan gaat bijdragen.

In het akkoord staan o.a. de volgende punten: scholen organiseren voldoende LOB-activiteiten, LOB-beleid wordt vastgelegd in het schoolplan, scholen organiseren een samenhangend LOB-programma waarbij ze rekening houden met het keuzeproces van de leerling, binnen de school is deskundigheid hierover in huis of de scholen gaan zich professionaliseren, de school evalueert het LOB-beleid met de MR en neemt daarin leerlingtevredenheid mee. De scholier blijft uiteraard zelf (mede)verantwoordelijk voor LOB, een school mag dus ook een inspanningsverplichting voor scholieren formuleren. Onderdeel van die inspanning wordt de opdracht je oriëntatie op de toekomst vast te leggen in bijvoorbeeld een loopbaandossier.

Passie voor talent

door Jan van Zijl

Veel mensen nemen zich aan het begin van een nieuw jaar van alles voor; zo ook ouders en leerlingen. Niet zelden gaat het dan over beter je best doen, harder werken en vooral, presteren. Dat dit alles vaak veel stress oplevert en druk, wordt even niet bedacht bij het maken van al die goede voornemens. Ik ben daar niet zo van. Ook niet van ouders die hun kinderen te veel pushen. Bijlessen inkopen, opdat er maar vooral een hoge cito-score in zit en er bij docenten op aandringen dat hun kind toch in ieder geval naar de havo mag in plaats van naar het vmbo. Maar wat is er mis met een vmbo-advies? Biedt het vmbo minder kansen? Het tegendeel is vaak het geval. Een leerling die een vmbo-mbo-traject succesvol afrondt heeft dikwijls meer kans op de arbeidsmarkt dan een die met hangen en wurgen het havo-diploma haalt. Zeker in een tijd waarin bedrijven snakken naar goed opgeleide vakmensen. Uiteindelijk gaat het om de keuze die het meest bij het kind past. Dat is heel vaak de havo, maar minstens zo vaak vmbo-mbo.

Ik heb mij als voorzitter van de MBO Raad en van de Stichting Samenwerking Beroepsonderwijs Bedrijfsleven jarenlang ingezet voor een bij ieder kind passende loopbaanoriëntatie. Helaas zie ik nog steeds veel opwaartse druk, zowel vanuit ouders als vanuit docenten. Dat doet onrecht aan wat de samenleving nodig heeft én aan wat kinderen vanuit hun mogelijkheden de samenleving te bieden hebben. In niet ieder kind schuilt een Einstein en dat is maar goed ook. Er zou veel te weinig werk zijn voor zulk een overdaad aan eenzijdig talent. Er zijn nu eenmaal denkers, doeners en 'denkende doeners' en die zijn op onze arbeidsmarkt allemaal nodig.

Verstandige docenten weten dat uitgaan van de talenten van een kind veel kansrijker is dan focussen op wat het hoogste haalbare is. Meer focus op de eigen wil en mogelijkheden van de leerling, hoe oud of jong die ook is. Waarmee ik kom tot de aanleiding voor deze column, namelijk het belang van vakwedstrijden. Dat lijkt wat tegenstrijdig, want het gaat bij vakwedstrijden toch óók om presteren en competitie? En dat is natuurlijk ook zo, maar wie vakwedstrijden bezoekt ziet toch vooral iets anders. Die ziet geen druk van boven, omdat er van alles moet, maar die ziet focus, gedrevenheid, enthousiasme en passie voor het gekozen vak. Niet iets wat wordt opgelegd van buiten of van boven, maar vanuit de deelnemer zelf. En uit ervaring weet ik: de effectiefste motivatie komt uit jezelf.

Ik kreeg het 'skills-virus' te pakken in Japan, waar ik als net benoemde voorzitter van de MBO-Raad in 2006 mee mocht naar de WorldSkills. Wat mij onmiddellijk trof waren al die deelnemers die tot het uiterste gaan om een prestatie neer te zetten, niet omdat het moet, maar omdat het mag én omdat zij het zelf willen. Er vol voor gaan. Voor die medaille, voor eeuwige roem, maar ook vanuit trots voor het gekozen vak. En wat studenten beleven zie je ook terug bij ouders, vrienden en docenten. De beste willen zijn in je vak loont, niet alleen als er een medaille om je nek wordt gehangen, maar meestal nog vele jaren daarna in het beroepsleven. Meedoen aan vakwedstrijden vormt en is leerzaam. Het is niet voor niets dat naast de winnaars ook de iets minder succesvolle deelnemers tóch vaak uiterst succesvol zijn in hun beroepsleven. In een leidinggevende positie komen of succesvol een onderneming starten. Zo bezien dragen (inter)nationale vakwedstrijden in hoge mate bij aan een beter imago van het beroepsonderwijs.

Maar er is meer en dat is misschien nog wel net zo belangrijk. Succesvolle deelnemers aan vakwedstrijden zijn ware rolmodellen. Vakwedstrijden zijn dan ook bij uitstek geschikt om vmbo-leerlingen kennis te laten maken met de uiteenlopende mogelijkheden die leren op het mbo te bieden heeft. Vakwedstrijden als belangrijk instrument voor loopbaanoriëntatie. Ik maak mij daar al jaren sterk voor en ik niet alleen. Elk jaar groeit het aantal vmbo-scholen dat meedoet aan wedstrijden. Dit jaar voor het eerst meer dan 150. Daarmee heeft ook het vmbo een mooi podium waarop leerlingen hun talent kunnen demonstreren en waar duizenden vmbo-leerlingen kennis kunnen maken met de keuzemogelijkheden op het mbo. Niet uit een glossy folder, maar voorgedaan op de wedstrijdvloer. Leuker kunnen wij het niet maken.

Jan van Zijl is voorzitter WorldSkills Netherlands, vice-voorzitter ABP, voormalig voorzitter MBO Raad, SBB en RWI, oud Tweede Kamerlid PvdA.

Ontwikkelcyclus talentontwikkeling

Hoe breng je talent tot bloei op het vmbo?

Ieder kind heeft talenten. De uitdaging voor de school is om deze te ontdekken en tot ontwikkeling te laten komen. Maar hoe doe je dat? Op de vmbo-afdeling van het Dr. Nassau College in Assen lieten ze zich inspireren door de *Ontwikkelcyclus talentontwikkeling* van SLO.

DOOR FEMKE VAN DEN BERG

Leerlingen in het vmbo geloven soms dat ze weinig kunnen. 'Dat komt onder meer, doordat de nadruk op school vaak ligt op het herkennen en stimuleren van cognitief talent,' stelt SLO-leerplanontwikkelaar Marjolein Haandrikman, deskundig op het gebied van talentontwikkeling. 'Maar vmbo-leerlingen hebben vaak juist heel veel andere talenten: sportieve, praktische, creatieve, sociale of technische et cetera. De kunst voor scholen is om de diverse leerlingen tot bloei te laten komen. Hoe je dat doet? Bijvoorbeeld door kinderen in veel verschillende contexten ervaringen te laten opdoen, bij voorkeur in combinatie met loopbaanoriëntatie en -begeleiding.'

Belang van talentontwikkeling

Daar kun je niet vroeg genoeg mee beginnen, vinden ze bij het Dr. Nassau College, locatie Penta (voor vmbo tl, bb en kb). De school heeft het project *Gouden Handjes* opgezet, waarbij kinderen uit de groepen 7 en 8 van het basisonderwijs snuffelen aan de vijf profielen van het Vakcollege (voor bb en kb) binnen de school: HBR (Horeca, Bakkerij, Recreatie), EO, (Economie, Ondernemen), ZW (Zorg, Welzijn), PIE (Productie, Installatie, Energie) en BWI (Bouwen, Wonen, Interieur). Vanaf de brugklas wordt deze kennismaking verdiept voor bb- en kb-leerlingen. 'Door leerlingen grondig te laten kennismaken met de profielen, proberen we hen te helpen om hun talenten te ontdekken,' zegt Gerhard Koning, docent en vakteamcoördinator EO. 'Essentieel, omdat deze leerlingen op jonge leeftijd een keuze maken voor een profiel, waarin ze zich verder willen ontwikkelen.'

Nieuwe visie

Het Dr. Nassau College heeft in oktober 2016 een nieuwe visie geformuleerd. Uitgangspunt is dat leerlingen meer gepersonaliseerd gaan leren. 'Dit betekent dat we ons onderwijs meer op maat willen maken, beter afgestemd op talenten van individuele leerlingen,' stelt Koning. 'Leerlingen krijgen meer vrijheid om op hun eigen manier te leren. We ondersteunen bij het maken van keuzes die bij hun talenten passen. Dat doen we onder meer door regelmatig met leerlingen te reflecteren op hoe ze

een profiel of vak ervaren en of dat aansluit bij wat ze willen en kunnen.' 'Onze aanpak is erop gericht om onze leerlingen, die vaak denken dat ze nergens goed in zijn, te laten ervaren dat ze wel degelijk talenten hebben,' vult Annet Alting (vakteamcoördinator ZW en docent) aan. 'We willen dat leerlingen na vier jaar met meer zelfvertrouwen van school gaan. Ze weten dan dat hun kwaliteiten gewaardeerd worden en dat ze die verder kunnen blijven ontwikkelen.' 'Dat begint met de stap naar het vervolgonderwijs,' zegt teamleider Paul de Bie. 'We hebben een doorlopende leerlijn opgezet met het Drenthe College. Vanaf het eind van het derde jaar gaan onze leerlingen een dagdeel per week naar dit roc.'

'We willen leerlingen, die denken dat ze nergens goed in zijn, laten ervaren dat ze wel degelijk talenten hebben'

Train-de-trainerscholing

Samen met twee andere collega's nemen Alting, De Bie en Koning binnen het Vakcollege het voortouw bij het vormgeven van meer gepersonaliseerd leren, waarbij talentontwikkeling centraal staat. Om extra input en inspiratie te krijgen, schreven ze zich in voor de eendaagse train-de-trainerscholing *Ontwikkelcyclus talentontwikkeling vmbo* van SLO. Hierin leren deelnemers hoe ze een gestructureerde aanpak voor talentontwikkeling ontwerpen en krijgen ze handvatten om te komen tot een leerplan voor talentontwikkeling. Er wordt gebruik gemaakt van een ontwikkelcyclus, bestaande uit vier stappen: onderzoeken, ontwerpen, uitvoeren en evalueren. Bij het doorlopen hiervan, kunnen scholen gebruikmaken van verschillende *tools*: werkvormen, tips, modellen en handreikingen die helpen om het gesprek over talentontwikkeling op gang te brengen. Deze kunnen gratis worden gedownload van het Informatiepunt Onderwijs & Talentontwikkeling (<https://talentstimuleren.nl/onderwijs/vmbo>). Veel instrumenten kunnen bovendien worden aangepast aan de context van de school. 'Dat is nodig, omdat scholen vanuit verschillende visies werken aan talentontwikkeling,' zegt Haandrikman. 'Sommige richten hun talentenprogramma op alle leerlingen, andere beperken zich tot een specifieke groep, bijvoorbeeld leerlingen met sportief talent. En terwijl de ene school talentontwikkeling koppelt aan de kerndoelen en eindtermen, doet de andere dat juist niet. Het een is niet beter dan het ander. Uiteindelijk draait het erom dat iedere leerling tot z'n recht komt.'

Gezamenlijke visie

In de eerste fase, de onderzoeksfase, bepalen scholen een visie en stellen ze de focus van het talentenprogramma vast. Een van de instrumenten die in deze fase behulpzaam kunnen zijn, is de *quickscan talentontwikkeling vmbo*. Koning, Alting en De Bie vulden deze in voor hun school. 'Niet om tot een visie te komen. Die lag er immers al,' zegt De Bie. 'Wel om nog eens goed onze uitgangspunten op een rijtje te zetten. Vervolgens hebben we

een *quick quickscan* gedaan met onze collega's tijdens een eerste gezamenlijke bijeenkomst over gepersonaliseerd en zelfregulerend leren.' 'We vroegen docenten om zichzelf te plaatsen in een kwadrant, dat we visueel hadden gemaakt met behulp van touwen, en dat bestond uit vier uitersten: docentgestuurd, leerlinggestuurd, klassikaal en individueel. Waar stonden ze? Waar willen we heen als school? En hoe gaan de docenten dat doen?,' vertelt Koning. 'Vervolgens kreeg iedereen twee weken om kleine wijzigingen in de eigen werkwijze aan te brengen. Daarna kwamen we bij elkaar om de ervaringen te delen. Docenten vertelden 'op de zeepkist' over hun goede en minder goede ervaringen. Iemand zei bijvoorbeeld dat hij voor het eerst aan leerlingen gevraagd had hoe ze leren voor een toets, in plaats van de door hem gewenste strategie op te leggen.'

Ontwerpen, uitvoeren, evalueren

In de ontwerpfasen formuleren scholen de criteria waaraan hun (nieuwe) uitdagende talentenaanbod moet voldoen. Ook ontwikkelen ze materialen. Voor deze fase heeft SLO onder meer een checklist met criteria ontwikkeld om lesmateriaal te evalueren. Ook zijn er tips voor de beoordeling geformuleerd. 'Hierbij is het belangrijk om goed voor ogen te houden wat je beoogt met een opdracht of leeractiviteit,' zegt Haandrikman. 'Is het doel 'talentontwikkeling', dan heeft een leerling vaak meer aan gerichte feedback - wat deed hij goed, wat kan hij verder ontwikkelen - dan aan een cijfer.' Op het Dr. Nassau College stemmen ze hiermee in. 'Zeker bij de praktijkvakken is dit de manier waarop we de beoordeling vaak vormgeven,' aldus De Bie. Na de ontwerpfasen volgt de uitvoering - waarin scholen daadwerkelijk aan de slag gaan met talentontwikkeling - en tot slot, een evaluatie. 'Je kunt dan bijvoorbeeld een leerlingenvragenlijst afnemen,' vertelt Haandrikman. 'Zo wordt duidelijk hoe de leerlingen tegen het talentenprogramma op school aankijken.'

Wat werkt?

Terugkijkend vinden Alting, De Bie en Koning dat de train-de-trainerscholing geholpen heeft om de nieuwe visie gestalte te geven: 'We hebben handvatten gekregen om stapsgewijs vorm te geven aan meer gepersonaliseerd leren/talentontwikkeling,' zegt Alting. 'Een uitdaging blijft wel om het hele team steeds goed te betrekken.' 'Daarom organiseren we regelmatig bijeenkomsten voor docenten, waarin we bespreken welke stappen er zijn gezet en hoe we verder willen,' vult Koning aan. 'Een voorbeeld: een collega vertelde laatst dat hij leerlingen meer ruimte geeft een opdracht op hun eigen manier aan te pakken. Hoewel hij het best spannend vindt om meer los te laten, ziet hij tegelijkertijd dat het vruchten afwerpt. De motivatie van de leerlingen stijgt en hun resultaten verbeteren. Door zo heel gericht te onderzoeken welke docent wat doet en wat daarvan het effect is, willen we als team ontdekken, vastleggen en uitbouwen wat werkt, zodat we talentontwikkeling van leerlingen nog gericht kunnen stimuleren.' ●

► Meer informatie vindt u op <https://talentstimuleren.nl/onderwijs/vmbo/schoolontwikkeling-vmbo/1984-schoolontwikkeling>

Vakwedstrijden spreken ook het talent aan van leerlingen (World Skills, 2017).

Aan de slag met digitale geletterdheid

‘Je hoeft niet in het digitale tijdperk te zijn opgegroeid om een kritische houding bij leerlingen te kweken’

Jongeren vinden zichzelf veel digitaal vaardiger dan ze in werkelijkheid zijn. Bovendien krijgen ze die vaardigheden vooral vanuit huis mee (of juist niet). Daar ligt dus een belangrijke kans voor scholen. Remco Pijpers, strategisch adviseur digitale geletterdheid bij Kennisnet, over ‘zijn’ Monitor Jeugd en Media 2017 en het Handboek Digitale Geletterdheid.

DOOR LOTTE BOOT

Wat zegt de aandacht voor digitale geletterdheid, ook in de reguliere media, over de maatschappelijke relevantie van dit thema?

‘De maatschappelijke betrokkenheid bij het onderwijs is groot. En soms uit die betrokkenheid zich in onvrede, in het gevoel dat het allemaal te lang duurt, bijvoorbeeld waar het gaat om het digitaal vaardig maken van jongeren. Dat brengt een druk met zich mee voor scholen die niet altijd reëel is. De maatschappelijke discussie gaat vaak over wat wij vinden dat scholen zouden moeten doen. Maar je moet ook toetsen hoe maatregelen uitpakken. Wat leerlingen al van huis uit meenemen, hoef je ze niet meer op school te leren, om maar een voorbeeld te noemen.’

Hoe reageert het onderwijsveld tot nu toe op de monitor en het handboek?

‘De algehele digitalisering van onze maatschappij is voor scholen een belangrijk onderwerp, je merkt dat ze zich voortdurend buigen over de vraag: waar gaat het naartoe en hoe spelen we op die toekomst in? Uit de reacties blijkt dat scholen inzien dat er grote verschillen zijn in digitale geletterdheid tussen leerlingen en dat we er met elkaar voor moeten zorgen dat er geen groepen uitvallen. Dat betekent ook dat dit thema een structurele aanpak vergt. De behoefte aan handvatten is groot, veel scholen zijn of willen nu al aan de slag met digitale geletterdheid, ze willen niet wachten op de curriculumherziening. Juist daarom ook worden de *best practices* die we in het handboek hebben opgenomen erg gewaardeerd.’

Wat zijn de specifieke uitdagingen voor het voortgezet onderwijs?

‘Hoe integreer je digitale geletterdheid in je reguliere onderwijs? Hoe laat je het door alle vakken heen lopen? Dat is nog best een opgave. Door de verschillende vakgroepen is een goede afstemming in het vo complex, en je hebt elkaar wel nodig. Denk aan leerlingen die op verschillende niveaus instromen vanuit de basisschool. Hun mate van digitale geletterdheid hangt natuurlijk af van hun opleidingsniveau - een vwo’er heeft gemiddeld betere informatievaardigheden dan een vmbo’er. Maar ook tussen vwo’ers zijn duidelijke verschillen zichtbaar. Het is daarom van belang alle leerlingen te toetsen en vast te stellen wat ze al kunnen.’

Wat is digitale geletterdheid?

Digitaal geletterd ben je volgens SLO als je de vier basisvaardigheden beheerst: ict-basisvaardigheden, computational thinking, informatievaardigheden en mediawijsheid. Deze vaardigheden heb je nodig om goed te functioneren in de maatschappij, zowel in een leer- als in een werkomgeving. Het gaat daarbij om de samenhang tussen die vier vaardigheden.

Handboek Digitale Geletterdheid

Om scholen te helpen alle leerlingen - van basisonderwijs, via vmbo tot vwo en mbo - digitaal geletterd te maken, is er het Handboek Digitale Geletterdheid, met daarin de wetenschappelijke inzichten tot nu toe en veel *best practices* van scholen. Het handboek is bedoeld voor schoolleiders en schoolbestuurders, die digitale geletterdheid een structurele plek in het onderwijs willen geven. kn.nu/handboekdg

Wat kun je als school in het voortgezet onderwijs doen?

'Het allerbelangrijkste is dat je vertrouwt op de expertise die je nu al in huis hebt. Alles wat een goede docent didactisch en pedagogisch kan, valt door te trekken naar digitale geletterdheid. Denk aan een geschiedenisdocent die de propaganda in de jaren dertig behandelt en die koppelt aan het nepnieuws van nu. Of aan een docent Nederlands die met haar klas kijkt hoe een online tekst is opgebouwd. Je hoeft, kortom, geen internetexpert te zijn om leerlingen digitale vaardigheden bij te brengen. Wél van groot belang is nieuwsgierigheid naar de leefwereld van leerlingen, oog hebben voor wat hen beweegt en overkomt, aanvoelen wat die ene leerling nodig heeft. Veel docenten hebben dat al van nature of hebben dat ontwikkeld. En dan goede vragen stellen, het gesprek aangaan. Onderdeel van digitale geletterdheid is een kritische houding ten opzichte van informatie. Je hoeft als docent niet in het digitale tijdperk te zijn opgegroeid om een kritische houding bij je leerlingen te kweken.'

Intussen wordt hard gewerkt aan een curriculumherziening. Welke stappen zetten jullie de komende tijd?

'Wetenschappelijk onderzoek moet uitwijzen hoeveel de maatschappij hierin van scholen kan verwachten. Daarom maken we samen met de universiteit Twente in 2018/2019 opnieuw een Monitor Jeugd en Media, waarin we

Digitaal geletterd door alle lessen heen

Sommige scholen kiezen ervoor digitale geletterdheid te verweven in verschillende lessen. Enkele voorbeelden ter inspiratie.

Nederlands | Lees een digitale tekst. Hoe is het opgebouwd? Wat staat bovenaan?

Wat is er anders dan bij een papieren tekst? Waarom is dat zo? *Geschiedenis* | Welk nepnieuws heb jij gezien op internet? In de jaren dertig werden mensen in Duitsland beïnvloed door propaganda. Is nepnieuws ook propaganda?

Wat zijn de verschillen?

Economie | Ken je iemand die in Bitcoins handelt? Hoe werken Bitcoins?

Hoeveel toekomst heeft zo'n virtuele munt?

Biologie | Heb jij je smartphone naast je bed? Wat doet schermlicht met je lijf?

Wat gebeurt er in je hersenen wanneer je een pushbericht binnenkrijgt?

Digitale geletterdheid in het curriculum

Curriculum.nu is een samenwerkingsverband tussen de Onderwijscoöperatie, de sectorraden, Ouders & Onderwijs, de Algemene Vereniging voor Schoolleiders (AVS) en het Landelijk Actie Komitee Scholieren (LAKS). Gezamenlijk ontwikkelen zij op dit moment 'bouwstenen voor digitale geletterdheid'. Op basis daarvan actualiseert het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW), met hulp van het nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling (SLO), de kerndoelen en eindtermen. Naar verwachting is dit rond 2021 gebeurd.

meer onderzoeksresultaten laten zien: hoe is het gesteld met de digitale vaardigheden van leerlingen? In de monitor 2017 hebben we vooral digitale informatievaardigheden getoetst, in 2018/2019 voegen we aan de monitor mediawijsheid opdrachten toe.

Wat Kennisnet doet, helpt het ontwikkelteam digitale geletterdheid van Curriculum.nu, dat in maart van start gaat. Het werk van dit ontwikkelteam, dat bestaat uit leraren en schoolleiders, leidt naar verwachting in 2021 tot nieuwe kerndoelen en eindtermen. De scholen die daar niet op willen wachten, helpen we nu al, niet alleen met de monitor maar ook met het Handboek Digitale Geletterdheid.

Uiteindelijk moeten we met elkaar beslissen: dit is digitale geletterdheid, dit verwachten we van scholen, zo gaan we het doen. Door te monitoren, hopen we te ontdekken wat werkt en niet werkt en hoe je als school op de verschillen tussen leerlingen kunt inspelen. Nu komt er nog te vaak een wirwar op scholen af van dingen die 'moeten'. Dan lijkt het ineens alsof elke leerling moet kunnen programmeren. Straks hebben scholen meer houvast en kunnen ze weloverwogen keuzes maken. ●

► **Lotte Boot is hoofdredacteur bij Kennisnet.**

Meer lezen? Ga naar kn.nu/handboekdg

Meedoen? Kennisnet en SLO organiseren een 'Kring Digitale Geletterdheid in het vo'. Voor die kring zoeken we schoolbesturen die met succes werk maken van digitale geletterdheid. Aanmelden kan via r.pijpers@kennisnet.nl

Professionalisering

Masterclass Communiceren met Jongeren

21 maart 2018

De Masterclass Communiceren met Jongeren bestaat uit een ochtend- en middagprogramma, waarin kennis delen en actief oefenen elkaar afwisselen. Bijzonder is dat er gewerkt wordt met leerling-acteurs.

In de ochtend starten we met het schetsen van de doelgroep: we delen en halen kennis op bij de cursisten over het puberbrein in relatie tot het communiceren met jongeren. Waar loop je tegenaan? Waar moet je rekening mee houden als je praat met een puber? Ook behandelen en oefenen we met de belangrijkste gesprekstechnieken. Na de lunch gaan we aan de slag met verschillende soorten gesprekken en opdrachten in kleinere groepjes en oefenen de deelnemers met jongerenacteurs.

Meer informatie: yvonne@youngworks.nl, 06-22558017

Zilveren Weken

De kerstvakantie is voorbij en de feestdagen zitten er op. De 'Zilveren Weken' wordt deze periode na de kerstvakantie ook wel genoemd. Net als de 'Gouden Weken' is dit een geschikt moment om als docent stil te staan bij de sfeer en dynamiek in de groep en deze positief te stimuleren.

Stichting School & Veiligheid wil met aandacht voor de Zilveren Weken docenten motiveren aan de slag te gaan met groepsdynamica. Aandacht voor het groepsproces kan pestgedrag verminderen, vergroot het welbevinden van leerlingen en verbetert de leerprestaties. Dit proces loopt in elk schooltype weer anders. 'In het vo merk je minder van de Zilveren Weken omdat je niet de hele week dezelfde klas hebt. Wel is de invloed van de vorige les soms merkbaar. Is daar iets gebeurd, dan kan dat jouw les volledig op zijn kop zetten.' Aldus leraar van het jaar, Didy Pijker (vo).

Meer informatie? Op de website www.weektegenpesten.com vertelt Didy hoe ze, in het belang van de groepsdynamiek, haar eigen onzekerheid deelt met haar leerlingen. Ook vindt u hier meer over groepsdynamica en werkvormen om direct mee aan de slag te gaan.

Skills, the Finals

15 -17 maart 2018

Nationale kampioenschappen vmbo- en mbo-vakwedstrijden met 70 finales in de IJsselhallen te Zwolle en op enkele locaties van mbo-scholen in (regio) Zwolle en Hengelo. Met vakgerichte workshops voor vmbo- en mbo-docenten en een speciaal LOB-programma met doe- en challenge-activiteiten voor vmbo-leerlingen en mbo-studenten. Workshops voor docenten gaan over professionalisering en toekomst (techniek) beroepsopderwijs. Meer weten? www.skillsthefinals.nl

Ontwerpen van wiskundige denkactiviteiten onderbouw havo/vwo

Auteurs: Anne van Streun, Peter Kop
Eindredactie: Nico Alink, Jos Tolboom
Uitgever: SLO.

Deze publicatie is bedoeld voor wiskundedocenten die lesgeven in de onderbouw havo/vwo en inspiratie zoeken voor het ontwerpen van wiskundige denkactiviteiten in hun onderwijs. Naast richtlijnen voor de opbouw van een wiskundige denkactiviteit bevat de publicatie een schat aan voorbeelden van wiskundig denken in concrete opgaven voor de domeinen meetkunde, verbanden en statistiek. Direct toepasbaar tijdens wiskundelessen in

de onderbouw van havo/vwo.

In de nieuwe examenprogramma's, die vanaf 2015 van kracht zijn in het vierde leerjaar, is een belangrijk leerdoel het bevorderen van wiskundige denkactiviteiten in alle wiskundevakken. Die wiskundige denkactiviteiten zijn gekarakteriseerd door termen zoals 'probleemoplossen en analytisch denken', 'modellieren en algebraïseren', 'ordenen en structureren', 'formules manipuleren', 'abstraheren', 'logisch redeneren en bewijzen'.

Download de publicatie:

<http://downloads.slo.nl/Repository/ontwerpen-van-wiskundige-denkactiviteiten-onderbouw-havo-vwo.pdf>

publicatie

Uitnodiging van The Crowd

Na ruim vijf jaar heeft de algemene ledenvergadering (ALV) van The Crowd besloten de vereniging op te heffen. Om het succes van The Crowd te vieren, om afscheid te nemen van de vereniging en om symbolisch ons deel van het stokje over te dragen aan al die andere initiatieven die er inmiddels zijn, organiseert The Crowd op 7 april 2018 in of in de omgeving van Utrecht, voor de laatste maal, een activiteit. Zij nodigt iedereen die werkzaam is in het onderwijs uit om daarbij aanwezig te zijn. Het evenement is gratis voor zowel leden als voor niet-leden.

Het thema is, hoe kan het ook anders: regie over eigen professionalisering. Het wordt een dag waarop een aantal succesvolle activiteiten van The Crowd uit de afgelopen jaren worden herhaald, een dag waarop andere

initiatieven met een vergelijkbare doelstelling als The Crowd een podium krijgen, maar vooral een dag waarop leraren samscholen om met en van elkaar te leren.

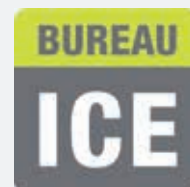
Ben je werkzaam in het onderwijs? Dan ben je van harte uitgenodigd! Meer informatie volgt spoedig... maar we kunnen nu al zeggen: dat wil je niet missen, dus meld je nu alvast (gratis) aan!

<https://www.thecrowd.nl/blog/opheffing-vereniging-the-crowd/>

Aan de slag met het toetsbeleid op school

Een leerling moet zich optimaal kunnen ontwikkelen. Toetsing en toetsbeleid zijn daaraan ondersteunend. Een goed toetsbeleid zorgt ervoor dat de betrokkenen dezelfde taal spreken en er concreet kan worden nagedacht over thema's als het geven van feedback, leren op maat en formatief evalueren.

De consultants van Bureau ICE zijn experts op het gebied van toetsing en kunnen je begeleiden in het ontwikkelen, implementeren en evalueren van diverse thema's rondom toetsbeleid. De adviseringstrajecten van jij! staan garant voor energie; samen toewerken naar de volgende stap.

Ook met toetsbeleid aan de slag? Ga naar www.toets.nl/jij-trainingen of mail naar jijtrainingen@bureau-ice.nl.

Gereedschap voor in de klas!

€14,95

Goed lesgeven is geen eenvoudige opgave. Er zijn 101 verschillende manieren om je les aan te pakken en minstens zoveel werkvormen en gedachten over een goede les. Maar welke past bij jou en bij jouw leerlingen? Voor goed werk heb je goed gereedschap nodig. Het boek Gereedschap voor in de klas wil jouw gereedschapskist zijn. Het maakt geen keuzes, maar geeft mogelijkheden en tips. Het blijven jouw keuzes als professional.

ISBN 978 90 77 866 436

www.tenbrinkuitgevers.nl

Vakliteratuur voor professionals in het onderwijs

Intervisie in het onderwijs: Een goudmijn

€22,50

De titel: Een goudmijn, is gebaseerd op de enthousiaste uitroep van een deelnemer aan een intervisiebijeenkomst. In dit boek wordt het enthousiasme zichtbaar en voelbaar. De factoren die het succes van een intervisietraject beïnvloeden, worden uiteengezet op een praktische manier. Met de beschreven werkvormen kan een intervisiegroep, al of niet begeleid door een intervisor zelfstandig aan de slag. De intervisor krijgt meer aandacht, aanwijzingen en reflectievragen om zich verder in deze rol te ontwikkelen.

ISBN 978 90 77 866 443

www.tenbrinkuitgevers.nl

Vakliteratuur voor professionals in het onderwijs

Burgerschapsvorming op scholen in Nederland in vergelijking met andere landen

Sinds 2006 zijn Nederlandse scholen wettelijk verplicht om aandacht te besteden aan de bevordering van 'actief burgerschap en sociale integratie' van leerlingen. Veel scholen geven aandacht aan het bevorderen van burgerschapscompetenties van leerlingen, maar zowel wetenschappelijk als beleidsonderzoek laat zien dat veel scholen de invulling van burgerschapsonderwijs moeilijk vinden. Dat leidt tot de vraag hoe het ervoor staat met het burgerschapsonderwijs en de burgerschapscompetenties van leerlingen.

DOOR ANKE MUNNIK SMA EN DOROTHÉ ELSHOF

Dit is nu, tien jaar later, in kaart gebracht in de International Civic and Citizenship Study (ICCS 2016) dat uitgevoerd is in 24 landen, waaronder Nederland.

In het rapport Burgerschap in het voortgezet onderwijs, Nederland in vergelijkend perspectief worden burgerschapscompetenties van leerlingen en het burgerschapsonderwijs in Nederland vergeleken met andere landen. Deze vergelijking geeft zicht op waar nog wat te leren valt.

Het ICCS onderzoek

Voor dit onderzoek zijn leerlingen, docenten en afdelings-/schoolleiders in 24 landen gevraagd naar hun kennis, houdingen, vaardigheden en gedrag ten aanzien van burgerschap en het burgerschapsonderwijs op scholen voor het voortgezet onderwijs. In Nederland hebben circa 3000 leerlingen uit het

tweede leerjaar, 1400 docenten en 100 schoolleiders deelgenomen aan het onderzoek. Samen vormen deze deelnemers een goede afspiegeling, voor Nederland, van de tweedejaars leerlingen in het voortgezet onderwijs, hun docenten en afdelings-/schoolleiders.

In het rapport zijn de uitkomsten van Nederland vergeleken met de uitkomsten van alle deelnemende landen gemiddeld en daarnaast is in het bijzonder gekeken naar de 'vergelijkingslanden' die veel gelijkenis met Nederland vertonen zoals Denemarken, Zweden, Noorwegen, Finland, en België (Vlaanderen)¹.

Burgerschapscompetenties

De bevindingen van het ICCS 2016 onderzoek geven geen positief beeld. Uit de vergelijking van de scores uit alle landen die aan het onderzoek hebben meegedaan, blijkt dat Nederlandse leerlingen over een gemiddelde burgerschapskennis beschikken. Maar deze burgerschapskennis, over bijvoorbeeld de democratische samenleving en onderliggende principes, is wel beduidend minder dan die van leerlingen in de vergelijkingslanden. Ook blijkt dat Nederlandse leerlingen minder dan in andere landen waarde hechten aan bepaalde aspecten van burgerschap, zoals stemmen bij verkiezingen, de geschiedenis van het

¹ Volgens de indeling van landen door de Verenigde Naties op de zogenoemde Human Development Index (HDI), die een beeld geeft van het ontwikkelingsniveau van een samenleving, gebaseerd op de volksgezondheid, onderwijsniveau en levensstandaard. Dit zijn alle landen die, net als Nederland, scoren in de hoogste HDI-categorie (hier verder samengevat als de groep 'vergelijkingslanden').

land kennen, en het politieke nieuws volgen. Wat Nederlandse leerlingen het belangrijkste aspect van burgerschap vinden is het 'respecteren van het recht op een eigen mening'. Ze vinden dit belangrijker dan andere aspecten van burgerschap, zoals persoonlijke inzet voor het milieu, hulpbehoevende mensen helpen, of de wet gehoorzamen. Nederlandse leerlingen vinden in meerderheid dat mensen (zoals mannen en vrouwen of verschillende etnische groepen) gelijke rechten zouden moeten hebben. Maar de groep leerlingen die deze gelijke rechten niet belangrijk vindt is in Nederland groter dan in de vergelijkingslanden. Wel zijn Nederlandse leerlingen overwegend positief over de toekomst van Europa. Ook maken zij zich minder zorgen over bedreigingen als terrorisme, watertekort en klimaatverandering dan leerlingen in vergelijkbare landen.

De ICCS-studie laat niet alleen zien hoe leerlingen over burgerschap denken, maar geeft ook een beeld van wat ze doen. Zij volgen het nieuws over politiek en sociale kwesties minder dan leerlingen in de vergelijkingslanden en praten ook minder over dit soort onderwerpen met hun ouders en vrienden. De maatschappelijke en politieke participatie van Nederlandse leerlingen blijft ook achter bij die van leeftijdsgenoten in vergelijkbare landen. Het aantal leerlingen dat verwacht later te gaan stemmen bij gemeenteraads- of Tweede Kamerverkiezingen, of op een andere manier politiek actief te zijn, is ook relatief laag. Nederlandse scholieren schatten ook hun eigen burgerschapsvaardigheden (zoals het kunnen volgen van een debat, of het kunnen beargumenteren van een eigen mening) lager in dan leeftijdsgenoten in andere landen.

In Nederland deden leerlingen van het vmbo, havo en vwo mee aan het onderzoek. Naarmate leerlingen een hoger onderwijsniveau volgen beschikken zij over meer burgerschapskennis, ondersteunen zij gelijke rechten meer en schatten de kans hoger in later gaan stemmen. Het vertrouwen in eigen burgerschapsvaardigheden en maatschappelijke participatie verschilt niet tussen vmbo-, havo- en vwo leerlingen.

Burgerschapsonderwijs

Aan leerlingen, docenten en school- of afdelingsleiders is gevraagd hoe het er volgens hen voor staat met het burgerschapsonderwijs. Het aantal leerlingen dat aangeeft op school te hebben geleerd over inhoudelijke onderwerpen die met burgerschap te maken hebben is in Nederland laag in vergelijking met andere landen. Zo geven in Nederland minder leerlingen aan dat ze hebben geleerd hoe burgers kunnen stemmen bij verkiezingen, hoe wetten ingevoerd worden, of hoe je het milieu kunt beschermen.

Bij de invulling van burgerschapsonderwijs kunnen verschillende werkvormen gebruikt worden. Nederlandse docenten geven aan hiervoor relatief weinig verschillende werkvormen te gebruiken. Waar in de vergelijkingslanden vaker gebruik gemaakt wordt van rollenspellen, groepswork, en projectwerk buiten school, blijft het op Nederlandse scholen veel bij het bespreken van lesstof uit het boek en het bespreken van de actualiteiten. Overigens worden ook de actualiteiten in Nederlandse klassen minder vaak besproken dan in de vergelijkingslanden. Met betrekking tot burgerschapsactiviteiten, worden op relatief veel Nederlandse scholen culturele activiteiten (bijv. theater of muziek), acties ten behoeve van kansarmen, en sportdagen georganiseerd. Daartegenover worden op relatief weinig scholen acties ten behoeve van het milieu, bezoeken aan politieke instellingen, of projecten over mensenrechten georganiseerd.

Scholen kunnen ook een oefenplaats zijn voor democratie. Ook dit gebeurt in Nederland minder dan in de vergelijkingslanden, waar meer leerlingen stemmen voor de klassenvertegenwoordiger, schoolparlement, of leerlingenraad. En waar meer leerlingen meebeslissen en meepraten over hoe zaken op school geregeld worden. Opvallend is, dat Nederlandse leerlingen ook aangeven dit soort participatie op school minder belangrijk te vinden dan leerlingen in de vergelijkingslanden.

Leerlingen in Nederland ervaren het (klas)klimaat om met elkaar te discussiëren als minder open dan leerlingen in alle andere deelnemende landen. Volgens Nederlandse leerlingen worden ze minder door docenten aangemoedigd om een eigen mening te vormen en te uiten, is er in de klas minder plaats om afwijkende meningen te verkondigen, en belichten docenten in mindere mate verschillende perspectieven.

De school kan ook een voorbeeldfunctie hebben als het gaat om duurzaam handelen. Op Nederlandse scholen zijn echter minder milieuvriendelijke maatregelen ingevoerd dan in de vergelijkbare landen. Voorbeelden hiervan zijn gescheiden afvalinzameling, milieuvriendelijke producten kopen, of posters ophangen om milieuvriendelijk gedrag van leerlingen aan te moedigen.

Aspecten van effectief burgerschapsonderwijs

Voor een aantal aspecten van burgerschapsonderwijs is in kaart gebracht of deze gerelateerd zijn aan burgerschapscompetenties (kennis en verwacht stemgedrag). Hieruit blijkt dat inhoudelijke aandacht voor burgerschap, een open klasklimaat voor discussie, en deelname aan burgerschapsactiviteiten gerelateerd zijn aan meer burgerschapskennis van leerlingen. Daarnaast zien we ook dat leerlingen die deelnemen aan burgerschapsactiviteiten binnen en buiten school, de kans hoger inschatten dat ze later gaan stemmen. Aan deze aspecten van burgerschapsonderwijs, die samenhangen met betere burgerschapscompetenties, wordt in Nederland tot op heden relatief weinig invulling gegeven. Dit geeft dus aanknopingspunten voor de ontwikkeling van burgerschapsonderwijs.

Conclusies

De bevindingen van dit onderzoek laten zien dat zowel burgerschapscompetenties (kennis, houdingen, vaardigheden en gedrag) van leerlingen, alsook verschillende aspecten van het burgerschapsonderwijs achterblijven bij vergelijkingslanden. Er is dus verbetering mogelijk. Daarnaast laat dit onderzoek zien dat aspecten van burgerschapsonderwijs samenhangen met betere burgerschapscompetenties van leerlingen.

Het belang van de ontwikkeling van burgerschapsonderwijs op scholen is dus groot. ●

► Anke Munnikma is onderzoeker bij de Universiteit van Amsterdam en de nationale coördinator van het ICCS onderzoek in Nederland.

Dorothé Elishof is onderzoeker bij het Kohnstamm Instituut in Amsterdam.

Literatuur

Anke Munnikma, Anne Bert Dijkstra, Ineke van der Veen, Guuske Ledoux, Herman van de Werfhorst, Geert ten Dam (2017). *Burgerschap in het voortgezet onderwijs. Nederland in vergelijkend perspectief*. Amsterdam University Press, gratis te downloaden van www.iccs-nederland.nl.

Burgerschapsvorming, maar dan anders

DOOR PIET VAN DER PLOEG EN LAURENCE GUÉRIN

Regelmatig is er publiek gedoe over burgerschapsvorming. November 2017 was het weer zover. Internationaal onderzoek van ICCS wees opnieuw uit dat de burgerschapscompetenties van Nederlandse leerlingen beneden peil zijn. De reacties waren voorspelbaar: scholen moeten meer werk maken van burgerschap, wetgeving moet worden aangescherpt en het toezicht moet strenger. Wat opvalt in de terugkerende ophef en discussie van de afgelopen tien jaar, is dat deze ingegeven en gedragen wordt door opvattingen die *zelf* niet of nauwelijks ter discussie staan:

- ten eerste een bepaalde opvatting van wat maatschappelijk urgent is en een daarmee samenhangend beeld van wat goed burgerschap is, en
- ten tweede een bepaalde opvatting van wat onderwijs behoort te doen.

De verwoording van de voorschriften en het toezichtkader laat zien dat de wetgever en de inspectie een specifieke definitie van burgerschapsvorming hanteren. Het moet sociale cohesie, tolerantie en participatie bevorderen. De rechtvaardiging is bekend. Het dreigt de verkeerde kant op te gaan met de samenleving en de maatschappij. Om het tij te keren is meer verbondenheid en verdraagzaamheid nodig en meer betrokkenheid en eigen initiatief. We hebben derhalve betere burgers nodig: saamhoriger, toleranter, geëngageerder en ondernemender. Het onderwijs kan daarvoor zorgen door zulke burgers te vormen (zie voor analyse: Van der Ploeg 2015; Van der Ploeg & Guérin 2016). In

het internationale onderzoek naar burgerschapscompetenties van ICCS is een vergelijkbare opvatting van goed burgerschap en van behoorlijk onderwijs de norm (zie voor analyses: Guérin et al. 2013; Guérin 2018). De uitkomsten van ICCS moeten in dit licht begrepen worden, dus tegen de achtergrond van de opvattingen die de maat bepalen. Maar wat als deze opvattingen over maatschappij en burgerschap en over onderwijs omstreden zijn? Dan verschuift het perspectief. De zorg om burgerschapsvorming wordt in dat geval niet per se minder, wél anders.

‘Maar wat als deze opvattingen over maatschappij en burgerschap en over onderwijs omstreden zijn?’

En die opvattingen *zijn* omstreden. Laten we beginnen met de opvatting over wat er mankeert aan maatschappij en samenleving. Is er inderdaad sprake van onvoldoende saamhorigheid en onvoldoende participatie? De meningen en de inzichten daaromtrent zijn verdeeld. Sommigen (in de liberale hoek) vinden meer sociale verbondenheid en maatschappelijke betrokkenheid niet nodig, integendeel. Zij argumenteren dat het juist beter zal gaan en *vanzelf* beter zal gaan met maatschappij

en samenleving wanneer mensen zich minder met elkaar bemoeien, zich minder aantrekken van elkaar, minder om elkaar en voor elkaar denken en meer voor zichzelf denken en om zichzelf denken. Anderen (in de tegenoverliggende hoek) verwachten niet dat meer burgerparticipatie of eigen initiatief bijdragen aan collectief welzijn en welvaren of aan rechtvaardigheid en emancipatie. Zij argumenteren dat de maatschappij en veel groepen juist gebaat zijn bij bemoeienis en zorg van overheidsinstanties die van alles regelen, organiseren, faciliteren en uit handen nemen. Weer anderen (in kritischer hoek) wantrouwen het streven naar combinaties van eensgezindheid, verdraagzaamheid en meedoen. Zij waarschuwen dat er risico's aan kleven, omdat zulk streven geen recht kan doen aan de structurele en ernstige aard van conflicten, ongelijkheden en onrechtvaardigheden. Het is ondoenlijk om in kort bestek alle varianten, nuances en verschillen te kenschetsen die voorkomen in maatschappijvisies, sociale en politieke filosofie, economie en sociologie. Maar de strekking mag duidelijk zijn. Er is diversiteit aan meningen en inzichten. Door deze variatie varieert ook het beeld van wat goed burgerschap is.

Wat betekent de diversiteit aan meningen en inzichten? In de eerste plaats: dat het nog maar de vraag is of er werkelijk te weinig saamhorigheid is en te weinig participatie is. Het antwoord is immers betrekkelijk, afhankelijk van het perspectief. In de tweede plaats, aanknopen daarbij: dat het misschien meevalt met de burgerschapscompetenties van de leerlingen; de onvoldoende die ze van ICCS kregen, is immers gebaseerd op meten met een bias, gebonden aan een specifiek perspectief. In de derde plaats, aanknopen hierbij: dat het onderwijs misschien toch burgerschapsvormend genoeg is; gegeven betrekkelijkheid en bias. We weten het eenvoudigweg niet, omdat het meten te eenzijdig is.

De diversiteit aan meningen en inzichten betekent *nóg* iets: iets pedagogisch. Om dit uit te leggen is een korte omweg handig. De pedagogische functie van opvoeding en onderwijs is dat leerlingen zelfstandig worden, hun eigen leven kunnen leiden naar eigen inzicht. Een eigen leven naar eigen inzicht is uiteraard onvermijdelijk samen met anderen en beïnvloed door anderen, maar in samenleven en in wederzijdse beïnvloeding is het toch eigen: zoveel mogelijk zelfbewust, zelfkritisch en zelfbepalend. Als de ontwikkeling van eigenheid (of competentie van eigenheid) het elementaire oogmerk van opvoeding en onderwijs is, dan hoort ook burgerschapsvorming aan eigenheid te werken. Dit betekent uiteindelijk leerlingen helpen onderzoeken wat voor burger zij zijn en helpen uitzoeken en afwegen wat voor burger zij kunnen en willen zijn.

Hiervoor is het nodig leerlingen vertrouwd te maken met

- (i) alle mogelijke kennis over maatschappij, economie, politiek, sociale filosofie et cetera en met de vaardigheden om zulke kennis te zoeken, te wegen en te gebruiken, aanvankelijk op uiterst eenvoudig niveau, vervolgens steeds complexer, en met
- (ii) vaardigheden om op basis van relevante kennis sociale, maatschappelijke en politieke zaken en vragen te onderzoeken, te doordenken, te beoordelen en te bediscussiëren, opnieuw stap voor stap van eenvoudig naar complex, en, gaandeweg in samenhang met dit alles, ook met

- (iii) kennis van de uiteenlopende opvattingen over wat goed burgerschap is.

Het is hierom dat de diversiteit aan meningen en inzichten over burgerschap niet miskend mag worden in het onderwijs. Wat zeker niet mag, is vanuit één optiek burgerschapsvorming inrichten, ten koste van andere optieken. Bijvoorbeeld op school aanpakken en oefenen van eensgezindheid, verdraagzaamheid en meedoen onder de noemer van het beste burgerschap. In burgerschapsvorming moet de diversiteit juist tot uitdrukking komen.

Wat zeker niet mag, is vanuit één optiek burgerschapsvorming inrichten, ten koste van andere optieken.

Zoals gezegd: de diversiteit moet op den duur *onderwerp* van onderwijs zijn. Leerlingen moeten op school leren onderzoeken, afwegen, kiezen en verantwoorden hoe zij hun burgerschap realiseren. Dat kan en hoeft natuurlijk niet in extenso direct in de onderbouw van het basisonderwijs, maar kan en hoort wel in het voortgezet onderwijs. Werken hieraan kan van jongs af in geleidelijke kennisontwikkeling en oefening van vaardigheden.

Zo zijn we vanzelf terecht gekomen bij de vraag wat behoorlijk onderwijs is, wat onderwijs hoort te doen. In discussies en beleid domineert sinds tien jaar de gedachte dat burgerschapsvorming socialiserend en gedragsvormend dient te zijn: gericht op het aanleren en aanwennen van specifieke deugden, houdingen, levenswijzen – zoals verbondenheid, verdraagzaamheid, betrokkenheid, ondernemendheid. Het behoeft geen betoog dat ons dit te directief is, te onkritisch is, te weinig bijdraagt aan eigenheid. We pleiten daarom voor een zakelijker benadering met meer oog voor het belang van kennis en keuze en van reflectie en discussie. We kunnen ons daarom goed vinden in de groeiende aandacht in de onderwijspraktijk voor kritisch denken en voor leren argumenteren. Projecten waaraan wijzelf werken concentreren zich hierop, zoals oefenen van deliberatieve democratie en toerusten voor bèta-burgerschap. ●

► **Piet van der Ploeg is als onderzoeker en docent verbonden aan de Rijksuniversiteit Groningen.**

Laurence Guérin is onderzoeker bij TechYourFuture en practor bij ROC Twente.

Referenties:

- Guérin, L.J.F., Van der Ploeg, P.A., & Sins, P.H.M. (2013). Citizenship Education: The feasibility of a participative approach. *Educational Research*, 55 (4), 427-440.
- Guérin, L.J.F. (2018). *Group problem solving as citizenship education. Mainstream idea of participation revisited*. Saxion University Press.
- Van der Ploeg, P. A. (2015). Burgerschapsvorming anders: een pleidooi voor zakelijk onderwijs. *Pedagogiek*, 35, 285-298.
- Van der Ploeg, P.A. & Guérin, L.J.F. (2016). Questioning Participation and Solidarity as Goals of Citizenship Education. *Critical Review*, 1-17.

Burgerschapsvorming: ruimte genoeg

DOOR ANNE BERT DIJKSTRA, GEERT TEN DAM, ANKE MUNNIKSM

REACTIE

'Burgerschapsvorming is een belangrijk onderwerp. Positief dus dat Van der Ploeg en Guérin het gesprek daarover aangaan. Ook zijn we het eens met de opmerkingen waarover het bij burgerschap moet gaan, zoals het bevorderen van de competenties van leerlingen om maatschappelijke kwesties te doordenken en te beoordelen. En om daarbij recht te doen aan verschillende ideeën die er over burgerschap bestaan. Tot zover weinig verschil. Toch vragen we ons af of de auteurs niet de plank mislaan. ICCS heeft allereerst geen opvatting over wat 'goed' burgerschap is, laat staan dat die zou gaan over 'eensgezindheid, verdraagzaamheid en meedoen'. Natuurlijk is begrenzing van begrippen nodig, maar ICCS 'bias' verwijten gaat voorbij aan de brede invulling van de kennis, het gedrag en de houdingen die gemeten zijn, zoals bijvoorbeeld ten aanzien van democratische beginselen of de gelijkwaardigheid van mensen. Dat 'omstreden' noemen, lijkt ons onjuist.

Onderzoek naar burgerschapscompetenties maakt het gesprek mogelijk over de stand van het burgerschapsonderwijs. Het in de verdachtenbank zetten van onderzoek, of van 'voorschriften' van de overheid (de opdracht tot bevordering van burgerschap is met vrijwel algemene parlementaire steun bij wet geregeld) is dan ook weinig productief. Wel zien we, met Van der Ploeg en Guérin, het belang van het ontwikkelen van aanpakken die kunnen bijdragen aan burgerschapsvorming, zoals kritisch denken en leren argumenteren.

Onderzoeken zoals die van het ICCS staan daarbij niet in de weg, maar geven daarentegen inzicht en helpen het gesprek vooruit. Zo je al van een 'probleem' kunt spreken, is dat er weinig richting gegeven wordt door de overheid, en veel scholen worstelen met de invulling van burgerschapsonderwijs. We zijn het dus van harte eens met onze collega's dat aandacht voor aanpakken die (brede) burgerschapsvorming bevorderen nuttig is. Het opzij schuiven van inzichten uit onderzoek helpt daarbij niet.

MEDILEX
ONDERWIJS

MEESTERS IN SCHOLING

Wegens
succes
herhaald!

ONTDEK HET
PROGRAMMA
OP ONZE WEBSITE

Congres 'Somber in de klas'

Signaleren en begeleiden van depressieve jongeren

15 tot 20% van de jongeren is tijdens de adolescentie één of meerdere keren depressief. Het is onvermijdelijk dat jij ook te maken krijgt met depressieve leerlingen.

Zorg voor een passende begeleiding van depressieve leerlingen!

Datum

Maandag 16 april 2018

Inschrijven

[www.medilexonderwijs.nl/
somber](http://www.medilexonderwijs.nl/somber)

www.medilexonderwijs.nl

‘Ik vind het fijn om te zien hoe een leerling succeservaringen opdoet’

Nicole Koenders

Nicole Koenders geeft Engels aan de bovenbouw mavo. Voor haar kwam eerst de keuze voor het docentschap, daarna pas voor het vak. ‘Ik wil leerlingen graag veel dingen leren. Niet alleen op het gebied van Engels, maar ook op pedagogisch en sociaal-emotioneel gebied. Ik vind het fijn om te zien hoe een leerling succeservaringen opdoet en ik help graag leerlingen die met zichzelf in de knoop zitten.’

Ik heb dit jaar 3 en 4 mavo klassen, en ook weer een mavo 2 klasje. Erg leuk! Ik geef les in zowel lokalen als op leerpleinen. In mijn lessen probeer ik de leerlingen zo veel mogelijk zelfstandig en in hun eigen tempo te laten werken. Zo kunnen ze makkelijker in het voren werken, en meer tijd nemen als ze dat nodig hebben. De toetsmomenten mogen ze zelf inplannen. Mijn rol is dus vooral het begeleiden van individuele leerlingen en kleine groepjes. Dit vind ik een erg fijne manier van werken, ook omdat de snelle leerlingen kunnen doorwerken en ik leerlingen die meer moeite hebben met stukken stof passend kan ondersteunen. Elk jaar is het weer de uitdaging om de vierdeklassers zo goed mogelijk toe te leiden naar hun examen, qua niveau maar ook als het gaat om hun zelfvertrouwen of manieren om hun zenuwen

de baas te kunnen. En in de derde klas moet ik laten zien dat het eindexamen niet meer de ver-van-m'n-bed-show is: het begint te tellen, dat besef is meestal nog niet aanwezig bij elke leerling.

Wij hebben een erg leuke en gezellige mavosectie en dit jaar zitten wij voor het eerst met een tot en met vier mavo op één locatie. Dat is een heel goede kans voor onze sectie om de doorlopende leerlijn eens goed onder de loep te nemen. Welke dingen doen we nou eigenlijk in welk leerjaar, sluiten de leerjaren goed aan, en doen we genoeg om onze leerlingen op niveau te krijgen?

Mijn energie en werkplezier haal ik uit die vele kleine dagelijkse ervaringen. Dat een leerling eindelijk iets snapt waarvan hij of zij dacht het NOOIT te kunnen snappen. Dat een leerling

na hard werken eindelijk een voldoende haalt! Leuke en gezellige kletsmomentjes waardoor de leerling en ik elkaar beter leren kennen. Een leerling die zich zo op zijn gemak voelt bij me dat hij me in vertrouwen neemt over wat hem dwars zit. Een leerling die doorgaans lastig aan het werk te krijgen is ineens een groot deel van de les aan het werk zien. Het zijn dit soort gebeurtenissen die ervoor zorgen dat ik alle dagen met plezier naar mijn werk ga.’

Nicole geeft nu ruim 8 jaar op het Liemers college. Ze is daar als stagiaire begonnen en is ‘blijven hangen’. ‘Ik heb nu op alle locaties van het Liemers college lesgegeven, en ik voel me thuis op de school. Waar ik over zeven jaar al zijn? Ik leef graag in het hier en nu. Ik ben tevreden over hoe mijn werk en mijn privéleven eruit ziet. Ik zou graag zo door willen gaan zoals dat ik nu doe. Kijken naar mezelf en naar wat goed gaat en wat er beter kan in mijn dagelijks leven en mijn werk. Wellicht dat ik ooit eens op een andere school zal gaan werken, ik ben ook nieuwsgierig naar hoe het in een andere organisatie zal zijn. Maar of dat in 2025 al het geval zal zijn? Geen idee.’ ●

► **Wilt u zelf in deze rubriek aan het woord komen, of kent u iemand die dat graag wil? Stuur dan een mailtje naar redactie@van12tot18.nl o.v.v. Rubriek Persoonlijk.**

Racisme, islamfobie of antisemitisme. Uitingen in de klas die hiervan blijk geven, zijn onwenselijk. Maar wat kun je er als leraar aan doen? Onderzoekers Ikram Taouanza en Hanneke Felten van Kennisplatform Integratie & Samenleving (KIS) spitten meer dan 200 wetenschappelijke artikelen door en zetten de belangrijkste weetjes op een rij.

Discriminatie tegen- gaan: wat de weten- schap ons leert

DOOR IKRAM TAOUANZA EN HANNEKE FELTEN

Wist je dat...

... er een verschil is tussen stereotypen en vooroordelen?

Vaak worden de termen stereotype en vooroordeel door elkaar gebruikt. Maar er is een verschil. Een voorbeeld van een stereotype is: 'mensen die uit Friesland komen kunnen allemaal goed schaatsen' of 'katholieken houden van een stevige borrel'. Een stereotype is een overdrijving; een ongenueanceerde of karikaturiserende opvatting over een groep mensen. De inhoud kan zowel positief, negatief als neutraal zijn. Een vooroordeel daarentegen is altijd negatief. Het gaat om een negatieve associatie die mensen kunnen hebben bij anderen omdat ze hen tot een bepaalde groep rekenen. Een persoon met sterke vooroordelen krijgt bij het zien of ontmoeten van iemand uit bijvoorbeeld Friesland, Suriname of Marokko of iemand die katholiek is, een negatief gevoel. Vooroordelen gaan dus over gevoelens, terwijl stereotypen meer over opvattingen gaan. Vooroordelen en in zekere mate ook stereotypen zijn belangrijke voorspellers van discriminatie: zeker als je sterke vooroordelen hebt is de kans groter dat je ook zult discrimineren. Als docent wil je dan ook graag methodes inzetten die met name vooroordelen, en in zekere mate ook stereotypen, kunnen verminderen.

... je kunt discrimineren zonder dat je vooroordelen of stereotype opvattingen hebt?

Iemand met sterke vooroordelen en negatieve stereotype opvattingen, heeft meer kans te discrimineren dan iemand die dat niet heeft. Maar dat is niet het hele verhaal. Een minder bekende

voorspeller van discriminatie is niet wat je zelf vindt of voelt, maar wat jij denkt dat anderen denken. Als jij verwacht dat anderen discriminatie zullen afkeuren, zul je waarschijnlijk harder je best doen om het niet te doen. Maar ook andersom: als je verwacht dat het door de vingers wordt gezien of zelfs wordt aangemoedigd, is de kans groter dat je zelf discrimineert, ongeacht je eigen vooroordelen of stereotypen. Dit heet je gedragen naar de 'sociale norm'. De sociale norm is zelfs een erg sterke voorspeller van discriminatie.

Als school kun je hier je voordeel mee doen: als op school het beeld heerst dat helaas discriminatie nog wel voorkomt maar dat het door de meesten streng wordt afgekeurd, dan is de kans groot dat veel leerlingen en personeel hun best zullen doen om niet te discrimineren.

... discrimineren vaak net zo automatisch gaat als tandenpoetsen?

Stel je voor: Kees is een witte man en hij vindt discriminatie van mensen met een donkere huidskleur en van moslims niet door

Concrete tips en methoden voor in de klas vind je op o.a:

- School en Veiligheid:
<https://www.schoolenveiligheid.nl/po-vo/thema/discriminatie-2/>
- Het docentenportal van de Anne Frank Stichting
<http://www.annefrank.org/nl/Educatie/voor-docenten>
- De databank van Artikel 1: reeks methoden gericht op verminderen van vooroordelen en stereotypen,
www.databank-antidiscriminatie.nl

de beugel kunnen. Maar als hij zoekt naar een zitplaats in de bus, gaat hij automatisch naast iemand zitten die ook wit is. En toen hij laatst moest kiezen uit twee sollicitanten vond hij Mark geschikter dan Mohammed. Mohammed vond hij ook goed maar bij Mark had hij gewoon net een beter of prettiger gevoel. En je moet altijd je intuïtie volgen, toch?

Nee, je intuïtie volgen is niet altijd handig waar het gaat om je eigen vooroordelen. Want vooroordelen en stereotype beelden worden voor het grootste gedeelte van de tijd automatisch geactiveerd in je brein. Het is net als bij tandenpoetsen of bij de vaste route van huis naar je werk. Nobelprijswinnaar en psycholoog Kahneman noemt dit 'systeem 1' in je brein. Je hoeft er niet meer bewust over na te denken, je doet het als ware vanzelf, op de automatische piloot. Bij de term 'terrorist' wordt er in een fractie van een seconde een bepaald beeld actief in je brein. Als je oplettend bent, kun je jezelf hierop corrigeren en voorkomen dat je handelt naar je automatische stereotype opvattingen. Als je op die manier weloverwogen en bewust nadenkt, werkt je brein via 'systeem 2'. Maar we letten niet altijd allemaal even goed op: je handelt veel vaker op systeem 1 dan op systeem 2. Daarom is het bij een sollicitatiegesprek maar ook bijvoorbeeld bij het beoordelen van een leerling, raadzaam om vooral goed naar je systeem 2 te luisteren en niet af te gaan op je eerste gevoel.

... *stereotypen ontkennen niet effectief is?*

Als je mensen vraagt om niet te denken aan een roze olifant, dan doen ze dat juist wel. Bij stereotypen werkt dit ook zo: deze worden vaak automatisch actief door alleen het al het noemen ervan. Ook als je ze ontkent. Wanneer je stevig pleidooi houdt over dat echt niet alle Friezen van schaatsen houden en dat heus niet alle schaatsers Fries zijn en dat het niet logisch is om Friezen en schaatsen direct aan elkaar te koppelen, dan

doet je brein juist precies dat. In de klas betekent het dit dat je als docent beter niet kunt proberen stereotypen rationeel te weerleggen of leerlingen te vragen wat ze denken bij iemand van een bepaalde afkomst, met een bepaalde religie of huidskleur. In plaats daarvan kun je wel nieuwe associaties aanrijken: als je wil bijvoorbeeld dat de 'witte' leerlingen een positieve associatie gaan krijgen met Marokkaanse Nederlanders dan is het handig dat je bijvoorbeeld positieve voorbeelden zoals van gerenommeerde schrijvers en politici met een Marokkaanse achtergrond noemt. Houd er rekening mee dat één zwaluw geen zomer maakt: één positief rolmodel is vaak niet voldoende omdat hij of zij dan als 'uitzondering' wordt gezien. Men denkt: 'maar jij bent anders dan de rest van je groep'. Belangrijk is daarom om meerdere en verschillende positieve voorbeelden en rolmodellen regelmatig te laten terugkomen.

... *empathie vooroordelen kan verminderen?*

Wetenschappers doen al decennialang onderzoek naar vooroordelen en stereotypen. Een methode die veel onderzocht is, is de contacttheorie van Allport uit 1954. Het betekent dat je een positieve ontmoeting aangaat met iemand uit een andere 'groep'. Na honderden onderzoeken naar deze methode is vastgesteld dat deze werkt, maar onder een groot aantal voorwaarden. Allereerst moet de ontmoeting positief zijn. En belangrijk is dat de ontmoetingen niet oppervlakkig blijven maar dat je elkaar écht leert kennen en waarin je je echt inleeft in de ander. Hoe voelt het voor de ander of hoe zou jij je voelen als je in haar/zijn schoenen stond? Dit inleven kan namelijk leiden tot empathie en empathie kan vooroordelen verminderen. Dat kan in 'live' contact maar het kan ook via een online contact of via films, boeken of theater. Films, boeken en theater hebben als voordeel dat ze het makkelijker maken om je in te leven in een ander; het verhaal kan je als het ware meenemen in het leven van iemand die 'anders' is dan jij. Vooral als je meeleeft met een karakter waar je eerder vooroordelen over had en ziet hoe onrechtvaardig hij of zij wordt behandeld, hoe deze persoon te maken krijgt met discriminatie of uitsluiting, dan kan dit er toe leiden dat zowel de vooroordelen in systeem 1 als in systeem 2 verminderd worden. Reden genoeg dus om als leraar tijdens de les geschiedenis, Nederlands, Engels of Frans, maatschappijleer of culturele vorming de leerlingen te laten kennismaken met films, boeken en theater over racisme, islamofobie en antisemitisme waarin je als kijker meekijkt en meeleeft vanuit de positie van de persoon uit de gediscrimineerde groep. Denk bijvoorbeeld de films als *Amistad*, *Moonlight*, *The Colour Purple* en *Hidden Figures*, of de Franse filmklassieker *La Haine*, een bezoek aan de Black Archives in Amsterdam en autobiografische boeken zoals een *Jihad van liefde* van Mohamed El Bachiri of het *dagboek van Anne Frank*. Of bekijk online korte filmpjes zoals in de *toolbox Stories that move.org* van de Anne Frank Stichting. ●

► **Ikram Taouanza en Hanneke Felten zijn onderzoekers, verbonden aan Kennisplatform Integratie & Samenleving (KIS). Kennisplatform Integratie & Samenleving doet onderzoek, adviseert en biedt praktische tips en instrumenten over vraagstukken rond integratie, migratie en diversiteit.**

Meer info over KIS-onderzoek naar effectief discriminatie bestrijden:
<https://www.kis.nl/artikel/effectief-discriminatie-bestrijden-zo-doe-je-dat>

Masterclass *Martie Slooter*

De zes rollen van de leraar

30 januari 2018
Onderwijsmuseum, Dordrecht
zesrollen.picacongressen.nl

Ontdek je talent!

De *PuberCoachkaarten* helpen pubers te verwoorden wie ze zijn, wat hen bijzonder maakt, wat ze nodig hebben om zichzelf te blijven.

'Een geweldige manier om een gesprek met een puber op gang te krijgen, te structureren of om - zonder heel opdringerig te zijn - wél de agenda te bepalen.' **Marina van der Wal**

Espérance Blaauw
44 full colour kaarten
ISBN 9789491806506 | € 14,95

Leren met OBIT

Leerlingen laten leren – dat is het doel van iedere leraar. OBIT (onthouden, begrijpen, integreren en toepassen) is een veelgebruikt en effectief model, waarmee je antwoord vindt op de vraag: besteed ik vooral aandacht aan oppervlakkig leren (reproductief) of ook aan diepgaand leren (met inzicht)? Met het model begeleid je leerlingen in het vo bewuster, zodat ze beter leren.

Jannet Maréchal en Lambrecht Spijkerboer
Paperback | 240 pagina's
ISBN 9789492525116 | € 24,95

Leren leren

Hoe ontwikkelen leerlingen de kennis en vaardigheden die ze in de toekomst nodig hebben? Het *Handboek leren leren* bevat actuele theorieën, praktische inspiratiebladen en direct inzetbare formats voor alle leraren in alle vakgebieden.

'Aanschaffen dit boek en verplicht stellen op opleidingen voor docenten.' **Nettie Kramer, LBBO**

Inge Verstraete en Karin Nijman
Paperback | full-colour | 288 pagina's
ISBN 9789491806568 | € 27,95

Mentorlessen

Het *Werkboek Leren leren* bevat 22 concrete lesbrieven voor mentorlessen. Deze lessen zijn gericht op het aanleren van algemene leerstrategieën en inzichten die de leerling ondersteunen in het leerproces. De lesbrieven staan bovendien vol met slimme leertips voor de leerlingen. Geschikt voor alle niveaus, van vmbo tot en met gymnasium.

Inge Verstraete en Karin Nijman
Paperback | 130 pagina's
ISBN 9789492525062 | € 14,95

Leerlingbetrokkenheid

Iedereen heeft dromen voor de toekomst, ook jouw leerlingen. Weet jij wat hun dromen zijn? En draagt jouw onderwijs bij aan het waarmaken ervan? Hoe luister je nou écht naar leerlingen? In *Lef om te luisteren* maak je kennis met het aspiratiemodel, waarin duidelijk wordt welke condities scholen kunnen creëren om leren betekenisvol te maken.

Russell Quaglia en Michael Corso
Vertaling: Ingrid Paalman, Wieke de Jager en Mariëlle Taks | Paperback | 228 pagina's
ISBN 9789492525079 | € 27,95

Nieuw!

Wat maakt jou een goede leraar? Hoe maak jij het verschil met jouw les? *Elke les telt* beschrijft helder en stapsgewijs zes belangrijke basisprincipes voor een goede les, gebaseerd op wetenschappelijk onderzoek.

'Vol reële inzichten uit de dagelijkse praktijk. Ik kan het iedereen van harte aanbevelen.'
Doug Lemov, Teach Like a Champion

Shaun Allison en Andy Tharby
Paperback met flappen | 224 pagina's
ISBN 9789492525260 | € 24,95

Voor meer info of bestellen:
www.uitgeverijpica.nl

Gratis verzending vanaf 35 euro!
(Alleen binnen Nederland)

Onderwijsonderzoek

voor u geselecteerd door....

www.didactiefonline.nl

DIDACTIEF

MBO heeft ruimte nodig

Voor kansarme leerlingen werkt de leerplicht niet, zegt Marc Vermeulen, hoogleraar onderwijssociologie aan TIAS School for Business and Society/Tilburg University. Zij hebben meer baat bij onderwijsprojecten en sociaal ondernemerschap buiten de schoolmuren.

In het Nederlandse onderwijsbestel vormt het mbo de tafel waarop de kaarten geschud worden. Daarom is het raadzaam om de huidige sociale dynamiek onder ogen te zien en moeten roc's zich beraden op hun rol. Voor de kansrijken kunnen de roc's blijven doen wat ze al deden: kansen bieden. Maar naast beroepsvorming moeten dan ook sociale vaardigheden aandacht krijgen en culturele diversiteit moet als een kracht worden gepresenteerd. Roc's kunnen via hun netwerken jongeren geleidelijk introduceren, bijvoorbeeld via stages of sociale verbanden (sport en cultuur).

Ook voor kansarmen ligt er in het mbo een belangrijke opgave. Meer onderwijs van de bestaande soort helpt hen absoluut niet. In plaats daarvan zal het onderwijs buiten de schoolmuren moeten treden. Vermoedelijk is het beter om hier te spreken van 'sociale innovatie': hoe kunnen kleinschalige projecten en sociaal ondernemerschap deze jon-

geren alsnog inspireren om een maatschappelijke bijdrage te leveren? Projecten om de directe leefomgeving te verbeteren, bijvoorbeeld in sportverenigingen, helpen de kloof tussen school en straat te overbruggen. De kernopgave is jongeren (weer) in een positieve verbinding met de samenleving te krijgen en hun zoveel mogelijk een zelfstandige economische positie te bezorgen. Onderwijs is hier een cruciale speler in preventie van latere sociale problemen (uitkering, criminaliteit, verpaupering).

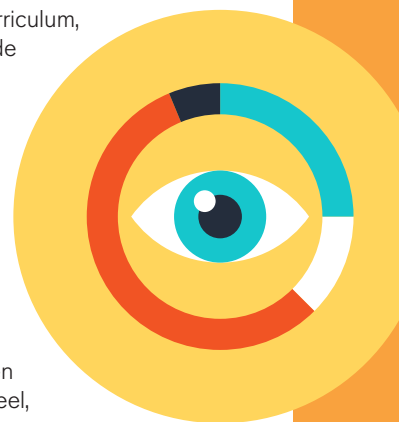
Docenten zijn onderwijzers, ondernemers en opbouwwerkers, en nog veel meer dan dat. Ze zijn frontlinioprofessionals avant la lettre. En daarvoor hebben ze veel handelingsruimte nodig en moet bureaucratie tot een minimum beperkt worden.

Lees een uitgebreide versie van dit artikel in de bundel The Dutch Way in Education of op onderwijsmaakjesamen.nl.

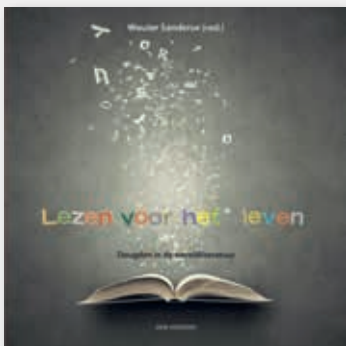
Maak leraren vertrouwd met data

Leraren in opleiding zouden meer ervaring moeten opdoen met data, in de opleiding en tijdens hun stage. Uit onderzoek van de UvA blijkt dat er aan het werken met data – de basis voor opbrengstgericht werken – nog wel wat te verbeteren valt. Het is weliswaar doorgedrongen in het opleidingscurriculum, maar vooral de onderdelen kwaliteit van data en praktisch oefenen lijken er bekaaid af te komen. Werken met data is weliswaar vaak een stageonderdeel, maar niet iedere lerarenopleider kan ervan

opaan dat alle studenten in de stage daadwerkelijk leren data te gebruiken. Lerarenopleiders zelf gebruiken ook maar beperkt data in hun onderwijspraktijk. Ze benutten zo eigenlijk te weinig hun functie als rolmodel. Volgens de onderzoeker zijn de problemen met differentiëren in het onderwijs misschien mede hierop terug te voeren: leraren in opleiding krijgen mogelijk te weinig voorbeelden aangereikt in het gefundeerd en op basis van data verbeteren van hun onderwijs. (UvA)

boeken

LEZEN VOOR HET LEVEN

Deugden in de wereld-literatuur

Wouter Sanderse (red),
ISVW, € 24,95

Met literatuur kun je het karakter van leerlingen vormen. Maar hoe pak je dat aan? In dit boek staan bekende karaktervormende romans uit de westerse cultuur centraal. Welke deugden staan centraal in Orwells boek 1984, in Het lijden van de jonge Werther van Johann Wolfgang von Goethe en in de Fabels van La Fontaine? Hoe kan het lezen van deze boeken bijdragen aan wat in de VS en in Groot-Brittannië character education heet? Dit boek biedt docenten in het voortgezet onderwijs inspiratie om in hun lessen oog te krijgen voor de morele dimensies van literatuur. Het boek bevat voorbeeldlessen die zijn ontwikkeld en uitgetoetst door een ontwikkelgroep van lerarenop-leiders en vo-docenten. Ook zijn er verdiepende hoofdstukken over de relatie tussen kunst en vorming.

TAALBELEID OP SCHOOL

Handboek praktijk

Paula Eversdijk, Garant,
€ 29,90

Scholen dienen oog te hebben voor veranderingen in de samenleving en moeten in staat zijn deze te vertalen naar hun onderwijs. Dit boek ondersteunt scholen bij het aangaan van deze uitdaging en gaat in op de vraag hoe ze dit in hun taalonderwijs kunnen vormgeven. Vele voorbeelden illustreren hoe scholen en docenten een brug kunnen slaan tussen theorie en praktijk. Er wordt aandacht besteed aan het schrijven van een taalbeleidsplan en het uitwerken van verbetertrajecten. Uitgangspunt is dat duurzame verbeteringen alleen tot stand kunnen komen als het hele team zich betrokken voelt bij het veranderproces. Daarnaast wordt er ingegaan op de mogelijkheden die het taalonderwijs biedt om leerlingen te ondersteunen bij het ontwikkelen van de vaardigheden voor de 21ste eeuw.

DAT GAAT 'M NIET WORDEN!

101 trends uit de taalcolumns van Trouw

Ton den Boon, Van Dale,
€ 12,50

Onze taal is voortdurend in beweging. Zo kan kunst tegenwoordig 'heel erg over iets gaan', is het vrije woord vaak een beeld en kijken we massaal naar slow televisie en food porn. Als woordenboekenmaker registreert Ton den Boon dagelijks nieuwe woorden en taaltrends. Uit de talloze columns die hij sinds 2012 schreef voor Trouw, zijn in dit boek 101 opvallende taaltrends gebundeld. Ze geven een veelzijdig beeld van recente veranderingen in onze taal, die bovendien allerlei maatschappelijke veranderingen én onze gedachten daarover weerspiegelen.

WIJ VAN DE HBS

Terug naar de beste school van Nederland

Roelof Bouwman en Henk Steenhuis, Meulenhoff,
€ 19,99

De hbs was in tegenstelling tot het gymnasium gericht op praktisch toepasbare vakken. Hbs'ers werden voorbereid op belangrijke posities in een moderne maatschappij. Zij moesten, zo was het plan, van Nederland weer een welvarende en moderne samenleving maken. En dat lukte... Veel bekende ondernemers, politici, kunstenaars en Nobelprijswinnaars zijn oud-hbs'ers. Wij van de hbs is het eerste geschiedenisboek van deze school. Het staat vol met nieuwe feiten en inzichten, prachtig beeldmateriaal en bevat onvergetelijke verhalen van Jan Mulder, Freek de Jonge, Neelie Kroes, Maarten 't Hart, Willeke van Ammelrooy, Gerrit Zalm, Herman Koch, Maarten Spanjer, Frits Spits, Hedy d'Ancona en vele anderen.

BIJ MIJ IN DE KLAS...

Facta, € 9,95

Iedereen die werkzaam is in het onderwijs weet dat je dag meestal niet verloopt zoals je vooraf had bedacht: je weet 's morgens misschien welk hoofdstuk je gaat behandelen, maar je weet niet wat je verder allemaal gaat meemaken die dag...

Dit boek bundelt tientallen grappige, ontroerende maar ook heel verrassende en vooral herkenbare momenten en verhalen van docenten en andere onderwijsprofessionals uit het voortgezet en middelbaar onderwijs.

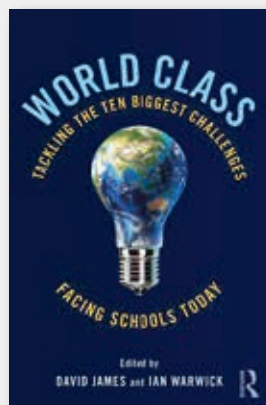
Over het mooiste vak van de wereld!

HANDBOEK DIGITALE GELETTERDHEID

Remco Pijpers, Kennisnet, gratis te downloaden

Jongeren blijken stukken minder digitaal vaardig te zijn dan gedacht. Zo ontbreekt het hun aan informatievaardigheden die nodig zijn voor bijvoorbeeld het herkennen van nepnieuws. Ook blijkt de thuissituatie en het opleidingsniveau van de ouders een bepalende rol te spelen. Om scholen te helpen álle leerlingen - van basisonderwijs, via vmbo tot vwo en mbo - digitaal geletterd te maken, is er nu het Handboek Digitale Geletterdheid, met daarin de wetenschappelijke inzichten tot nu toe en veel best practices van scholen. Het handboek is bedoeld voor schoolleiders en schoolbestuurders, die digitale geletterdheid een structurele plek in het onderwijs willen geven.

WORLD CLASS

Tackling the ten biggest challenges facing schools today

David James, Ian Warwick, Routledge, £ 11,19

Iedere school is anders, maar alle scholen kennen gelijke uitdagingen. De auteurs hebben tien vragen geformuleerd over de moeilijkste uitdagingen en deze voorgelegd aan experts uit het onderwijs, (onder wie John Hattie, David Blunket, Doug Lemov, Anthony Seldon, Sandy Speicher, Tim Hawkes en vele anderen) met het verzoek op een stimulerende en toegankelijke manier met antwoorden te komen in korte essays. De bijdragen leveren nieuwe perspectieven op op zaken die nu in het onderwijs spelen. Bovendien geven ze praktische, werkbare, evidence based oplossingen die lesgeven en leren kunnen transformeren.

Dit boek is in het Engels.

LERAREN ZIJN NET ECHE MENSEN

Pascal Cuijpers, Quirijn, € 14,50

'De kunst van onderwijs is mogen plaatsmaken voor verbeelding en durven openstaan voor verwondering...'

In Leraren zijn net echte mensen maakt Pascal Cuijpers een selectie uit de columns en korte verhalen die hij schreef over het onderwijs en leerlingbegeleiding in een maatschappij die snel verandert. Hij neemt je als lezer mee op zijn kritische en vooral afwisselende tocht door onderwijsland, waarbij hij actuele (onderwijs)thema's vaak van een onverwachte kant belicht. De verhalen worden afgewisseld met verrassende educatieve gedichten, die je als lezer ongetwijfeld aan het denken zullen zetten.

Eens per twee maanden bespreken docenten van het Cygnus Gymnasium, Amsterdam een boek dat raakvlakken heeft met onderwijs. Tijdens de boekbespreking wordt bekeken in hoeverre de gelezen literatuur een verrijking kan zijn voor de lessen op het Cygnus. Het leuke aan deze bijeenkomsten is dat er flinke discussies kunnen ontstaan over de visie op onderwijs. Juist die tegenstelling zetten aan tot nadenken over het eigen functioneren. Deze maand is besproken *Hersenswerk*. Neurowetenschappen in de 21ste eeuw van Max van der Linden e.a.

Alette:

De ondertitel, *Neurowetenschappen in de 21e eeuw*, geeft duidelijk aan dat we te maken hebben met een overzichtswerk. In *Hersenswerk* wordt helder de huidige stand van zaken in het steeds maar uitdijende vakgebied van de neurowetenschappen uiteengezet. In een tijd waarin de breinmythes en neuropraat gemeengoed lijken, is dit niet overbodig. Het wetenschappelijk gehalte van het boek is hoog, maar het is vlot geschreven. Afgezien van het wat technische eerste hoofdstuk, is de inhoud ook voor leken prima te volgen. De overzichtelijke indeling in hoofdstukken over o.a. visuele waarneming, emoties en het zeer interessante deel over bewustzijn vergroot de leesbaarheid. Na lezing overheerst het gevoel dat mijn kennis over de werking van het brein uitstekend is.

Karin:

Bewust of onbewust? Hoe verlopen processen in de hersenen? Schrijvers als James Joyce en Virginia Woolf hebben in hun boeken proberen weer te geven hoe buitengewoon complex ons brein functioneert. Deze stroming heet *Stream of Consciousness*. Ons denken staat voortdurend aan (language of thought). Zelfs als we rusten of dromen verwerken we verder. Alles wat we overdag ervaren slaan we vervolgens bewust of onbewust op in verschillende geheugengebieden in onze hersenen. Wat slaan we precies op? Hoe worden wij onbewust beïnvloed en verleid door filmpjes en informatie uit sociale media? En de vraag blijft hoe we de meest recente

De LeesClub

Deze maand op de tafel:

Hersenenwerk

Neurowetenschappen in de 21ste eeuw van Max van der Linden e.a.

neurowetenschappelijk kennis effectief in kunnen zetten in het onderwijs.

Welk hersenenwerk hebben neurowetenschappers verricht en wat zijn de huidige inzichten? Deze vragen worden in dit boek grondiger belicht dan in de meeste populaire breinboeken. De fascinatie over de geest is van alle tijden. Al in de 4e eeuw na Christus meldde Augustinus dat onze geest te beperkt is om zichzelf te vatten. Met de verfijnde geavanceerde onderzoeksmethoden is er voortschrijdend inzicht, maar zeven neurowetenschappers temperen onze verwachtingen en nuanceren via een gedegen onderbouwing de ontwikkelingen.

HERSENENWERK

Neurowetenschappen in de 21e eeuw
Max van der Linden e.a.,
Boom, € 24,95

Dit keer schreven mee:

- Jeroen Groenewoud, afdelingsleider, docent economie
- Karin Nijman, remedial teacher
- Marit Olsthoorn, docente biologie
- Alette Rosing, docente klassieke talen
- Sophie van Scherpenzeel, docente wiskunde
- Maartje van der Wiel, docente Wiskunde

Jeroen:

In Hersenenwerk worden we meegenomen in de wereld van de neurowetenschappen. We lezen de verschillende vormen van onderzoek door de jaren heen en komen er achter dat we nog heel veel niet weten. Wat wel duidelijk wordt is dat gedrag verandert als, door welke oorzaak dan ook, een ander deel van de hersenen wordt geactiveerd of wordt uitgeschakeld. Het lijkt er daarmee op dat we niet zelf beschikken over ons gedrag maar dat het afhankelijk is van welke knoppen in de hersenen worden ingedrukt. Als deze hypothese klopt dan kun je ook beter snappen dat bepaalde leerlingen steeds weer dezelfde fout maken.

Maartje:

Tussen alle beschrijvingen van onderzoeken en theorieën vond ik toch een paar ontdekkingen die ik in mijn werk als docent kan toepassen. Zo is gebleken dat het positief interpreteren van lichamelijke sensaties voor een toets (arousal) kan bijdragen aan je prestaties. Als leerlingen nu deze arousal ervaren, vertel ik hun dat dit juist een teken is dat hun lichaam klaar is om een veeleisende taak uit te voeren. Helaas was voor diepgang in dit boek weinig ruimte. Als wiskundedocent had ik bijvoorbeeld graag gelezen hoe de waarde van Φ , een wiskundige maat voor complexiteit van het bewuste brein, precies tot stand komt.

Marit:

Een actueel onderwerp is de constante prikkels die wij en onze leerlingen te verwerken krijgen en het effect op leren. In Hersenenwerk wordt bevestigd dat het wel eens heel belangrijk kan zijn om je brein 'rust' te gunnen. Het is al langere tijd bekend dat slapen bevorderlijk is voor het geheugen maar nu lijkt het erop dat het fixeren van kennis in het geheugen vooral plaatsvindt als het brein niet actief is. In het boek noemen ze slapen en dagdromen als belangrijke momenten van 'geheugenconsolidatie'. Naast het belang van bovenstaande rustmomenten wordt heel duidelijk omschreven hoe belangrijk eerder gevormde kennis, overtuigingen en verwachtingen zijn op dat wat we waarnemen. Een belangrijk gegeven voor docenten. Ik kan nog wel even doorgaan, wat mij betreft: een must read!

Sophie:

Hersenenwerk: Toegankelijk geschreven en met zorg 'up-to-date' gemaakt. Je duikt er zo in. Het geeft aan de ene kant een goede algemene bodem om veel onderzoek rond de hersenen beter te begrijpen. En aan de andere kant helpt het je ook om vraagtekens te kunnen zetten bij conclusies die je kunt tegenkomen bij het lezen over hersenenonderzoek. Het is duidelijk dat er door experts met kennis van zaken is geschreven (in de hoofdstukken die door meerdere mensen zijn geschreven zijn experts op verschillende gebieden erbij gehaald) terwijl het wel toegankelijk blijft en is.

Jongerenwereld binnenstebuiten

Zittenblijvers

In 2016 bleef bijna 10 procent (9,9 procent) van de havo-jongens in de derde klas of hoger zitten, tegen 7,7 procent van de meisjes. Het aandeel zittenblijvers op de havo is hoger dan op het vmbo en het vwo. Dat meldt het CBS op basis van nieuwe cijfers uit 2016. De afgelopen vijf jaar is het aantal zittenblijvers overigens wel enigszins gedaald, maar het verschil tussen de jongens en meisjes bleef constant. In het examenjaar van vmbo, havo en vwo is het aandeel jongens en meisjes dat blijft zitten ongeveer gelijk. Naar verhouding zakken zelfs iets meer meisjes dan jongens voor het examen op de havo en het vwo. Meisjes vertrekken daarna vaker dan jongens naar de vavo (voortgezet algemeen volwassenenonderwijs) om daar alsnog het diploma te halen

'Een oogtag is de beste tag'

De laatste trend op Instagram is het taggen van vrienden in een selfie. En niet op een willekeurige plek, nee, er zit een totale hiërarchie achter. Je twee beste vrienden tag je in je ogen, je liefde op je mond en alle andere vrienden aan de randen van de foto. Maar waarom doen jongeren dit precies? Het taggen heeft impact op je online populariteit. Iedereen die een foto van jou bekijkt, ziet wie je op een prominente plek hebt getagd. Mensen klikken vaak op die naam en zo krijgt je vriend(in) meer volgers. Zo bevordert je elkaars populariteit.

Om het fenomeen echt goed te begrijpen kijk je de NPO 3-serie *Nettiquette*, ook te vinden op School TV. In een reeks korte filmpjes van elk 5 minuten worden jongeren (én hun docenten) wegwijst gemaakt in de etiquette van het internet.

Filmpjes kijken

'Netflix heb ik al af', hoorde ik een tienermeisje deze week in de trein tegen vriendinnen zeggen. 'Met alle series ben ik bij'. Alsof het haar huiswerk betrof... Begin december kwamen er nieuwe cijfers van Telecompaper uit die laten zien hoe populair de streamingdienst voor series en films in Nederland inmiddels is. Eén op de drie huishoudens heeft een abonnement, met meerdere aansluitingen. 4 miljoen Nederlanders hebben de app van Netflix op hun toestel staan; volgens Telecompaper heeft zelfs tweederde van alle tieners een Netflix-account op de smartphone.

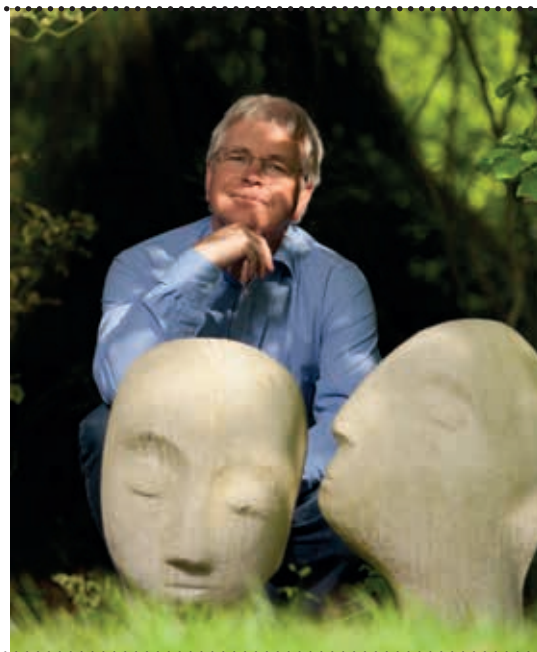
Overigens hebben nog meer mensen, ruim 7 miljoen, de YouTube-app op hun telefoon staan. Ook daar geldt dat vooral jongeren er veel gebruik van maken. Het gemiddelde aantal kijkminuten per week ligt bij YouTube met 76 minuten wel veel lager dan de 120 minuten bij Netflix, maar dat is vooral te verklaren doordat YouTube vooral gebruikt wordt voor korte filmpjes.

YOUNGWORKS

Youngworks, het bureau voor jongerencommunicatie, heeft jaarlijks contact met duizenden jongeren, volgt nauwgezet de jongerentrends, doet onderzoek en realiseert spraakmakende reclamecampagnes. Yvonne van Sark is adviseur & partner bij Youngworks. Zij schreef met Huub Nelis de boeken *Puberbrein binnenstebuiten*, *Motivatie binnenstebuiten* en *Talent Binnenstebuiten*. Youngworks.nl. Reacties naar yvonne@youngworks.nl

post scriptum

PIET POST

Aksie

Al weer de nodige jaren heb ik een tweede woning op de linkerbaan. En dat terwijl ik een hekel heb aan alle auto's en ze allemaal lelijk vind, inclusief mijn eigen wagentje. Toch ben ik in omstandigheden terecht gekomen waardoor ik jaar op jaar een stevige bijdrage lever aan het filevraagstuk. Een beetje opstopping en ik sta er bij. Eigenlijk is er maar één voordeel aan. Men kan mijmeren. Mits men de blik op de voorganger houdt en de tussenruimte met buurauto's niet te klein laat worden, kan men de gedachten vrij laten uitwaaiëren over alles wat er toe doet. Dat is nogal veel in mijn geval. Zo sta ik regelmatig in de file met een hele school op de achterbank en nog wat vrienden en bekenden op de bijrijderstoel, allemaal virtueel natuurlijk en zonder dat er een sociaal medium aan te pas komt, want appen en tweeten doe ik niet in de auto. Bellen wel maar dat kan ik met losse handen. Deze week mijmerde ik op zeker ogenblik over de leerlingenraad. Een paar jongens waaronder de voorzitter had belet gevraagd en nog wel om 8 uur 's ochtends. Onderwerp onbekend volgens de secretaresse maar het was dringend. En jawel, om kwart voor acht zaten ze al voor mijn kamer te wachten, twee jongens in pak en overhemd, de derde gewoon in zijn eigen outfit met zijn lange haar,

want dat was Dennis (zie de vorige Post Scriptum). "Met deze kleding," zo betoogde Bas even later op mijn kamer, "willen wij duidelijk maken dat het ons menens is. Het gaat om een serieus vraagstuk en wij willen als leerlingenraad helpen het op te lossen." Hij zweeg even en keek mij en mijn collega indringend aan. Dennis en Boris knikten. Zo was het precies, Bas had dit alles goed voorgelezen. Hierop schoof Boris mij een aviertje toe met daarop enkele concentrische cirkels, een schematische weergave van hun idee, begreep ik. Vervolgens werd mij en mijn collega uitgelegd dat de omvang van de problemen van de school een democratiseringsslag noodzakelijk maakte. Alle klassen moesten vertegenwoordigd zijn in het leerlingenparlement (Kamer, stond in een van de cirkels) en liever met meerdere leerlingen dan met slechts één. Elke maand zou een kerngroep (Kabinet) dan een lezing houden voor dit gezelschap. Op basis daarvan zouden besluiten worden genomen over verbetering van de omstandigheden op school. De activiteiten om die verbetering tot stand te brengen (en hier zweeg Bas weer even betekenisvol, zijn compagnons knikten wederom), die activiteiten nu wilden de leerlingen zelf uitvoeren. Ik keek mijn collega aan en zij keek terug. Wij waren onder de indruk. Waren nu werkelijk

de tijden van weleer terug, de tijden waarin partisipaatsie hoogtij vierde naast harde aksie? Maar dit klonk meer als zachte actie, een kleine ritselende revolutie waar niemand tegen kon zijn, toch?

Ik informeerde voorzichtig wat zij nu van ons verwachten. Ook dat bleek te overzien. Wat ruimte in de school, een eigen emailadres voor de raad en zo nog een paar dingen. En de mogelijkheid om af en toe met hen te overleggen natuurlijk.

Ik verklaarde mij bereid en zegde alle mede werking toe. De heren streken hun revers glad, (Dennis zijn haren) en verlieten gedrieën opgetogen mijn kamer.

"Heel bijzonder," zeiden wij tegen elkaar. Wat een liefde voor de school, wat een betrokkenheid. We waren echt blij, de ochtendmist was binnen een kwartier geheel opgetrokken.

Later op de ochtend stak mijn collega nog even haar hoofd om de hoek.

"Een gekke gedachte misschien," zei ze, "Maar die stencilmachine in de kelder, zou die het nog doen?"

Piet Post

Piet Post werkt is bestuurder a.i. van het Ashram College (Alphen aan den Rijn en Nieuwkoop).

Bildung

In de serie Bildung staat elke maand een boeiende uitspraak over onderwijs centraal. De uitspraak is afkomstig uit de ISVW-kalender Bildung 2017. Deze uitgave staat vol met prachtige uitspraken over het onderwijs en toelichtingen daarop (www.isvw.nl). De uitgave is samengesteld door 365 onderwijscollega's uit PO, SO, VO, MBO, HBO en WO i.s.m. Henk Sissing. Deze maand hebben we Dr. Erno Eskens (programma directeur ISVW (Internationale School Voor Wijsbegeerte) en uitgever van boeken over Bildung gevraagd te reageren op de bijdrage van Koning Willem-Alexander. De bijdrage van de koning is gebaseerd op zijn toespraak tijdens de Nieuwjaarsontvangst, Koninklijk Paleis Amsterdam, 17 januari 2017.

‘Uw werk omvat méér dan het bijbrengen van kennis en vaardigheden aan de volgende generatie.’

Koning Willem-Alexander

Ieder jaar verwelkomen wij op de Nieuwjaarsontvangst een groep speciale gasten en dit jaar zijn dat professionals uit het basis- en voortgezet onderwijs: leraren, juffen en meesters. Fantastisch dat U vandaag als speciale gasten in ons midden bent. Samen met Uw collega's in alle delen van het Koninkrijk begeleidt U 2,5 miljoen leerlingen in de woelige leeftijd tussen 4 en 18 jaar op het pad der

kennis. Onder hen drie uit ons gezin. Gefeliciteerd met deze uitdagende baan! Als samenleving verwachten we nogal wat van U. Uw werk omvat méér dan het bijbrengen van kennis en vaardigheden aan de volgende generatie. Soms lijkt het wel alsof het onderwijs het antwoord moet geven op alle maatschappelijke vragen. De verantwoordelijkheid en druk die U voelt

is groot. Ik denk dat ik namens vrijwel alle ouders spreek, als ik zeg: dank U wel voor Uw betrokkenheid en gedrevenheid. Uit de Landelijke Jeugdmonitor 2016 bleek dat Nederlandse kinderen tot de gelukkigste ter wereld behoren. Dat kunnen wij als ouders natuurlijk niet alleen op ons conto schrijven. Dat moet ook met Uw prestaties te maken hebben!
Koning Willem-Alexander

Erno Eskens over de bijdrage van Koning Willem-Alexander

Het werk van de leraar omvat 'méér dan het bijbrengen van kennis en vaardigheden aan de volgende generatie', meldt koning Willem Alexander in de Bildung Scheurkalender 2018. Een mooie uitspraak die een koning waardig is, maar ook een uitspraak die vraagtekens oproept. Wat is dat méér eigenlijk? Wat biedt de leraar of onderwijzer méér dan kennis en vaardigheid? Tal van leraren, filosofen, pedagogen en beleidsmakers hebben geprobeerd dit méér handen en voeten te geven, maar het blijkt lastig. Inmiddels circuleert er een hele batterij aan woorden die het méér moeten beschrijven. Men spreekt van persoonsvorming, burgerschap, identiteitsbepaling, beschaving, Bildung, open houding, normatieve professionalisering, deugden, eruditie, et cetera. Elk van de stromingen binnen de pedagogiek en filosofie heeft zo zijn voorkeuren voor specifieke termen. Daarmee lijkt het méér ons gelijk te ontsnappen. De geleerden zijn het niet met elkaar eens en dus moet de leraar zelf maar uitzoeken wat hij méér te bieden heeft. Maar schijn bedriegt. Er bestaat wel degelijk een zekere consensus over het méér. Ik vermoed althans dat alle stromingen het erover eens zullen zijn dat het méér noodzakelijk is. Hoe je het ook doet, doe het in vredesnaam, want onderwijs is en behoort zoveel meer te zijn dan het behalen van het diploma.

En als je een laag dieper kijkt dan zie je dat alle stromingen ook deze trek met elkaar delen: het méér van de leraar ontstaat zodra de leraar een relatie legt of belichaamt tussen kennis en vaardigheid. Zaken als deugden, burgerschap, identiteit, persoonsvorming, Bildung etc. zijn steeds een combinatie van kennis (van moraal, democratie, diversiteit etc.) en vaardigheid (gespreksvaardigheid, open houding, wetenschappelijkheid, digitale geletterdheid, sociale vaardigheid et cetera). Mischien is Bildung, om dit maar even als verzamelterm te nemen, dus niets anders dan het tot stand brengen van specifieke combinaties van kennis en sociale vaardigheden. Als je er zo tegenaan kijkt, dan is het onderwijs eensgezind: er moeten relaties worden gelegd tussen kennis en vaardigheden. Hier zit dus het méér van de leraar. En het mooie is, het leggen van relaties is geen vage zaak. Het kan uitgetekend, geoeftend en geperfectioneerd worden. Het bildungsagoramodel van René Gude, Gerard van Stralen en mijzelf is een middel om de belangrijkste relaties in kaart te brengen. Want dat is de kunst: weten welke relatie je legt, waarom je die legt en vooral: weten welke relatie je vergeten bent. Op die manier blijft er altijd méér te doen.

Wie is Erno Eskens?

Erno Eskens (1964) is programmadirecteur en uitgever bij de Internationale School voor Wijsbegeerte. Met René Gude en pedagoog Gerard van Stralen ontwikkelde hij 'het agoramodel' voor Bildung, dat inmiddels veel in onderwijs wordt gebruikt. Hij studeerde filosofie en politicologie aan de Vrije Universiteit in Amsterdam, organiseerde meerdere bildungsconferenties en publiceerde de boeken *Democratie voor dieren* en *de Filosofische reisgids voor Nederland en Vlaanderen*. In 2015 promoveerde hij op *Een beestachtige geschiedenis van de filosofie* en onlangs volgde het brievenboek *Amor fati; filosoferen tegen het einde*. Hij was eerder (hoofd)redacteur van *Filosofie Magazine* en is een van de initiatnemers van de *Maand van de Filosofie*.

Kijk- en leestips Henk Sissing

- VTTA-special Bildung, september 2017. Te bestellen bij www.VTTA.nl
- Boek: René Gude. *Het agoramodel*. www.isvw.nl
- Vimeo: René Gude over het agoramodel voor het onderwijs. <https://vimeo.com/46171474>

Misschien wel het beste onderwijscadeau van Nederland!

Bildung 2018 is een scheurkalender met 365 inspirerende bijdragen van 365 onderwijscollega's. De uitspraken op de voorzijde worden op de achterzijde in prachtige mini-essays toegelicht. Iedere bijdrage zet aan tot nadenken en gesprek. Helder is dat onderwijs meer is dan kennisoverdracht alleen.

De kalender bevat bijdragen van leraren uit SO, PO, VO, MBO, HBO en WO, maar ook van leerlingen, studenten, ouders, teamleiders, directeuren/rectoren, bestuurders, hoogleraren, lectoren, inspecteurs, beleidsmedewerkers, wetenschappers, leden van de Eerste en Tweede Kamer, leden onderwijsraden PO t/m HBO, schoolbegeleiders, wethouders, onderzoekers, bestuurders, psychologen, pedagogen, filosofen, ...

In deze kalender staan zijn gastbijdragen van o.a. **KONING WILLEM-ALEXANDER**, **BEN FERINGA** (winnaar Nobelprijs), **ROBBERT DIJKGRAAF** (directeur van het Institute for Advanced Study Princeton), **MARK RUTTE** (oud-bewindspersoon OCW), **JET BUSSEMAKER** (demissionair minister OCW) en **TIGOR NAVRACSICS** (Europees commissaris Onderwijs). Extra aandacht is er voor het eeuwfeest van het Ministerie van OCW in september 2018.

Bestellen en info: www.isvw.nl Prijs € 15,95.